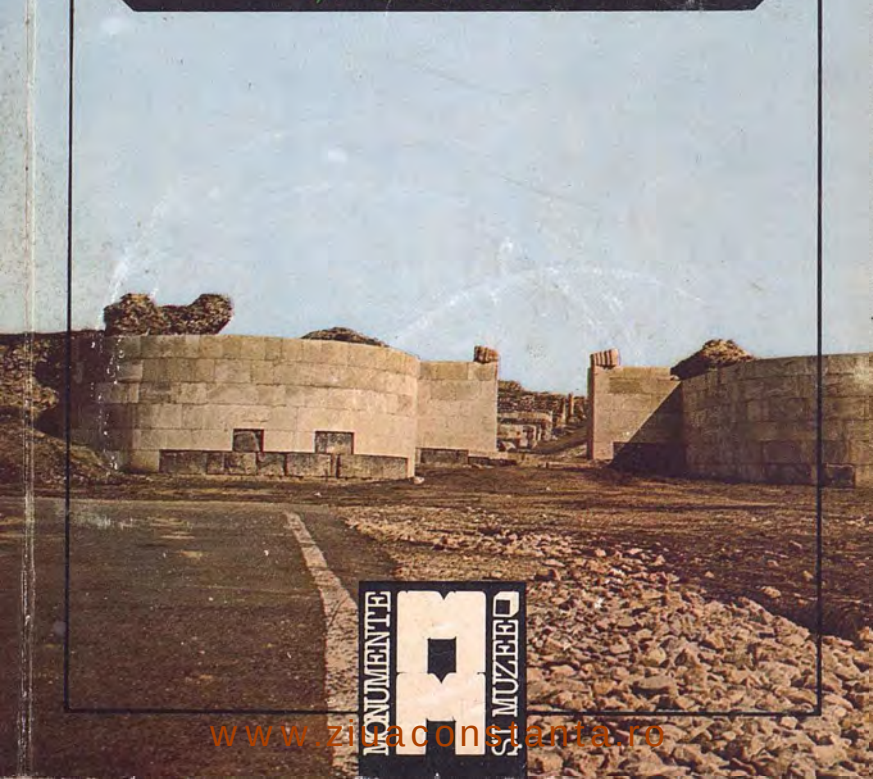

Adrian Rădulescu

TROPÆUM TRAIANI

MONUMENTUL
ȘI CETATEA

MONUMENTE
ȘI MUZEE

www.ziuaconstanta.ro

MONUMENTE

ȘI MUZEE

Adrian Rădulescu

TROPAEUM TRAIANI

MONUMENTUL
ȘI CETATEA

București, 1988

CUVÎNT ÎNAINTE

După cele două volume monografice apărute în ultimul timp, primul despre Cetatea Tropaeum Traiani (1979), iar al doilea despre Monumentele romane de pe „Dealul Monumentului” (1984), ambele publicate de Editura Academiei R.S.R., lucrarea de față, cu caracter de ghid, dar utilă și specialiștilor, se prezintă ca o completare binevenită și necesară pentru o cât mai bună cunoaștere a celor mai importante monumente romane de pe teritoriul patriei noastre, ale căror ruine se află în vatra comunei Adamclisi din județul Constanța.

Volumul întocmit acum de dr. Adrian Rădulescu are meritul că, pe lângă datele istorico-arheologice și artistice despre monumentele din acel loc, oferă cititorului o serie de informații în legătură cu lucrările de restaurare, protecție și conservare, dintre anii 1971—1977, ale acestor monumente. Cea mai mare atenție se acordă celebrului monument triumfal Tropaeum Traiani (Trofeul lui Traian), supranumit de Grigore Tocilescu „actul de naștere al națiunii române”. După câteva considerații generale despre importanța obiectivului istoric, arheologic și artistic Tropaeum Traiani, autorul arată cum se poate ajunge în acest loc, iar apoi prezintă mediul natural al complexului arheologic dominat de monumentul triumfal, „clădirea cea mai impunătoare ce antichitatea a lăsat-o țării noastre și una din cele mai însemnate din câte mărturisesc domnia universală a Romei dincoace de Alpi” (Gr. Tocilescu, O. Benndorf, G. Niemann, Monumentul de la Adam-

klissi: Tropaeum Traiani, Viena, 1895, p. 2). Urmează o „reptrospectivă istorică”, cu înfățișarea celor mai felurite ipoteze, pînă la apariția lucrării abia menționate, rezultat al săpăturilor arheologice dintre 1882—1890, care a pus monumentul în adevărata lui lumină. Se examinează în continuare evenimentele legate de politica expansionistă a Romei în Peninsula Balcanică, care au dus la ridicarea ansamblului de monumente de la Tropaeum Traiani.

Trofeul cu altarul și mausoleul de pe „Dealul Monumentului”, Cetatea Tropaeum Traiani de pe platoul din Valea Urluii și Muzeul actual „Tropaeum Traiani”, amenajat în centrul comunei Adamclisi, în anul 1977, toate la un loc alcătuind complexul muzeal-arheologic de pe teritoriul acestei comune, sînt prezentate pe rînd și amănunțit. Descrierea detaliată, clară și sistematică a Monumentului Triumfal, a cărui machetă la dimensiuni originare, încheiată în 1977, adăpostește nucleul antic, ocupă mai mult de o treime din lucrare. Pentru prezentarea ansamblului și a detaliilor autorul folosește rezultatele ultimelor cercetări, înfățișînd părerile pe care le crede mai întemeiate, fără a aminti contrariul lor, socotind că în felul acesta este mai util cititorului. După același procedeu sînt prezentate și celelalte două obiective importante din apropierea monumentului, împreună cu care formează un tot unitar: altarul funerar militar și tumulul.

Cu privire la cetatea romană, care a luat numele monumentului triumfal Tropaeum Traiani, cu titlul de civitas și apoi de municipium, se arată mai întîi părerile diferiților călători și cercetători străini și români din secolul trecut și se face o scurtă trecere în revistă a săpăturilor arheologice executate sub conducerea lui Gr. Tocilescu între anii 1891—1909, continuate de G. Murnu în 1910 și apoi întrerupte pînă în 1933, cînd au fost reluate, la o scară mult mai redusă, de P. Nicorescu, pînă în 1943. Începînd din anul 1968, săpăturile au fost reluate în mod organizat de Institutul de Arheologie din București în colaborare cu Muzeul din Constanța și s-au efectuat, pentru prima dată, pînă în 1977,

importante lucrări de conservare și restaurare la o mare parte din zidul de incintă, la poarta de vest și la ruinele unor edificii din cetate. Pe baza monumentelor și îndeosebi a inscripțiilor descoperite pînă acum, inclusiv a rezultatelor ultimelor cercetări arheologice, se face un istoric al cetății, începînd cu așezarea geto-dacă premergătoare acestuia și încheind cu secolele VI—VII, cînd locuirea ei a încetat. În continuare, sînt prezentate monumentele aduse la lumină în urma săpăturilor arheologice, începînd cu zidul de incintă, turnurile de apărare și porțile cetății și continuînd în interior, pe strada principală, de la poarta de est la cea de vest, cu descrierea tuturor zidurilor mai importante. Prezentarea monumentelor se încheie cu bazilica cimiterială și cu apeductele orașului antic.

În al treilea și ultimul rînd este prezentat Muzeul „Tro-paeum Traiani” din centrul civic al comunei Adamclisi, care adăpostește piesele originale de la Monumentul Triumfal, altar și mausoleu, o serie de monumente, inscripții, ceramică, unelte și diferite alte obiecte descoperite în cetate și în împrejurimi.

Trofeul lui Traian, cel mai important element din complexul de la Adamclisi, ocupă un loc de frunte în ierarhia valorilor patrimoniale din țara noastră. Autorul face un istoric al încercărilor de reconstituire a monumentului, subliniind acordul și sprijinul forurilor de partid și de stat pentru lucrările de restaurare și conservare de la Adamclisi, precum și pentru constituirea muzeului arheologic din comună, a cărei dezvoltare este sporită prin noul lăcaș de cultură.

Ultimele pagini ale volumului stăruie asupra importanței complexului muzeal-arheologic de la Adamclisi și îndeosebi asupra importanței istorice și artistice a Trofeului lui Traian, îndemnînd parcă nu numai la vizitarea, ci și la continuarea lucrărilor de cercetare și conservare a acestui atît de valoros obiectiv arheologic și turistic.

I. Barnea

București, noiembrie 1987

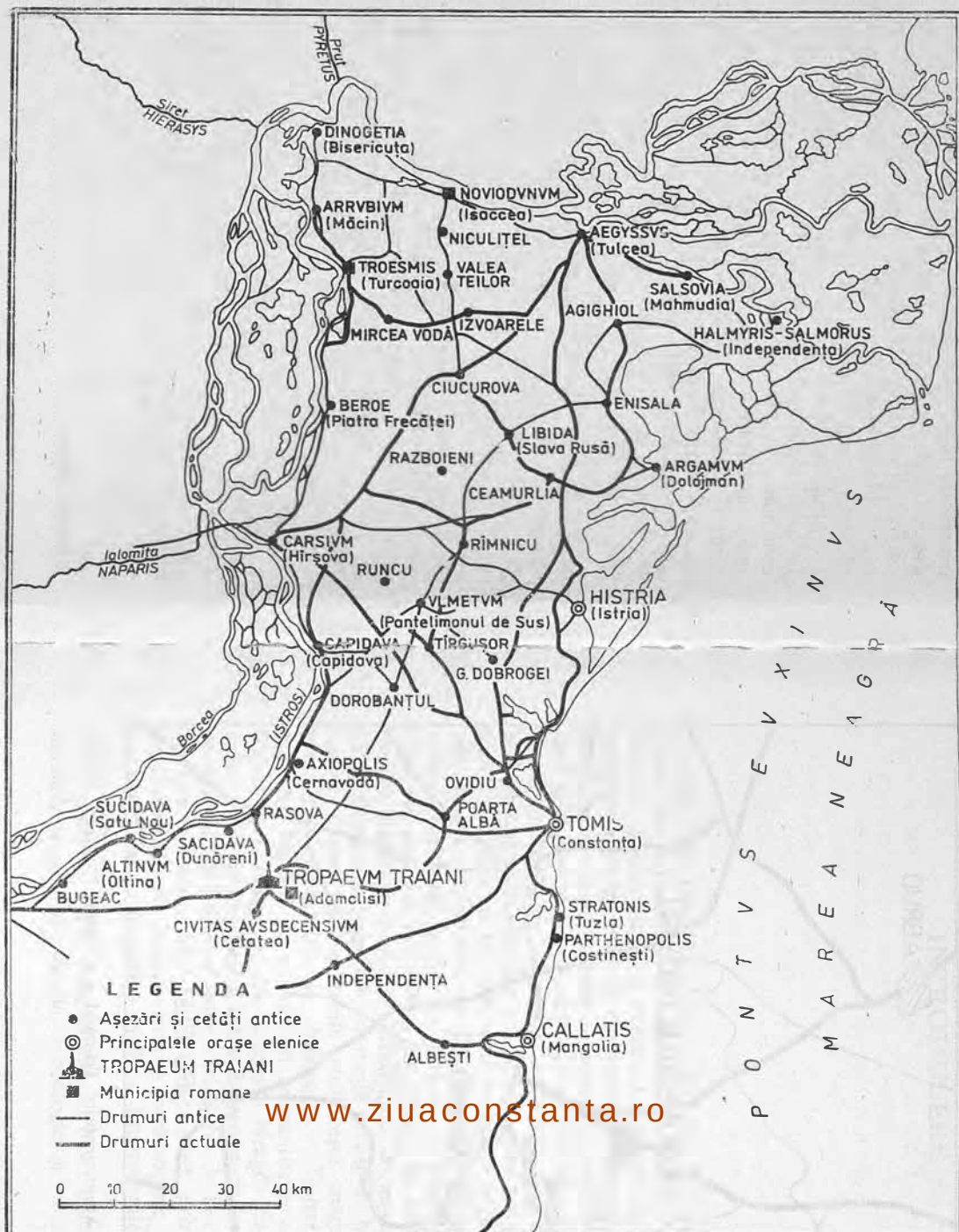

Fig. 1. Complexul arheologic de la Adamclisi în contextul drumurilor romane și al rețele rutiere actuale din Dobrogea.

Fig. 2. Zona Monumentului Triumfal și a cetății *Tropaeum Traiani*.

INTRODUCERE

Leșit din marasmul atîtor pîrjoliri și zbuciumări prilejuite de șirul nesfîrșit al migratorilor care au rîvnit la avutul acestui pămînt, poporul român s-a plasat de timpuriu pe traiectoria progresului și civilizației europene, într-o entitate perfect sudată organic — etnic, lingvistic și spiritual —, care și-a păstrat permanent trăsăturile definitorii. Nașterea și menținerea ființei sale peste milenii au fost rodul muncii, al luptei și al sacrificiilor de sine, pe care n-a pregetat să le facă manifeste în fața întregii omeniri, și aceasta începînd din adîncă antichitate, ca să ajungă în zilele noastre pe culmile înalte ale devenirii socialiste. În lungul drum ascendent pe care l-a parcurs, a înregistrat în istorie fapte de eroism înălțător, dovedite întotdeauna de martori autentici de civilizație, ascunși sub straturile groase de humă. Printre aceste dovezi incontestabile strălucește magnific Monumentul Triumfal de la Adamclisi — *Tropaeum Traiani*, aflat în unghiul de miazăzi și miazănoapte al pămîntului încins de Dunărea de Jos și Marea Neagră. Este privilegiul acestui colț de țară de a fi intrat în istoria civilizației romane, tocmai datorită acestui uriaș testimoniu de la capătul ființei noastre ca neam. Acel neam care a știut, prin sîrguință și perseverență, să preia virtuțile strămoșilor geto-daci și romani și să le amplifice pînă la dimensiunile epocii contemporane.

Tropaeum Traiani constituie, în toată complexitatea sa actuală, un obiectiv istoric, arheologic și turistic de primă

mărimе în constelația monumentelor din aceeași epocă din patria noastră, unic prin valoarea de simbol, arhitectură și artă. El este strîns legat de zămislirea etnică a poporului român în aria carpato-danubiano-pontică și stă mărturie acestui proces istoric cardinal integrat veacurilor de început ale erei noi: simbioza daco-romană din veacurile II—VII cu deznodămîntul iminent al nașterii poporului și limbii pe care le reprezentăm cu autoritate în această parte de lume. Și, de ce n-am sublinia-o încă o dată, așa cum ni se înfățișează astăzi ochilor, el depășește cu mult în importanță și valoare testimonială exemplare analoage ale patri-moniului de cultură și civilizație universală.

CĂILE DE ACCES

Călătorul, de oriunde ar veni pe meleagurile scăldate la răsărit de apele Mării Negre și la miazănoapte de cele ale Dunării, poate să-l caute și să-l găsească pe mai multe căi, proprii acestei regiuni (fig. 1).

A. Din orașul de reședință județean Constanța se desprinde o importantă arteră spre sud-vest — prelungire a șoselei Filimon Sîrbu —, care duce spre București, prin punctul de traversare a Dunării dintre comuna Ostrov, peste fluviu, la Chiciu, pînă la Călărași. Partea de început a călătoriei se face pe o autostradă care urmează de la est la vest cursul Văii Carasú, prin mijlocul Dobrogei, paralel cu oglinda albastră a Canalului Dunăre — Marea Neagră, spre Cernavoda. Autostrada prefigurează o nouă legătură rutieră cu capitala țării, București, pe un itinerar mai direct decît cel de mult cunoscut, pe la Hirșova.

Revenind, precizăm că drumul care are drept țintă Complexul de monumente de la Adamclisi va parcurge mai întîi autostrada prin satele Valul lui Traian, Valea Seacă pînă la Basarabi (Murfatlar), circa 20 km; apoi, șoseaua

(DN 3) traversează Canalul Dunăre — Marea Neagră, trece prin dreptul marelui ansamblu rupestru din secolele X—XI, îndreptându-se spre Ostrov—Călărași.

Coborînd și suind dealurile line de la sudul Văii Carasú, de pe întinderea podișului sud-dobrogean — cu fundament cretacic (prispa prebalcanică) —, privirile cuprind întinderile mirifice ale lanurilor de grâu, porumb, floarea-soarelui ș.a., cultivate de locuitorii satelor ce se înșiruie de veacuri de-a lungul drumului: Ciocîrlia de Jos, Ciocîrlia de Sus, Cobadin, Viișoara, Pietreni, Deleni, *Adamclisi*.

Localitatea de destinație, Adamclisi, reprezintă punctul aflat aproximativ la jumătatea distanței de 130 km dintre Constanța și Ostrov.

Înainte de a intra în așezarea contemporană, cu îndreptătită reputație în literatura arheologică națională și internațională, o dublă arteră — cu sensuri dus-întors — conduce către maiestuosul **Monument Triumfal**, operă de mare renume a Romei antice la fruntariile îndepărtate ale imperiului, destinată să amintească viitorimii fapte și întâmplări ai căror protagoniști au fost deopotrivă daco-geții și romanii.

Pe parcursul său această arteră poate prelua sarcina turistică și de pe direcția Medgidia, prin satul Valea Dacilor, la Ciocîrlia de Sus, unde o șosea secundară face legătura cu DN 3, înainte de a intra, dinspre Constanța, în ultima localitate.

Monumentul, cu apariția sa actuală la dimensiunile și în înfățișarea originală, este înconjurat de alte trei importante obiective arheologice, marcate de resturi care au format îndelungul deceniilor scopul unor cercetări anume:

a. **Altarul** — azi un adevărat tumul — aflat la circa 50 m spre nord;

b. **Mausoleul**, plasat la aproximativ 250 m la răsărit de monument;

c. **Cetatea Tropaeum Traiani**, pe valea Urluiei, la circa 1,5 km spre sud-est de Trofeu, aproape de șoseaua națională București — Constanța.

B. În sens invers, deci străbătînd parcursul de la București spre orașul de pe malul Mării, pe același itinerar, după ce se trece Dunărea pe bacuri la punctul de legătură de la Chiciu (Călărași — Ostrov), în apropiere de frontiera cu R. P. Bulgaria (la „Regie”), călătorului îi este dat să se cufunde într-un peisaj de o frumusețe inegalabilă: se desfășoară ochilor bogatele și renumitele podgorii dintre Ostrov și Lipnița, de-o parte și de alta a drumului care în antichitate lega *Durostorum* (Silistra, în R. P. Bulgaria), lagărul Legiunii a XI-a Claudia, cu localitățile de pe litoralul vest-pontic, *Tomis* și *Callatis*. În general, drumul antic spre Tomis se identifică cu cel actual spre Constanța. Și, cu cît se înaintează spre nord-est, prin comunele Băneasa (41 km), Negureni, Ion Corvin, Urluia, Adamclisi, serpentinele urcă și coboară torsionate și abrupte uneori, prin zonele împădurite sau cu pante terasate — pentru plantații de vii și livezi cu pomi fructiferi —, iar întinsele sole îmbrăcate în mantia lanurilor policrome sau a pășunilor oferă satisfacția unui spectacol de un pitoresc inefabil.

Înainte de a se intra în comuna Adamclisi — la km 66 —, pe stînga șoselei, atenția este reținută de zidurile incintei cu turnuri de apărare ale **cetății Tropaeum Traiani**. Fie albe, în părțile recent restaurate (între anii 1971—1977), fie mai închise, cenușii, pe părțile originale, cu patină căpătată în decursul veacurilor, curtile și turnurile masive, într-o alternanță proprie unor astfel de fortificații, completează un ansamblu arheologic unic, care îndeamnă la cunoaștere.

Și, după ce șoseaua străbate frumosul sat Adamclisi, împărțindu-l parcă în două, imediat la răsărit indicatorul te îndreaptă, prin dubla șosea de legătură cu DN 3, spre **Monumentul Triumfal**.

Adăugăm amănuntul că pe parcurs, la Ion Corvin, se face joncțiunea cu drumul asfaltat care vine din nord, de la Cernavoda. Acesta străbate mai întîi așezările actuale de pe malul drept al Dunării, Cochirleni și Rasova, pentru

ca, părăsind linia fluviului, să treacă prin Vlăhi, Alimanu și Floriile, pentru a ajunge la Ion Corvin. Este deci o altă cale posibilă spre Monument, pe autostrada București — Cernavoda — Constanța, peste noul pod, deopotrivă feroviar și rutier, intrat în exploatare.

C. Cea de a treia posibilitate de acces la *Tropaeum Traiani*, de data aceasta dinspre Mangalia (anticul *Callatis*), urmează o cale mai sinuoasă și mai anevoioasă, însă plină de insolit și de pitoresc. Ea străbate în exclusivitate partea meridională a provinciei, de la răsărit spre apus. Se pleacă din Mangalia, pe drumul care se desprinde din vestul stațiunii balneare, pe șoseaua către Albești (DJ 391), și, după ce se depășește această comună, se străbat văile și dealurile stâncoase dintre Vîrtop, Cotul Văii, Negru Vodă (33 km), pentru a se trece prin Viroaga, Olteni, Dumbrăveni, Furnica, Tufani, Șipotele, Deleni, Adamclisi — între ultimele două localități legătura făcându-se chiar pe șoseaua Constanța — București (DN 3).

Se mai poate, respectînd aceeași arteră pînă la Viroaga, ca, după ce se iese din această așezare, să se urmeze drumul la dreapta spre satele Independența și Movila Verde. După ce se intersectează șoseaua care unește cele două localități și înainte de a se pătrunde în satul Negrești, se poate urma drumul spre Curcani, Petroșani (DC 29), Deleni, Adamclisi (de la Deleni tot pe DN 3).

MEDIUL NATURAL

Dobrogea este o regiune compusă, în general, din trei părți distincte, bine individualizate din punct de vedere geologic: *la nord*, o zonă unitară, deluroasă și muntoasă, hercinico-chimerică; *în centru* se constituie Podișul Casimcei, plin de șisturi verzi; *la sud*, Podișul Dobrogei de Sud, în cea mai mare parte a sa din calcare cretacice și sarmatice

aflat și el la o depărtare apreciabilă de monumentul de la care își trage numele, estimată la 1,3—1,5 km (fig. 2). În partea septentrională a marelui Trofeu se deschide Valea Ienige, săpată în straturile de calcar — aici la suprafață —, în care romanii vor deschide o mare carieră pentru exploatarea și procurarea blocurilor imense din care aveau să se întruchieze monumentul, altarul și mausoleul. În punctul în care se văd astăzi stînci masive, tăiate anume pentru scoaterea blocurilor ce vor lua înfățișarea metopelor, frizelor, pietrelor de parament etc., au fost făcute investigații de teren și de laborator, tocmai pentru a se determina identitățile litice între aflorimentele de aici și piesele ce compun podoaba monumentului. Este vorba de un calcar sarmațian, de orizont lumachellian, compact și omogen, foarte fumos la înfățișare, ceea ce a îndemnat pe unii observatori superficiali să creadă că este marmură.

Peisajul general, caracteristic platoului cu văi înconjurătoare mai adînci sau mai line, îmbrăcate în culturi agricole și pășuni — în alternanțe — date de o climă aridă, excesiv continentală, cu vînturi care ating uneori viteze foarte mari, totul se încheagă într-o armonie naturală în care monumentul se impune prin măreție solitară și insolit.

RETROSPECTIVĂ ISTORICĂ

Ceea ce se cunoaște astăzi despre monument ca structură, arhitectură, artă și semnificație istorică este rezultatul a peste un secol de investigații asidue și profunde, cu rezonanțe puternic ancorate în literatura de specialitate, națională și internațională. Căutările insistente și constatările, uneori reale, alteori conjecturale, au luat adesea formele unor dispute științifice de maximă acuitate. Înțelegerea procesului istoric care a condus la încheieri sigure, așa cum le cunoaștem și ni le-am însușit astăzi, ne obligă la o scurtă retrospectivă asupra primelor contacte între cărturari și ruina monumentului, nu atât pentru a stabili dimensiunile valorice ale concluziilor istorice actuale, cât mai cu seamă pentru a se dovedi cât de anevoioase și de grele au fost investigațiile arheologice în condițiile penuriilor materiale și ale lipsei de solitudine din perioada interbelică.

✧ În lucrări monografice mai recente se consemnează că monumentul îi era cunoscut cneazului Sviatoslav al Kievului și drujnicilor săi, atunci când au venit la Dunărea de Jos, în secolul al X-lea, și, după cum aflăm din literatura sovietică de caracter istoric (ex. N. S. Derjavin, „Trojan” *v slove o polku Igoreve*, în „Sbornik statej i issledovanij v oblasti slavjanskoj filologii”, Moscova, 1941, p. 46—50), numele monumentului formează obiectul unor producții folclorice.

Ne sînt însă de un real folos știrile din veacul trecut, unele de mare importanță pentru reconstituirea imagistică

a trofeului, fără să mai amintim de furnizarea unor date prețioase de ordin arhitectural-constructiv.

✱ Se consemnează mai întâi notele dintr-un jurnal de călătorie ținut de lordul William Bentinck care, trecînd din Egipt prin Constantinopol, Varna, Bazargic spre Silistra, a fost forțat să ocolească ultimul oraș și a mers la Rasova — pe malul Dunării dobrogene, la 16 km vest de Monumentul Triumfal —, pentru a evita bandele lui Pazvan Oglu. Drumul trecea neapărat pe la Adamclisi. Văzînd imensa ruină despre care n-avea de unde să cunoască ceva la acea dată, o va descrie în jurnalul său, la 30 noiembrie 1801, cu destule amănunte și schițe care, acum, ni se relevă în toată importanța lor, de unde nevoia imperioasă de a cita cîteva pasaje edificatoare: „Luni, noiembrie 30 (1801). La 4 1/2 a.m. am părăsit acest sat (neidentificat), la 10 am ajuns la un sat unde am luat micul dejun. Cale de 6 ore.

La 10 sau 11 a.m., pornirăm la drum; am sosit la Rasovat pe Dunăre la 7 p.m. Toată cîmpia era acoperită de tumuli (servitorul ungar mi-a spus că la fiecare cinci ani sau cam așa ceva, un turc de seamă era îngropat aici și se ridica un tumul). Cam la două leghe de Dunăre am dat peste o clădire circulară de cărămidă, în jur de optsprezece picioare înălțime, cu circumferința de circa 200. Presupun că partea de sus era plată și că în mijloacul acoperișului era o deschizătură. Zidurile au fost de bună seamă bătute cu tunul, după cum mi-a spus una din persoane. Roată, împrejurul locului, erau bucăți foarte mari de piatră spartă, fin săpate. Pe una era un arc cu o tolă (cu săgeți). Pe o alta, (încă una). (2) (Vezi fotografia pe partea cealaltă). Pe o a treia ceva asemănător cu un car. Un om (gol) călare pe cal, împreună cu un altul întins jos (mort), lîngă el (deslușibil) cu ceva asemănător cu un animal atacînd omul călare pe cal (nu era cîtuși de puțin clar), era pe o alta. Mai multe bucăți de la o cornișă foarte fină (5) părți din care am văzut în cimitirul învecinat. Fiecare încolăcitură (6) se termină cu un cap de șarpe. Se aflau de asemenea două foarte mari statui

de oameni. Capetele sfărîmate, mai mari decît mărimea naturală (Dl. Raymondi, probabil un tot așa de bun cunosător de antichități ca de alte lucruri, mi-a spus că aceea se numea *la Casa di St. Paulo*. De ce, el nu știa). Călăuza mea mi-a spus că celălalt loc era vechi de peste 1 000 de ani. Este sigur că nu era o fortăreață. Cred că trebuie să fi fost un monument de triumf înălțat în vremea romanilor. Nu era o columnă, deoarece nu erau aici părți corespunzătoare cu forma unei astfel de clădiri. Ținutul este în orice privință atît de nenorocit, încît nu e verosimil ca vreo piatră să fi putut fi luată în altă parte în vreun alt scop, încît din (?) ...” (Trevor J. Hope, *The Journey of an English Aristocrat through the Balkans in 1801: The Travel Diaries of Colonel Lord William Bentinck*, MP, în „Revue des études sud-est européennes” XII, 1974, 4, p. 568, nr. 32 și p. 572).

Pentru noi, în ciuda unor erori pe care călătorul englez le săvîrșește, nefiind un specialist, pasajul citat are o importanță deosebită, mai cu seamă fiindcă dă amănunte care confirmă starea precară în care se afla ruina monumentului încă la începutul secolului al XIX-lea. Cifrele care reprezintă dimensiuni, atît de necesare pentru identificarea unor piese, sînt enumerate aproximativ, dar descrierile unor pietre figurate sînt foarte folositoare. Pe baza lor deducem că, în 1801, multe din metope, blocuri de parament, cornișe, frize etc. erau vizibile și-și dezvăluiau decorurile specifice. W. Bentinck a intuit destinația și caracterul construcției și a presupus că „este un monument de triumf înălțat în vremea romanilor”. Aceasta îl face pe W. Bentinck un precursor ilustru al pleiadei de călători care i-au urmat. Desigur, nu un cercetător aplecat să înțeleagă locul și rostul în istorie al monumentului, ci un amator înzestrat cu simțul realității.

Acestor prime note de un pitoresc propriu epocii în care au fost făcute se cuvin adăugate încă multe altele, tot atît de interesante și chiar prețioase sub raport științific, pe care ni le lasă personalități de vază ale secolului al

XIX-lea. Să redăm, doar cu titlu informativ, pasaje din alți călători prin Dobrogea anilor 1837—1841.

Potrivit obiceiului practicat de sultanii turci ai veacului al XIX-lea, conduși de ideea unei modernizări a armatei imperiale rămase la stadiul neevoluat al evului mediu, numeroși specialiști, în special germani, erau chemați fie să instruiască, fie să conceapă planuri tactice și strategice menite să păstreze ființa statală otomană, atunci în plină descreștere. Așa se face că, în anul 1837, o echipă compusă din patru ofițeri germani, aflată în Balcani și pe Dunăre, călătorește în Dobrogea. Cercetările lor se concretizează în câteva rapoarte, dintre care două se referă nemijlocit la obiectivul nostru de la Adamclisi.

✱Primul raport, publicat în 1840, aparține lui Karl von Vincke-Olbendorf, și se intitula *Das Karassu-Thal zwischen der Donau unterhalb Rassowa und dem Schwarzen Meere bei Küstendschi* (în „Monatsberichte über die Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin”, I. Jahrgang, Berlin, 1840, p. 179—186). De aici este important și foarte interesant de reținut pasajul care dă cele mai prețioase știri despre monument: „Amintim încă aici despre o ruină curioasă din acea regiune, pe care, pe cât știm, nici un călător n-a menționat-o. La trei ore spre miazăzi de Rassova și patru ore de Machmudköi... se înalță pe un tăpșan deschis, înconjurat de puțin tufiș, o namilă de clădire rotundă acum în formă de cupolă, avînd vreo patruzeci de picioare înălțime și o sută de pași în circuit. Ea constă astăzi numai dintr-o foarte compactă, foarte solidă masă de bucăți mici de piatră amestecate cu var, fără vreo piatră tăiată, fără vreo urmă de intrare, așa că s-ar putea crede că zidirea este cu totul masivă. S-au făcut încercări de a se pătrunde în interiorul ei prin partea superioară, dar ele n-au izbutit; se află numai o gaură, săpată pînă la adîncimea de 10 picioare. Acolo s-au mai găsit și câteva pietre tăiate. Este ușor de văzut că înainte toată masa aceea fusese îmbrăcată cu pietre tăiate, că avusese probabil formă octogonală și că, în cursul tim-

pului, a fost despuiată de îmbrăcămintea ei exterioară; căci nu numai prin cimitirele din vecinătate, care indică sate turcești dispărute, se găsesc o mulțime de pietre lucrate, coloane, arhitrave, capiteli etc., luate — după spusa locuitorilor — de la acest monument, dar încă și la picioarele lui se află basoreliefuri sfărâmate, în mare parte stricate de vreme și care nu denotă vreun grad înalt de artă. Acest monument a fost probabil vreun mausoleu, poate al unui împărat, poate chiar al constructorului valurilor lui Traian. Despre vreo inscripție nicăieri nu este vreo urmă”.

Desigur și Karl von Vincke-Olbendorf se înșela mult în constatările de la sfârșitul pasajului. Inscripții aveau să se găsească în săpăturile de mai târziu și încă de o importanță covârșitoare pentru înțelegerea epocii și a semnificației marelui trofeu. Iar destinația pe care i-o bănuia călătorul german, aceea de mausoleu, nici ea nu avea să se verifice decât când va veni vremea confruntărilor cu marile realități dezvăluite de cercetările savante. Raportul de contemporaneitate cu valurile lui Traian, prezumat de ofițerul prusac, nici el nu se va dovedi astfel, deoarece obiectivele incriminate aparțin unei epoci mult mai târzii, iar „valul” nu este unul ci trei, făcute cu o destinație care abia în zilele noastre i-a putut fi determinată: aceea de frontieră fortificată între Constanța și Cernavoda, între secolele IX—XI, în plină epocă bizantină.

Cu toate aceste scăderi, descrierea monumentului de către Vincke-Olbendorf, în pasajul citat, este plină de pitoresc și de imagini care se potrivesc perfect peisajului dat de demolarea și împrăștierea pietrelor care intrau în alcătuirea trofeului. Să nu uităm, că, chiar după îndelungatele cercetări care s-au efectuat între sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor — prilej de regrupare a unui însemnat număr de pietre figurate la locul de obârșie —, încă au mai rămas nenumărate altele, prin cimitire, la cișmele sau în construcții de locuințe, care vor fi adunate și conservate cu grija și respectul cuvenite abia în zilele noastre.

După războiul ruso-turc dintre anii 1828—1829, încheiat prin pacea de la Adrianopol, mai exact în anul 1837, viitorul învingător al lui Napoleon al III-lea la Sedan, în 1871, Feldmaresalul Helmuth von Moltke, pe atunci tânăr căpitan în misiune în Imperiul Otoman, într-o vizită prin Dobrogea, avea să noteze date importante despre monument, pe care exegeții de mai târziu le vor publica (Gustav Hirschfeld, *Helmuth von Moltke, Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835—1839*, Berlin, 1917, ed. 8, p. 173—174). Trecînd prin satele și orașele Dobrogei devastate de război, cu un peisaj dezolant, ni se fac cunoscute aspecte din sud-vestul provinciei, din zona Rasova—Silistra. Vizitează Adamclisi și, într-o scrisoare a sa, datată la 2 noiembrie 1837, consemnează: „Și dincolo de Dunăre, două ore și jumătate de Rasova, am găsit o curioasă ruină; turcii o numesc Adam-Kilissee sau Biserica lui Adam. Este o solidă masă de piatră de forma unei cupole, care înainte fusese îmbrăcată cu reliefuri și cu coloane, ale căror resturi zac departe împrejur. Au fost făcute două diferite încercări ca să se pătrundă în miezul acesta puternic, dar ambele în zadar; un fel de galerie s-a săpat pînă sub temelie, cu nespus efort, fără să se dea peste ceva. Astăzi ruina prezintă pe din afară doar acel cunoscut amestec de pietre nelucrate cu cel puțin tot atît calcar fin; dar în mijlocul acelei mase se află un fel de miez compus din puternice blocuri sparte. Probabil totul este mormîntul unui comandant de oști roman”.

Pasajul are în conținut amănunte revelatoare. Referindu-se la structura sa, von Moltke consemnează, ca o adevărată observație, faptul că „miezul” nucleului este făcut din blocuri puternice de piatră. Într-adevăr, se va afla ulterior că nucleul din beton ciclopeean — masă de piatră informă legată cu mortar alb — circumscrie un „miez” patrulater din blocuri mari, avînd un rost bine determinat în structura construcției. Cît privește galeria verticală la care se referă ofițerul prusac, care începe de deasupra, din

partea superioară și se adâncește pe lângă „miezul” din pietre mari, aceasta este făcută de căutătorii de comori la o vreme pe care nimeni n-a precizat-o încă. Este deci și ea rezultatul acțiunilor de distrugere a monumentului de către indivizi atrași de mirajul îmbogățirii fără muncă, ca și celelalte două încercări amintite de von Moltke: spărturile făcute în masa de beton, de data aceasta lateral, fie cu tunul cum este cazul găurii de la sud-vest, fie cu alte instrumente masive, în alte părți. Totul se leagă de „barbările” medievale.

Lăsînd de-o parte aspectul relatat de mai toți cei care au văzut ruina monumentului, potrivit căruia în jurul său, pînă la mari depărtări, erau împrăștiate pietrele care alcătuiau podoaba sa exterioară, să ne oprim puțin asupra unei probleme mai aparte. Von Moltke relatează la începutul pasajului citat că toponimul *Adam-Kilis* (astfel ortografiat ?!) înseamnă „Biserica lui Adam”, așa cum va fi cunoscută așezarea din apropierea monumentului, din evul mediu pînă-n zilele noastre. Corect este „Biserica omului”, exprimat în osmană, *Adamclissi*. Însuși von Moltke aseamănă ruina cu o cupolă — aceasta poate fi și turla unei biserici creștine din mediul ortodox-balcanic. Asociînd imaginea de biserică dată nucleului cu statuia marelui trofeu — care la vremea aceea va fi fost vizibilă chiar și răsturnată de pe tamburul său cilindric —, aidoma unei „cruci”, găsim explicația expresiei *biserica omului — Adamclisi*, pe care o va purta satul veacuri de-a rîndul și va intra astfel în circuitul literar-istoric.

În peisajul dobrogean de la mijlocul secolului al XIX-lea, își face apariția în 1855 o misiune franceză, solicitată de Imperiul Otoman pentru studii și măsurători în vederea amenajării unei șosele între Constanța și Rasova, de la malul mării la cel al Dunării. Misiunea franceză era sub conducerea lui L. L. Ch. Lalanne, inginer; membri componenți: Jules Michel, Camille Allard și un topograf român, Almășeanu. Dintre aceștia face figură aparte inginerul Jules

Michel, care s-a ocupat cu acest prilej de antichitățile dobrogene; printre altele, a descris valurile dintre Constanța și Cernavoda și, mai ales, a consacrat câteva pagini ruinei monumentului. Acestea se vor publica în anul 1862. Spicuim de aici relativ la podoabele monumentului: „Profilul persoanelor, poza lor, forma veșmintelor lor amintesc formele Romei imperiale, dar desenul este atît de incorect, încît face să se simtă o mîină barbară . . . În cimitirele vecine am recunoscut cîteva fragmente de cornișă, de pietre sculptate, purtînd ornamente puse unele peste altele, ca solzii de pești” (Jules Michel, *Les travaux de défense des Romains dans la Dobroudsha*, în „Memoires de la Société imperiale des Antiquaires de France”, XIV, série 3, t.V., Paris, 1862, p. 215—258).

Deja Jules Michel a anticipat premisele unei dispute aprinse privind identificarea tipurilor de „barbari” care apar fie pe metopele monumentului, fie pe merlatura sa, așa cum avea să se susțină mai tîrziu, fără să mai amintim intuiția sa atît de oportună care pune în discuție aspectul estetic al pieselor.

De o valoare științifică certă se învrednicesc însemnările unui alt călător prin Dobrogea, de data aceasta biologul german C. W. Wutzer, profesor la Universitatea din Bonn, care venea aici la scurtă vreme după misiunea franceză, mai exact în anul 1856. El face multe însemnări și furnizează multe date despre monument, pe care le-au folosit din plin cercetătorii de mai tîrziu: Gr. Tocilescu, Radu Florescu, Mihai Sâmpetru ș.a. Wutzer relatează: „Cam la o jumătate de oră în afară de pădure . . . urmează micul sat Adam-Kelssi-Köy, care, după cimitirul său foarte întins aflat lîngă drum, însemnează că ar fi putut să fie destul de mare în trecut. În apropierea sa imediată, la mică depărtare de marginea răsăriteană a drumului, se află un foarte mare și voluminos monument din vechime. Povestea lui a dispărut complet din memoria locuitorilor. Ei îl numesc *Biserica lui Adam*. Probabil această expresie vrea numai să menționeze

că monumentul este tot așa de vechi cît spița omenească sau construcția și semnificația lui sînt departe de amintirea viețuitoarelor. Pe mine m-a frapat cu totul neașteptat această mare operă de construcție, cu atît mai mult că nici unul dintre numeroșii călători, care mi-au căzut în mînă la lectură, nu amintesc nimic de el, cu toate că se află doar la trei ore de țărîm sudic al Dunării și Rasova. Nici nu-mi vine să cred că el nu ar fi atras atenția nici unuia dintre călătorii mai vechi. Le-aș fi fost foarte recunoscător, dacă i-aș fi putut citi. În cele ce urmează voi încerca să dau o idee despre monument. Să ni-l închipuim înalt, de circa 60 de picioare, din piatră tare și mortar rezistent, masă de zid solidă, a cărei formă reprezintă jumătatea unui „ovoid”, a cărei bază zace pe pămînt și al cărei vîrf rotunjit se înalță în sus. Astfel se bănuiește forma unei cupole, a unui dom, iar turcii o numesc, din această cauză, *Kümbet*, adică cupolă. Lipsește orice urmă de poartă, de fereastră. Masa aceasta de zidărie a devenit așa de tare în decursul secolelor, încît astăzi degeaba te ostenești să pătrunzi în ea; că s-a făcut o astfel de încercare reiese din examinarea părții de răsărit a clădirii. Aici, la cîteva picioare deasupra solului, se află o scobitură orizontală, care pătrunde în ziditură cu 10—12 picioare. Locuitorii ne-au asigurat că ea a fost făcută de către un pașă turc, cu ajutorul ghiulelelor unui tun rudimentar. Probabil căuta comori în interiorul clădirii, însă din cauza rezistenței zidurilor a renunțat la continuarea încercării de a pătrunde spre interiorul ei. Numeroase plăci de marmură, împrăștiate în partea de răsărit, ne arată că edificiul a fost odinioară îmbrăcat cu ele. O linie, care înconjură de jur-împrejur întreaga masă a construcției, cam la a treia parte din înălțimea ei, pare a arăta că acolo se desfășura o friză. Din păcate, porțiunea din apus, dinspre drum, care ar fi trebuit să poarte inscripția, nu mai arată nici o urmă a acelei plăci de marmură. Din contră, în întinsele cimitire vecine se găsesc pietre din aceeași marmură, care odinioară îmbrăcau monumentul. Întrucît acest fel de piatră

s-a adus probabil dintr-un ținut îndepărtat, de aici s-a născut presupunerea, trecînd oarecum în legendă, că materialul este luat din biserica lui Adam; pe multe asemenea pietre am găsit inscripții turcești din epoci mai noi; o cercetare atentă ar putea să dea, în această privință, peste importante rămășițe istorice.

Foarte importantă ar fi studierea pietrelor din jurul monumentului, care sînt ridicate — după cum arată urmele proaspete — pentru a fi arse ca piatră de var. De altfel, mi s-a spus că oricine poate lua orice piatră ar dori. Înainte cu mai mulți ani, un pașă de Silistra, însoțit de niște francezi, a venit aici; aceștia au examinat un număr oarecare de plăci de marmură. După aceea, locuitorii au fost siliți să care cu vitele lor, pînă la Dunăre, grelele pietre, care au fost apoi îmbarcate.

Cu tot furțișagul de materiale care durează de sute de ani, în ziua vizitei mele, în septembrie 1856, se mai găseau împrăștiate în jur 25—30 plăci de marmură, dintre care cele mai multe — un avantaj destul de mare pentru conservarea lor — erau așezate cu fața lucrată în jos. Ele au toate o grosime de 3—4 țoli; constructorul a avut destulă grijă pentru rezistența lor . . . ”.

Urmează o descriere sumară, cu limbaj de profan, a unei serii de materiale, în cea mai mare parte a lor pietre figurate, pe care călătorul german le-a văzut căzute în jurul trofeului. De reținut că profesorul Wutzer descrie aici trei metope care astăzi nu se mai păstrează, dar care servesc minunat la reconstituirea marelui brîu al celor 54 de metope.

Parajele următoare sînt sugestive: „O foarte importantă relatare despre monument, confirmată la fața locului, am aflat-o mai întîi la Rasova, din relatarea unui bătrîn bulgar, care se numea Georgi Dima, ce-și petrecuse tinerețea la Adam-Kelssi-Köy și care m-a asigurat că în timpul cînd era copil se cățara pînă pe vîrfurile monumentului. Partea de sus a clădirii, de forma unei jumătăți de ou, este astăzi aplatizată; pe această mică platformă, după părerea generală

a locuitorilor, o fântină și-ar fi dat apa printr-o plăcută formă de vas din marmură. Bătrînul adăuga că acolo ar fi văzut plăci de piatră așezate neregulat, îngrămădite, printre care apa nu mai putea pe atunci să țîșnească în afară, dar mustea într-o cantitate așa de mare, prelingîndu-se mult timp pe fața exterioară a monumentului, ceea ce a dus la distrugerea acestuia. Pe atunci, vasul de marmură amintit era deja dispărut. Astăzi nu există nici o urmă de scurgere de apă care să poată fi luată în considerare. Dacă se examinează (terenul) prin preajma monumentului, în partea nordică, spre Dunăre, se observă, nu prea departe de aici, numeroase movile care întrec monumentul în înălțime. Dacă s-ar găsi ceva referitor la captarea apei, probabil că s-a făcut vreo canalizare subterană, spre clădire.

Destinația monumentului nu poate fi decît aceea de măreț mausoleu. Lipsa totală de uși și ferestre amintește piramidele egiptene cu a căror formă exterioară monumentul nu are nici o legătură. Din fericire, interiorul acestui monument nu s-a deschis pînă acum. De aceea, unul dintre viitorii cercetători, cu cunoștințe de specialitate și mijloace necesare, ar putea foarte ușor să lămurească însemnătatea monumentului. Dar această lucrare nu trebuie să întîrzie prea mult, pînă cînd se vor distruge ultimele resturi ale sculpturilor.

Mi se pare în modul cel mai sigur că monumentul stă în legătură cu expedițiile perșilor lui Darius. Nu există nici o îndoială că perșii au înaintat într-adevăr pe marginea dreaptă a Dunării, pînă în acel punct, în timp ce și-au întins și un pod peste Dunăre mult mai departe. Cu această ocazie trebuie amintită și împrejurarea că și astăzi, nu departe de Varna, se află un sat care se cheamă satul perșilor (*Adschember*), ca și un munte căruia i se spune „Muntele Perșilor” (*C. W. Wutzer, Reise in den Orient, Europa's, und einem Theil Westasiens, Elberfeld, p. 254—259*).

Profesorul Wutzer comite aceleași erori legate de dimensiunile monumentului — aceasta fiindcă în condițiile epocii și mai ales fiindcă nu era avizat în domeniul arheologic-

arhitectonic, nu a măsurat direct ruina pe care a descris-o atât de sugestiv. Și el vorbește de formă ovoidală, de „cupolă”, care vine din turcescul *Kümbet*, dar nu realizează relația om-biserică, așa cum făcuse, la timpul său, Helmuth von Moltke.

Tot eroare ar fi stabilirea cavității orizontale făcute cu tunurile de către turci în partea răsăriteană a nucleului. Ea este, dimpotrivă, pe partea meridională — doar dacă nu cumva, în vremea aceea, mai erau vizibile la răsărit găuri făcute în același mod sau altfel.

Este importantă știrea potrivit căreia o „linie” înconjura masa de beton cam la a treia parte din înălțimea ei. Avea să se dovedească, cu peste un veac mai târziu, că sînt fagașele pe care unii cercetători, bazîndu-se pe observații sigure, le așază la mijlocul înălțimii stereobatului și nu în partea superioară, așa cum au făcut-o cei mai mulți. Și acest lucru este cu atât mai vizibil în jocul de umbre și lumini de la asfințitul soarelui.

Răspîndirea pieselor sculptate în cimitirele și construcțiile din zonă sau amenajările de la cișmele — unele foarte îndepărtate — este deja un fapt notoriu în însemnările călătorilor de la mijlocul veacului trecut. Dar că pietrele sînt „marmură” și că sînt transportate dintr-un ținut îndepărtat — ceea ce a creat legenda că sînt aduse de la biserica lui Adam —, totul nu face decît să amplifice fantezia oamenilor și aceasta, pentru acele vremuri, este explicabil.

O nedumerire pentru toți cei care au cunoscut astăzi monumentul stă în afirmația lui Wutzer că pe unele pietre de la trofeu a văzut inscripții turcești. O asemenea aserțiune se infirmă categoric. Poate prin cimitirele satului Adamclisi să se fi putut vedea atunci texte osmane pe unele pietre funerare, dar aveau altă proveniență.

Cum aminteam mai sus, textul învățatului german capătă multă consistență atunci cînd descrie unele pietre figurate: frize, metope, poate un fragment din friza cu arme, părți din festonul attic (parapetul crenelat sau merlatura), despre

care era înclinat să creadă că ar fi o scriere cuneiformă (!) etc. Dintre aceste descrieri, trei ne înfățișează metope care azi au dispărut — deci după 1860 —, în condițiile legate de evenimentele istorice ale acestui interval. Cu atât mai mare este meritul profesorului W. Wutzer, cu cît numai grație lui avem astăzi imaginea aproape completă a registrului de metope.

Relatarea bătrînului despre existența unei fîntîni în partea superioară a monumentului, pe care profesorul Wutzer o consemnează dîndu-i un oarecare credit, ține și ea de fantezia locuitorilor. Nu poate fi vorba decît de acel „puț” vertical care s-a adîncit în masa de mortar și pietre, pe lîngă turnul din pietre ciclopice, în căutarea vreunor comori. Fenomenul care s-a creat după aceea constă în acumularea de apă de ploaie și de zăpezi în puț și, prin infiltrare, în masa ruinei, apă care pe timpul verii va fi mustit, prelingîndu-se prin vreo fisură în exterior. Că cineva s-ar fi îngrijit ca la locul scurgerii să se așeze o piatră — „vasul de marmură” — este foarte probabil și răspundea unei practici de mult răspîndite în provincie. Oricum, totul rămîne... poveste!

Încrederea, atât de clar exprimată de către călătorul german, că ruina nu putea fi decît un mausoleu s-a dovedit și ea, mai tîrziu, neîntemeiată. Există într-adevăr un mausoleu lîngă monument, dar este cu totul altceva... Să nu uităm, încă o dată, că totul nu făcea decît să reflecte o epocă prin pana unui neavizat! Acelorași condiții le atribuim și eroarea că monumentul ar fi de sorginte persană!

Un important studiu geologic al Dobrogei îl datorăm călătorului vienez Karl Ferdinand Peters, care, după ce colindă această zonă între 1864—1865, face să apară, în 1867, o amplă lucrare denumită de el *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobroudscha*, în „Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften”, Mathematisch-naturwissenschaftliche Classe, XXVII, Wien, 1867. Cu acest prilej, K. F. Peters vede și monumentul,

care îl determină să facă o schiță (fig. 1), reflecții și notări interesante, din care spicuim ceea ce este mai apropiat de interesele noastre: „Poate că problema cea mai enigmatică din toate ruinele antice este mausoleul. Se află lângă drumul ce duce la Adamklissi (de tradus oarecum prin biserica omului), spre satul Iuspunlar — o sută de fîntîni — cam pe culmea platformei pe care prin racord la un punct trigonometric l-am găsit de 83—85 stînjeni deasupra mării, ceea ce reprezintă cam 40 stînjeni peste talvegul văii principale învecinate. Aici se află o mogîldeață prost zidită, înaltă cam de vreo 35 de picioare, cu un diametru de 55—60 picioare, împresurată de un val de dărîmături și de tufiș des, fără a prezenta nicaieri, pe laturile ei, vreo intrare. În apropiere de vîrfurile cupolei, peste măsură acoperită de vegetație, se vede totuși practică o gaură cunoscută deja domnului von Vincke, destul de largă pentru ca un om să pătrundă în ea. Pe cînd mă aflam la fața locului, m-am simțit așa de rău în urma unei căzături, încît nu m-am putut gîndi să mă cațăr pe ziduri. Totuși, tovarășul meu, domnul Weikum, s-a urcat sus și a intrat în acea scobitură și mi-a redat-o într-o schiță. El a constatat că partea verticală aproape rotundă a acelei găuri, așezată nu la mijlocul clădirii, era netedă și bine tencuită; de la locul unde scobitura cotea spre latura nord-vestică a suprafeței externe, tencuiala era căzută, deși clădirea se compunea tot dintr-o zidărie foarte tare de piatră. Pe fund zăceau moloz și cîteva pietroaie mari de aceeași factură. Prin lovituri de ciocan în pereții scobiturii, nu s-a putut distinge nici un spațiu gol și Weikum crede că interiorul, cu un diametru de mai bine de 0,9 m, este umplut cu piatră prăbușită și moloz. Iată în ce chip pot completa spusele predecesorilor mei. Cît despre colosalele pietre prăbușite ale îmbrăcămintei exterioare, care par în mod sigur a fi fost de marmură frumoasă, nu pot decît să confirm ceea ce s-a spus pînă acum cu privire la grosolana executare a sculpturilor de pe ele. Basorelieful prezentat la figura

20 ne dă o pildă despre aceasta. Totuși, figurile nu sînt nici prea de tot de naturale, nici total lipsite de viață. Desenul în zigzag, ce se vede pe picioarele bărbatului care ține în mîini spada întinsă de-a curmezișul, aduce — după părerea domnului E. von Sacken, conservatorul cabinetului de antichități din Wiena — cu unii barbari daci. Din păcate, cealaltă figură, prizonierul (?), este foarte stricată. O altă piatră arată o figură bărbătească, îmbrăcată cu o cămașă de forma unei tunici, care ajunge pînă la genunchi, din păcate fără cap și într-o poziție foarte țeapănă. Am mai văzut răsărind din pămînt și un trunchi colosal de om, care pare a ședea culcat sau a pîndi; n-am putut să mă decid dacă este vorba de un relief sau o statuie. Oricît de neatrăgător ar fi restul care se vede, nu încape îndoială că, cu ceva mijloace, s-ar putea cîștiga lucruri mult mai importante. Trebuie să zacă multe pietre mai la fund sub pămînt. Dar, pentru asemenea întreprinderi, trebuie permisiunea autorității. Populația creștină de acolo nu are nici o nădejde de plată cînd vede vreun mudir sau cavaz; din contră, în asemenea împrejurări, ea se teme că va fi supusă la muncă forțată. Deci, greutățile cercetătorului de lucruri antice sînt foarte mari și în aceste țări. În tot cazul, călătorul trebuie să se pună, printr-un tălmăci, în contact cu locuitorii români sau bulgari... și să facă uz de buiurdul pașei numai atunci cînd va fi aproape de a începe lucrarea. Pregătirile ar cere în tot cazul cîteva zile la orice punct. Se pare că domnii Boissière și Baudry au făcut în felul acesta exploatarea lor și nu mă îndoiesc că au obținut un bun rezultat. Eu însumi n-am fost în situația de a mă ocupa de cercetări de antichități; totuși, n-am vrut să mă opresc de a împărtăși aceste puține observații ale mele, pentru ca să contribui cel puțin la fixarea topografică a acestor poziții”.

Din primele fraze ale acestui citat constatăm aceleași aproximații în măsurători, parcă făcute numai cu ochiul liber. Și K. F. Peters, ca și predecesorii săi aici amintiți au fost atrași de puțul practicat din vîrfurile nucleului în jos,

pe care îl descrie — dîndu-i parcă proporțiile unei semnificații aparte — după observațiile, tot relative, ale colegului său Weikum. Tencuiala de pe pereții acestei gropi nu poate fi în realitate decît mortarul bine făcut care alcătuia liantul giganticei construcții și care dădea falsul aspect de îmbrăcăminte interioară a pereților.

Ceea ce ne reține însă atenția în chip deosebit sînt descrierile unor piese figurate — printre care, o metopă (la Gr. Tocilescu poartă nr. 20) cu imagini de oameni cu arme, pe unii considerîndu-i daci. Ne este relevată existența statuii colosale a trofeului. Aprecierile sale privind aspectul sculpturilor, de un estetism îndoielnic, dar cu oarecare notă de eleganță, se apropie foarte mult de adevăr. Apreciază cu multă veracitate starea precară a pieselor care zac haotic trîntite și îngropate în pămînt, de unde cercetătorului din acele vremuri i-ar fi fost foarte greu să întreprindă investigațiile atît de necesare, să le studieze, și aceasta din pricina ignoranței și obtuzității vădite de autoritățile administrative. Referirile la un eventual examen al realităților de la Adamclisi, făcut de către învățații Gaston Boissière și A. Baudry, sînt de un real interes pentru cercetătorii contemporani. Se pare că este vorba de o călătorie a arheologilor francezi făcută la Adamclisi cu ocazia repetatelor campanii de săpături întreprinse la *Troesmis* (Iglița — Turcoaia, în nord-vestul Dobrogei), între anii 1861—1868, însoțiți de alți doi cunoscuți cercetători, A. Engelhardt și E. Desjardins.

Pînă la începerea campaniilor de săpături la monument și la cetate, sub conducerea eminentului arheolog român Grigore Tocilescu (1850—1909) — în condițiile prielnice create de reintegrarea Dobrogei în hotarele naturale ale țării, în 1878 —, în intervalul dintre anul instituirii administrației românești în Dobrogea, 1878, și cel de începere a activității sistematice de investigații la monument, 1882, mai mulți reprezentanți ai autorităților provinciale, printre care se impune primul prefect al Constanței, Remus Opreanu,

fac importante considerații și descrieri, dar mai ales subliniază necesitatea cercetărilor. Notele lui Remus Opreanu vor fi folosite de către marele numismat M. C. Suțu care, punându-le alături de judicioasele constatări și considerații proprii, formează subiectul unui prețios articol intitulat *Coup d'œil sur les monuments antiques de la Dobroudja*, în „Revue archéologique”, Nouvelle série, Paris, 1881, p. 288—293, de unde spicuim: „Domnul Oprean, prefectul român al Constanței (Custendjé), a publicat în *Faru Constanței* din 12 mai 1880 o notiță sumară asupra acescui monument: el a observat foarte judicios că învelișul exterior de zidărie trebuie să fie dintr-o epocă mult mai recentă decât partea centrală din pietre de talie. Domnul Oprean atribuie această operă perșilor, ipoteză ingenioasă, dar pe care o desminte lucrătura basoreliefurilor și natura ornamentelor; arta persană nu ne oferă în consecință decât personaje cu barbă și păr simetric buclat, care nu are nimic comun cu războinicii cu barbă lungă și neregulată ai monumentului nostru. Ornamentele de arhitectură sînt de asemenea străine sistemului decorativ al perșilor.

Monumentul nu aparține decât antichității clasice grecești sau romane; asprimea lucrăturii figurilor, bărbile lor lungi și veșmintele în pliuri groase ne duc departe de tot ceea ce grecii sau romanii ne-au lăsat prin sculpturile lor. Trebuie căutată în altă parte originea acestei construcții; ea poartă un aspect barbar evident, dar nu sînt neamurile barbare destructive ale Imperiului Roman care au putut să taie și să ajusteze aceste pietre mari; nu este deloc o lucrare tîrzie; dimpotrivă, de n-ar fi asprimea sculpturilor, am fi tentați să vedem aici o lucrare de epocă foarte veche. Ea aparține deci popoarelor barbare care au locuit în regiunea Dunării de Jos înainte de cucerirea romanilor, probabil thracilor, și printre acești thraci, aceleora care, în contact cu grecii, vor fi parvenit la un oarecare grad de cultură.

Tribalii, geții și odrișii au dominat multă vreme aceste meleaguri; dar primele două neamuri nu ne-au lăsat nici

un monument și relatările istoricilor nu ne îngăduie deloc să credem că aceste triburi sălbatice ar fi putut să ridice vreodată o construcție de această importanță.

Odrîșii, dimpotrivă, erau cei mai civilizați dintre thraci; medaliile regilor, care au ajuns pînă la noi, sînt o lucrătură frumoasă, grecească; acești prinți, în secolul al V-lea, aveau mari tezaure ...”

Urmează descrieri de piese, în special figurate, aflate la monument sau prin împrejurimi.

Numismatul român, cu incontestabile merite în istoriografia românească a veacului trecut și în primele decenii ale actualului, este și el părtașul aceleiași suite de erori privind apartenența monumentului fie etnică, fie cronologică, și aceasta, cum am subliniat-o mereu, tocmai din cauza lipsei unor cercetări sistematice. Statul român, întregit în 1878 prin revenirea în hotarele țării a teritoriului dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră, avea să inițieze, în scurt timp, o adevărată epopee a investigațiilor de la Adamclisi. Dar pînă la 1882, cînd încep primele campanii, fie Mihai Suțu care și el cădea victimă erorii de a fi atribuit monumentul regilor odrîși, fie Al. Odobescu, cu a lui reconstituire grafică foarte îndepărtată de imaginea originală exactă, așa după cum avea să fie întocmită veridic mai apoi, ambii aveau să completeze gama ipotezelor demne de reținut doar cu titlul de inventar.

Meritul unor căutări și soluții acoperite de competență și autoritate științifică revine lui Grigore Tocilescu, desemnat de Academia Română să conducă cercetările atît la monument cît și la cetatea din apropiere. El a participat nemijlocit la săpături, făcînd observații dintre cele mai pertinente; în ciuda lipsei de metode științifice mai avansate, are meritul de a fi săpat și determinat toate coordonatele care țin de morfologia și sintaxa decorativ-arhitectonică a ansamblului de la Adamclisi. În repetatele campanii dintre anii 1882—1909, Gr. Tocilescu, împreună cu alți doi colaboratori, Otto Benndorf și Georg Niemann, își vor încorona efor-

turele intenselor căutări, cu opere elaborate doct, dintre care cea mai de seamă este monografia, apărută în limba română și în germană, *Monumentul de la Adamclisi*, Viena, 1895. În această lucrare fundamentală se fac cele mai importante considerații de ordin istoric și arhitectonic-artistic, cu solidele concluzii care au rămas valabile pînă în zilele noastre, în ciuda unor încercări de formulare a unor opinii cu aspecte diferite.

Gr. Tocilescu și colaboratorii săi au ajuns la încheieri incontestabile: monumentul, mausoleul și altarul sînt ridicate în cinstea răsunătoarelor victorii reputate de legiunile romane conduse de împăratul Traian contra geto-dacilor în frunte cu regele-erou Decebal. Dacă primii au cucerit Dacia, împlinind un plan mai vechi croit de către C. Iulius Caesar — ca parte integrantă a politicii expansioniste care atinge apogeul sub domnia lui Traian —, geto-dacii erau la capătul unor serii de victorii antiromane de mare răsunet, repurtate la sfîrșitul veacului I. e.n. Decebal cedează la capătul unei suite de înclăștări sîngeroase din anii 101—102 și 105—106, aureolîndu-se ca prim mare erou în galeria reputațiilor conducători ai unui neam care începuse să se nască atunci: românii. Monumentul reprezintă un simbol comemorativ al victoriilor romane și al eroismului plin de sacrificii al geto-dacilor. El este construit din porunca împăratului biruitor între anii 106—109. În paralel, dar pe o durată de timp mai mare, mai exact între anii 106—113, se ridică la Roma, în inima imperiului, marea Columnă, a cărei narațiune complexă și plastic redată în basoreliefuri marmoreene are aceeași semnificație ca și cea a trofeului de la Adamclisi, cu diferențele estetice date și de poziția lor geografică între fruntariile uriașului conglomerat statal.

Deci Grigore Tocilescu și ceilalți savanți care au ajuns la concluzii identice cu ale sale — și aceștia reprezintă majoritatea zdrobitoare — au demonstrat pentru prima oară că *Tropaeum Traiani* își are istoria sa legată organic

de singeroasele epopei ale războaielor daco-romane și tot ei sînt aceia care realizează geniala reconstituire a marelui simbol comemorativ. Concluziile formulate magistral de către Gr. Tocilescu — și amplificate cu acribie și pondere științifică de învățații români de mai tîrziu, printre care locul preeminent îl ocupă prof. Radu Vulpe — sînt urmarea firească a cercetărilor făcute pe teren în numeroși ani de săpături, controlate și conduse direct de el. De aceea încărcătura de adevăr și exactitate a deducțiilor sale este imensă și incontestabilă.

Toate celelalte păreri, multe dintre ele divergente, asupra cărora vom zăbovi pe scurt aici, sînt rezultatul unor interpretări de cabinet, exclusiv cărturărești, lipsite de suportul analizelor de teren sau al unor investigații competente.

Încă de la apariția primelor studii ale lui Gr. Tocilescu, O. Benndorf și G. Niemann, s-au iscat dispute aprinse relative la încadrarea cronologică a monumentului, la semnificația istorică și comemorativă a întregului complex, la structura arhitectonică și constructivă etc. Cea mai mare parte a părerilor exprimate atunci și mai tîrziu contraveneau adesea interpretărilor date de Tocilescu și colaboratorii săi. Dar cu timpul, în procesul intenselor cercetări, ele se vor dovedi neîntemeiate, lipsite de fundamentul argumentelor logice specifice și, în consecință, aproape că au dispărut din câmpul istoriografic actual. Este bine însă, pentru înțelegerea mai clară a întregului proces de pătrundere în tainele monumentului, să rezumăm unele opinii din această categorie și mai ales pe acelea privind cronologia trofeului, fiindcă asupra celorlalte aspecte — etnografice, arhitectonice, estetice etc. — ne vom opri în capitolele consacrate anume acestor scopuri.

La un prim contact cu piesele monumentului și cu întregul complex de la Adamclisi, Grigore Tocilescu avansase părerea, formulată mai înainte de a fi întreprins cercetările de rigoare și de a le fi aprofundat, cum că acesta a fost ridicat

de împăratul Valens (364—378). Iată cum se exprima chiar el în această privință: „Din cele pînă aici zise se poate vedea că noi deja în 1882 recunoscusem însemnătatea cea mare a edificiului circular, forma lui aproximativă, caracterul său de monument triumfal, elementele sale constitutive: miezul rectangular, cămașa înconjurătoare ce purtase odinioară un veșmînt decorativ, scara (cel puțin într-o parte), frizele, metopole și pilaștrii dintre dîsele; trofeul propriu-zis de deasupra. O idee însă clară despre cum fusese odinioară monumentul, cum era acoperit, cîte frize, metope, pilaștri a avut, dacă avea sau nu un coronament de caneluri, unde anume stătuse cele trei statue colosale, inscripțiunea, trofeul cel mare, acestea și încă multe alte chestiuni, rămîneau în mintea mea tot atîtea probleme, ca și epoca exactă a clădirii și motivul pentru care ea se înălțase. Căci ipoteza că monumentul ar proveni din sec. al IV-lea, și anume din timpul lui Valens, era bazată mai mult pe aprecierea stilului de arhitectură, a caracterului și executării sculpturilor, singurul mijloc de datare ce aveam la dispozițiune în lipsa unei inscripții ceva mai complete sau a dovezilor scrise de istorici”.

Orice alt comentariu este de prisos. Învățătul român va retracta grabnic ideea avansată a datării monumentului sub domnia lui Valens, dar a fost suficient ca unii cărturari străini, imediat ce au luat contact cu lucrarea despre monument apărută în 1895, să privească lucrurile altfel, adesea părerile lor frizînd fantezia incontrollabilă. Iată un exemplu: A. Furtwängler, arheolog münchenez, a și afirmat în 1896 că monumentul este opera lui Octavian Augustus, care l-ar fi ridicat pentru comemorarea bătăliilor susținute de generalul său Licinius Crassus, în anii 29/28 î.e.n., cu geto-dacii și bastarnii pe teritoriul Dobrogei actuale, pe atunci *Ripa Thraciae*. În susținerea punctului său de vedere atît de eronat se bazuie cu precădere pe argumente etnografice. Nu numai că respinge părerile atît de întemeiate și clare pe care le aduc mai tîrziu Tocilescu, Niemann, Benndorf pentru a

demonstra apartenența trofeului la epoca traiană, dar Furtwängler, în 1903, face și alte aserțiuni contrare, cum că inscripția nu este din epoca lui Traian și nu are nimic cu trofeul; aceasta ar reda textul săpat sub împăratul Traian pe placa lăsată liberă de către Augustus, mai exact, de către Marcus Licinius Crassus.

Aberantă ni se relevă opinia exprimată tot la sfîrșitul veacului trecut de către Edmond Courbaud, arheologul francez care vedea în monument un simbol al lui Traian, ridicat imediat după moartea lui Nerva, cînd împăratul a întreprins călătorii în provinciile balcano-dunărene, în vederea pregătirii marilor campanii contra dacilor lui Decebal.

Folosind aproape exclusiv argumentul stilistic, un alt cercetător german, Alois Riegl, atribuie monumentul epocii lui Constantin cel Mare (306—337).

Conrad Cichorius infirmă încadrarea cronologică a trofeului imediat după evenimentele din anii 29/28 î.e.n., cînd litoralul maritim vest-pontic este supus Romei, deoarece cultul lui *Mars Ultor* a fost adoptat abia în anul 2 e.n. și deci invocarea lui ca argument în favoarea tezei potrivit căreia ar comemora victoriile lui M. Licinius Crassus cade. Pe de altă parte, C. Cichorius caută să acrediteze teza că monumentul aparține domniei lui Domițian, cînd a căzut în luptele cu geto-dacii generalul Cornelius Fuscus. Și, mai departe, același autor încearcă să demonstreze că inscripția este ridicată de Traian, cu o refacere masivă a monumentului sub Constantin cel Mare. Această teză va avea ecouri, mai mari sau mai mici, și în literatura arheologică de mai tîrziu.

O altă judecată, în care structura arhitectonică a monumentului nu este considerată o unitate și determină încadrări cronologice diferite, vine din partea lui Wilhelm Jänecke, adeptul părerii false că turnul central, prismatic, executat din blocuri mari, relativ ecarisate, ar fi fost făcut de M. Licinius Crassus, imediat după anul 28 î.e.n., sau de Traian, după 106 e.n., iar umplutura exterioară a tamburului cilindric,

în primul caz, s-ar fi adăugat sub Traian, iar în cel de-al doilea, sub Constantin cel Mare. El crede mai degrabă în ipoteza Crassus — Traian.

Ne rețin întrucâtva atenția și constatările lui Paul Cauissin care, după ce face observații interesante privind armele, costumele etc. de pe metope, stabilește identități cu arcul roman de la Orange, din sudul Franței, pe care îl data în epoca lui Caesar, dar s-a stabilit că acesta aparține domniei lui Tiberiu (14—37). Deci apropierea cu monumentul de la Adamclisi este imposibilă.

Studiile lui Silvio Ferri, de mare orizont științific, la capătul unor analize legate de stilul ornamental, de înfățișarea tipurilor umane etc., converg spre soluția datării în epoca lui Constantin cel Mare și chiar mai târziu. „De fapt — spune Silvio Ferri — există caractere traianee, dar nu sînt astfel și atît de multe, încît să împiedice logica de a atribui capetele înfățișate și altor împărați”. În chip bizar, același exeget ajunge la încheierea că trofeul ar fi fost ridicat fără să se lege de un anume eveniment.

Adăugăm acestei suite de interpretări mai puțin firești nefericita intervenție a lui Nicolae Iorga, de natură să atribuie trofeul epocii lui Valens, așa după cum se inspirase dintr-o înțelegere greșită a unui pasaj din *Oratic*, X, a lui Themistius.

Fără să mai amintim și alte opinii care alunecă de la evidența adevărurilor postulate de cercetări serioase, observăm numai că, raportate la imensul număr de studii elaborate la sfîrșitul veacului trecut și în decursul celui actual, cele care cuprind încheieri derutante ne apar într-o minoritate concludentă. Mai mult chiar, ele se izolează cu timpul și se pierd în marea masă a producțiilor științifice elaborate de cei care s-au ocupat de domnia lui Traian, căreia i se integrează organic și monumentul prezentat de maniera făcută inițial de către Gr. Tocilescu, O. Benndorf și G. Niemann.

Cu apropierea de interpretare, însoțite în chip inerent de diferențele de nuanțe în reconstituirea stilului, ornamenticii, arhitecturii, construcției etc., se impune să amintim numai,

fără nici un adaos, numele acelor învățați care au ostenit în decursul anilor de investigații și explorări în jurul trofeului — pe teren, în cabinetul de lucru sau numai aici — și au ajuns la concluzii conforme cu adevărul irefutabil determinat chiar de primii cercetători. În această imensă suită reținem numele lui B. Pick, K. Regling, Fr. Studniczka, Th. Antonescu, S. Reinach, Fr. Drexel, R. Paribeni, G. Giglioli, A. Schober, R. Vulpe, P. Polonic, M. Durry, P. Nicorescu, G. Radenwald, Gr. Florescu, G. Bobich, Al. Tzigara-Samurcaș, J. Toynbee, J. W. Perkins, Z. Gonziniec, E. C. Skrejinskaia, G. Ch. Picard, A. Merlin, J. Macardé, A. Frova, C. N. Mateescu, Em. Condurachi, D. M. Pippidi, R. Bloch, Gabriella Bordenache, Emilia Doruțiu-Boilă, Radu Florescu și, cel mai recent, dar și cu bagaj științific deosebit prin acuitatea observațiilor, Mihai Sâmpetru, asupra cercetărilor căruia stăruim aparte, fiindcă, de la Gr. Tocilescu și pînă în anii din urmă, nimeni dintre cei care s-au ocupat de trofeu, altar și mausoleu n-a mai executat săpături minuțioase, într-o viziune stratigrafică nouă și cu rezultate remarcabile.

Datele stratigrafice și materialele arheologice (ceramică și obiecte de metal) obținute în cursul săpăturilor întreprinse la cele trei obiective de pe dealul cel mai înalt de la Adamclisi, în anii 1960—1977, demonstrează că acestea constituiau un ansamblu comemorativ militar unitar. În timpul cercetărilor nu s-au găsit nici un fel de elemente care să trădeze o refacere a vreunuia dintre ele în epocile următoare. Unitatea ansamblului comemorativ este dovedită acum și prin faptul că obiectivele se înscriu topografic într-un triunghi isoscel prin centrele lor. Mai întâi a fost construit altarul, apoi mausoleul — ambele în anul 102 e.n. — și în cele din urmă Monumentul Triumfal — în 106—109.

CAUZELE ȘI CONDIȚIILE CARE AU DUS LA CONSTRUIREA COMPLEXULUI DE LA ADAMCLISI

Aspectul istoric al problematicei născute de trofeu, altar și mausoleu a reținut atenția și a concentrat preocupările multor cercetători, adesea cu rezultate diferite. Era și normal din moment ce izvoarele antice, cele literare vorbesc prea puțin, iar cele din care se mai poate desprinde câte ceva aparțin unei epoci mai târzii ori se încadrează altora decât acelor care, prin contemporaneitate, ne-ar fi dat garanția autenticității. Mai mult decât sursele narative însă, grăiesc cele arheologice, contribuția lor la reconstituirea circumstanțelor care au condus la apariția monumentului de la Adamclisi și a Coloanei Traiane de la Roma fiind de neprețuit.

Evenimentele istorice din sudul balcanic sînt legate nemijlocit de politica expansionistă a Romei republicane și apoi a celei imperiale. Popoarele cu civilizație de adîncă tradiție elenistică intră rînd pe rînd, după războaiele punice, în alcătuirea uriașului stat roman pe cale de a închide apoi în fruntariile sale întreaga Mare Mediterană. La mijlocul secolului al II-lea î.e.n., Grecia și Macedonia sînt transformate în provincii romane, iar statul trac devine clientelar. Într-un fel sau altul, interesele Romei se concentrează la Dunărea de Jos, unde vizau, pe de-o parte, coloniile grecești înșiruite de-a lungul țărmului vest-pontic, iar pe de alta, o graniță la Dunăre și controlul asupra gurilor acestui fluviu, atunci ca și mai târziu, de interes economic și strategic vital pentru noua stăpînire.

Prilejul imixtiunii romane în zona circumscrisă Dunării de Jos și Mării Negre îl oferă războaiele mitradatice, mai exact, cel de-al treilea, desfășurat între anii 74—63 î.e.n. Pentru a slăbi forțele regelui pontic, Mithradates al VI-lea Eupator (121—63), romanii îl atacă și caută să cucerească zona vest-pontică intrată mai de mult sub influența sa. Acțiunea fulgerătoare condusă de guvernatorul Macedoniei Marcus Terentius Lucullus Varro — fratele lui Lucius Terentius Lucullus Varro, comandantul tuturor forțelor romane antrenate contra lui Mithradates — spre Gurile Dunării duce la supunerea întregului țărm vest-pontic și la instituirea autorității sale în orașele grecești de aici, inclusiv în cele trei mari centre Histria, Tomis și Callatis.

Dar controlul roman aici avea să dureze puțin, numai zece ani, deoarece nemulțumirile generale, atât ale acelor din sînul cetăților hellenice, cît și ale autohtonilor geți, dublate de prezența bastarnilor și sarmaților în zonă, au condus la o mare răscoală armată. Pentru înăbușirea acesteia este trimis proconsulul Macedoniei, C. Antonius Hybrida. Oștile sale însă suferă o înfrîngere dezonorantă chiar sub zidurile cetății Histria, în anul 62/61 î.e.n. Se pare că cel care a condus cu autoritate și iscusință strategică forțele răsculaților — prezuma eruditul Vasile Pârvan — va fi fost însuși Burebista, marele rege geto-dac, a cărui prezență pe litoral urmărea și integrarea orașelor grecești marelui său stat centralizat și independent, de la Olbia în nord pînă la Apollonia în sud. În același timp, el realiza un mare front antiroman — totul explicabil apoi și prin acțiunile sale diplomatice și militare de natură să împiedice expansiunea romană în Balcani. Ceea ce urmează evenimentelor din anul 61 î.e.n., reprezintă numai o scurtă perioadă de acalmie, căreia i se circumscrie dispariția de pe firmamentul istoric a celor doi mari rivali: Caesar la Roma și Burebista în Dacia. Constatăm, după anul 44 î.e.n., o fărîmițare a forțelor geto-dace nu numai în Dacia, ci și pe cuprinsul actualei Dobrogea. Aceasta va ușura considerabil sarcina Romei; disensiunile căpeteniilor locale duc, rînd

pe rînd, în anii 29—28 î.e.n., la supunerea cu forța sau prin mijloace diplomatice a întregii regiuni de la Gurile Dunării. Cel ce o va face este proconsulul Macedoniei, Marcus Licinius Crassus.

Sub forma ei mai puțin clară și stabilă la început, dar cu timpul tot mai consolidată și adusă în formele-i obișnuite de colonizare, noua stăpînire, redusă la începuturile ei la fișia litorală, mai apoi extinsă la dimensiunile întregului teritoriu dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră, avea să dureze fără întrerupere peste șapte veacuri consecutive. Atașată mai întii regatului clientelar trac, această zonă — *Ripa Thraciae* — va deveni parte integrantă a provinciei *Moesia*, între anii 46—86 e.n., ca în cadrul reformelor lui Domițian să capete statutul de provincie romană aparte, cu denumirea de *Moesia Inferior*. În toată perioada Principatului va cunoaște marele proces al integrării organice în sistemul imperial roman cu toate implicațiile sale administrative, militare, etnice economice, culturale. Este perioada cea mai prosperă din întreaga istorie romană a provinciei, care va avea un important rol în cucerirea de către romani a Daciei. Deci distingem două faze ale integrării totale a actualului teritoriu al patriei noastre uriașei entități statale mediteraneene a Romei: cucerirea și includerea acestui teritoriu dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră în provincia *Moesia Inferior*; apoi, același eveniment s-a repetat în nordul Dunării, mai exact între anii 101—106, unde a fost constituită provincia *Dacia*, în condiții și împrejurări care implică aproape total *Moesia Inferior*.

Cucerirea Daciei a fost precedată de numeroase alte episoade militare, cel mai adesea confruntări sîngeroase care se terminau cu rezultate favorabile dacilor. Aceștia, în dorința firească de a-și apăra libertatea și independența, au reușit adevărate performanțe antiromane, mai ales după reînchegarea și consolidarea statului lor nord-dunărean sub conducerea viitorului erou, regele Decebal (86—106).

Pentru romanii sud-dunăreni, Dacia reprezenta indiscutabil un mare pericol, de natură să zdruncine sistemul

defensiv al fluviului, instituit după Domițian, dar, în același timp, cucerirea sa, plănuită încă din vremea lui Caesar, ar fi dat posibilitatea unei adevărate reabilitări economice a Romei. Pînă să se înfăptuiască planul integrării organice a Daciei în sistemul imperial roman, să amintim că însuși regele Diurpaneus cu oștile sale trecea iarna Dunărea pentru a surprinde unitățile romane și a le zdrobi, așa cum de exemplu s-a întîmplat în anii 85—86 e.n., cînd chiar guvernatorul Moesiei, C. Oppius Sabinus, cade în luptă cu dacii, alături de oștenii săi. Bătrînul rege dac avea însă să cedeze, în anul 87 e.n., în fața lui Cornelius Fuscus și a lui Funisulanus Vettonianus, fapt care a contribuit mult în hotărîrea sa imediată de a ceda puterea lui Decebal. Alegerea sa s-a dovedit inspirată. La cîrma Daciei s-a ridicat unul dintre cei mai capabili regi, și în același timp, adversar temerar al Romei. Cunoștea perfect planurile mai vechi de cucerire a țării sale de către romanii a căror putere domina toată Peninsula Balcanică, iar succesele sau insuccesele predecesorilor săi și ale sale îi apăreau în chip firesc ca episoade fără urmări notabile în politica externă a romanilor, deși luptele cu aceștia nu încetaseră. Aceste bătălii, unele foarte sîngeroase, constituie laolaltă preludiul marilor evenimente din anii 101—102 și 105—106, pe care abilul rege le pregătea conform cu cerințele și cu însușirile sale de conducător: „foarte priceput la planurile de război și iscusit în înfăptuirea lor, știind să aleagă prilejul pentru a-l ataca pe dușman și a se retrage la timp. Dibaci în a întinde curse, era un bun luptător și se pricepea să folosească izbînda, dar și să iasă bine dintr-o înfrîngere. Din această pricină, a fost multă vreme un dușman de temut pentru romani” (Cassius Dio, LXVII, 6, 1).

Suirea pe tron coincide aproape și cu răsunătoarea victorie împotriva lui Domițian. Generalul acestuia, Cornelius Fuscus, face imprudența să treacă Dunărea în anul 87 e.n. și, în drum spre Sarmizegetusa, la *Tapae*, în Banatul actual,

este surprins de oștile lui Decebal și pur și simplu zdrobit, însuși comandantul căzînd pe cîmpul de luptă.

Victoria dacilor este o rușine greu de suportat de către vanitosul împărat, dar nici Decebal nu se lasă înșelat de succesul repurtat. El caută și găsește aliați printre neamurile înconjurătoare țării sale și, în urma înțelegerilor, ajunge să încheie alianțe cu sarmații iazigi, sarmații roxolani, quazii, marcomanii etc. Acest sistem de alianțe reprezenta o replică abilă, de ordin diplomatic, dată lui Domițian, care, la rîndu-i, a întărit linia Dunării prin reforme administrativ-teritoriale și militare, înmulțind numărul legiunilor destinate celor două provincii create de el atunci, Moesia Superior și Moesia Inferior.

Are loc o nouă confruntare daco-romană, tot la *Tapae*, dar de data aceasta armatele romane îl au în fruntea lor pe Tettius Iulianus, consul în anul 83 e.n., și guvernator al provinciei Moesia Superior, a cărui victorie abia dacă mai poate fi contracarată de către Decebal, care se retrage spre Sarmizegetusa. Prin pacea care se încheie, condițiile puse de Roma — deși nerespectate de daci — fac din Dacia un stat clientelar al Romei. Decebal este plătit pentru atitudinea sa viitoare, binevoitoare; primește tehnicieni și meșteri romani, folosiți cu iscusință la pregătirea unor noi operațiuni. Acestea aveau să izbucnească după aproape un deceniu, timp în care prezența romanilor în jurul statului dac devenise o realitate, cele două Moesii — Superior și Inferior — constituind pentru ei adevărate rampe de alimentate cu energii militare și diplomatice a planului antidacic.

Deși bătălia din anul 87 e.n. dăduse lui Decebal nenumărate avantaje, cele mai multe dintre ele ajutîndu-l să se pregătească de noi confruntări, activitatea sa febrilă pe linia unei întăriri militare, atît pe plan intern, cît și pe plan extern, îi este repede ghicită, dacă nu chiar bine cunoscută de către noul împărat al Romei, Marcus Ulpius Traianus (98—117). Tînărul autocrat întreprinde chiar o călătorie în regiunile balcano-dunărene, în anul 99 e.n., tocmai pentru a se edifica la fața locului în vederea operațiunilor viitoare.

Aplicarea planului de cucerire a Daciei se face imediat. Concentrează mari și numeroase unități militare, execută lucrări de fortificație și de amenajare a drumurilor de acces către Dacia și cetățile sale din munți, aduce, de asemenea, în fruntea celor două Moesii guvernatori capabili.

Pregătirile lui Traian în vederea lichidării pericolului dacic sînt dintre cele mai bine calculate și se precipită pe măsură ce însuși Decebal făcuse mari progrese în dorința justificată de a înfrunta trufia romană. Traian aduce la Dunăre circa 14 legiuni și nenumărate trupe auxiliare, laolaltă aproape 150 000 de oameni, avînd comandanții cei mai buni ai Romei: pe viitorul împărat Hadrian, pe generalii Licinius Sura, Claudius Livianus, Lusius Quietus etc.; de asemenea, mari specialiști în tehnica și arta construcției militare.

Traian declanșează operațiunile la 25 martie 101 e.n., cu numeroasele sale forțe aduse din Occident și din Balcani. Se intră în Dacia prin două puncte: o coloană uriașă trece Dunărea pe la Lederata în Banat și alta pe la Turnu-Severin; ambele se îndreaptă spre inima Daciei, unindu-se la *Tibiscum* (lîngă Caransebeș). Prima mare și grea confruntare bine ilustrată pe Columna Traiană are loc la *Tapae*. Succesul reputat de Traian asigură apoi înaintarea trupelor romane. Decebal cu oștile sale se repliază pe poziții mai dinainte stabilite, în uriașa sa bază defensivă din Munții Orăștiei. Caută să aplice planul mai vechi potrivit căruia să se agite aliații săi sarmații, roxolani și iazigi, burii și alții, care laolaltă cu dacii să atace pe alt front. Aliații, sincronizîndu-și acțiunile tactice, trebuia să-i atace pe romani trecînd din nord-vest și nord prin Moldova de azi spre Dunăre și apoi să înainteze prin Moesia Inferior și Superior către bazele armatelor romane. Diversiunea lor din timpul iernii avea scopul să surprindă legiunile romane prin lovituri neașteptate date pe la spate, în vastul teritoriu sud-dunărean, exact atunci cînd operațiunile romane se desfășurau în Dacia. Dar în Dacia, în ciuda unor ultimatumuri reflectate de suita imagistică a basoreliefurilor de pe Columnă, în jurul cărora

s-au făcut apreciable considerații istorice în lucrări docte de specialitate, Traian înaintează, cucerește teritorii și cetate după cetate, cel ce avea să repurteze mari succese fiind generalul Manius Laberius Maximus.

În timpul acestor bătălii crâncene, atunci când împăratul Traian își propusese să aștepte primăvara pentru asaltarea capitalei dace, *Sarmizegetusa*, în plină iarnă, află că puternica alianță țesută atât de iscusit de către Decebal, între daco-geți, sarmați și germani, a declanșat un nou atac fulgerător prin Moldova, Moesia Inferior și Moesia Superioară. Atacul furios se producea spre sud — sud-vest. Pericolul neașteptat pentru romani putea fi catastrofal. Cu toate acestea, profitând de faptul că Dunărea era navigabilă — deși se scontase pe apele înghețate ale fluviului, care astfel i-ar fi ajutat considerabil pe aliații lui Decebal —, o parte a trupelor romane rămân pe pozițiile cucerite în Dacia, altele, destul de numeroase, se deplasează rapid în întâmpinarea mării coaliții dezlanțuite vijelios. Are loc o primă și puternică confruntare între armatele lui Traian și călăreții sarmați împreună cu celelalte forțe aliate lui Decebal, fiindu-le împiedicată trecerea spre sud-vest. Prima victorie raportată de romani este marcată, pe locul unde s-a dat bătălia, de o mare cetate care s-a zidit acolo imediat după aceea, din ordinul împăratului Traian. Ammianus Marcellinus, în *sa Istorie Romană*, XXXI, 5, 15, precizează la un moment dat: „... Nicopolis, care a fost întemeiat de Traian în amintirea victoriei sale împotriva dacilor”, iar Iordanes, în *Getica*, XVIII, 101, confirmă același lucru: „... Nicopol, o cetate foarte vestită, așezată lângă fluviul Istrus; această cetate a zidit-o Traian după înfrângerea sarmaților și a numit-o Cetatea Victoriei”.

Într-adevăr, multe veacuri după aceea, orașul *Nicopolis ad Istrum* — Orașul Victoriei de la Dunăre — va aminti posterității de faima victoriilor scump plătite de romani aici, în luptele lor cu daco-geții și cu aliații lor.

Dar succesul roman de la *Nicopolis ad Istrum* s-a dovedit precar în complexul crâncenelor bătălii. Între timp, un alt

mare grup de războinici aliați ai lui Decebal pătrunsese din Moldova în nordul Moesiei Inferior și înainta vijelios spre sud cu planul zdrobirii armatelor romane. Deci, getodaci, sarmați și germani, într-o masivă alcătuire militară, amenințau să compromită victoria romanilor de la *Nicopolis ad Istrum*. Traian, însă, cu o perspicacitate demnă de un mare general al antichității — așa după cum de altfel l-a și consacrat istoria pentru faptele sale de atunci și de mai apoi —, reușește să întoarcă iarăși armatele în întâmpinarea noilor sosiți; de data aceasta o altă mare bătălie, mai singeroasă și mai răsunătoare decît celelalte, se declanșează chiar pe platoul de la Adamclisi, acolo unde oștile imperiale, călăreți și pedestri, la fel ca și garda personală a împăratului, abia reușesc să incline de partea lor balanța unei victorii foarte scump plătită. Cad morți nenumărați și răniți și mai mulți de ambele părți, desigur mai numeroși de partea învinșilor. Rareori însă, în încercatele lor bătălii, vor fi pierdut romanii atît de mulți ostași ca în bătăliile din sud-vestul Dobrogei; Adamclisi, punctul ultimei înclăștări, va intra în istoria omenirii și a civilizației grație tocmai numeroaselor jertfe, marele trofeu fiind simbolul tuturor acestor epopei singeroase.

Bătălia de la Adamclisi a fost hotărîtoare pentru soarta războaielor daco-romane dintre anii 101—106. Guvernatorul Manius Laberius Maximus rămîne în provincia pe care o conducea pentru a șterge urmele dezastrelor pricinuite de războaie, în timp ce împăratul își conducea trupele epuizate către teatrul de operațiuni întrerupte din munții Daciei. Aici, primăvara, ostilitățile sînt reluate cu și mai multă înverșunare — în ciuda oboselii pricinuite unei părți din trupe, care luase parte la campania moesică. Sarmizegetusa însăși este direct amenințată, după ce cetățile înconjurătoare, în cea mai mare parte a lor, căzuseră în mîna dușmanului. Rezistența eroică a dacilor, în condițiile în care pierderile se anunțau a fi uriașe, devenea zadarnică, ceea ce l-a îndemnat pe înțeleptul rege să renunțe la luptă

și să ceară pace, pentru a salva ceea ce mai rămăsese. Traian, la rîndu-i, cu precunoscutul său simț al realității, avînd armatele sleite de puteri și fiind amenințat de iarna care se apropia, acceptă propunerile de pace ale dacilor. Condițiile impuse de romani sînt extrem de grele și amenințau să-l pună pe regele dac, în viitor, în situația de a i se lichida orice velleitate de anulare a clauzelor oneroase. El rămînea stăpîn pe vaste teritorii și pe imense bogății, care l-ar fi putut lesne ajuta să-și refacă potențialul militar ofensiv și defensiv. Totuși el este obligat să renunțe la toate avantajele ce reieșeau din tratatul de pace încheiat în anul 89 e.n. cu Domițian, cu alte cuvinte, să restituie tot materialul de război, meșterii și tehnicienii în construcțiile militare, să-și distrugă cetățile atît de puternice, să elibereze prinșii romani în războaiele anterioare, să cedeze Romei întinse teritorii din regatul dac, să încheie în viitor alianțe potrivit numai cu interesele învingătorului etc. Se pune astfel capăt unor stări de lucruri care pe daci îi avantajaseră atîta vreme, deci se încheia o pace scump plătită de cei ce-și apărau libertatea.

Cum era și firesc, trupe romane cuceritoare rămîn în garnizoană pe pămîntul Daciei ocupate, cu sarcina evidentă de a asigura îndeplinirea de către Decebal a tuturor condițiilor de pace impuse de Traian. Împăratul se întoarce la Roma încărcat de glorie, pentru care motiv senatul îi acordă onorurile cuvenite; printre altele, în anul 102, i se dă numele triumfal de *Dacicus*.

Desigur, pacea avea multe fațete de aparență pentru fondul său care ar fi trebuit respectat. Nici romanii, dar mai ales dacii nu credeau în trăinicia sa, care, în ultimă analiză, era un armistițiu, un mod de a cîștiga timp. Evenimentele care au urmat, pînă la a doua conflagrație, o dovedesc. Pentru asigurarea noii poziții în Dacia, Traian dispune construirea unui mare pod peste Dunăre, acela de la Drobeta-Turnu Severin, care se va dovedi una dintre cele mai mari opere de arhitectură ale antichității, concepută de renumitul

arhitect al epocii traianee, Apollodor din Damasc. În felul acesta se asigura legătura Imperiului cu una dintre cele mai mănoase țări din afara granițelor sale, vehicularea trupelor și exploatarea bogățiilor de tot felul — cu precădere miniere — fiind considerabil înlesnite. Totodată, armata imperială căpătase poziții strategice puternice în jurul țării lui Decebal, își sporea numărul efectivelor, se reorganiza temeinic — totul pentru a preîntîmpina un eventual atac al dacilor.

În paralel, Decebal reface zidurile armatei sale; repară și pune în funcțiune multe dintre cetățile care i-au fost distruse în campaniile din anii 101—102, aceasta cu concursul tot al unor specialiști romani dezertați. Reînnoadă alianțe cu mulți dintre conducătorii neamurilor care-i înconjurau pe daci — germani, buri, sarmați etc. Și, pentru a realiza surpriza, în anul 105 e.n., Decebal atacă primul cu toată vigoarea. Are la început unele succese. Ulterior însă, armatele romane întorc cumpăna victoriei de partea lor. Aliații lui Decebal, cîți vor fi fost, speriați, îl părăsesc și se închină împăratului, fapt demonstrat evident de reprezentările de pe Columna Traiană. Regele dac rămîne singur, numai cu forțele sale, în fața unui dușman net superior. În disperare, încearcă să iasă din impas, punînd la cale acțiuni diverse: trimite un ambasador — grecul Callidromos — la regele Parției, Pacorus, pentru a-l determina să-i atace pe romani în acea parte de răsărit a Imperiului; îl capturează pe generalul roman Longinus pentru ca apoi, în schimbul eliberării sale negociate, să impună anumite condiții care l-ar fi avantajat; dar ofițerul roman se sinucide. Decebal merge chiar mai departe și urzește planul asasinării lui Traian, dar și această tentativă eșuează.

În anul 106 e.n., armatele romane reîmprospătate se avîntă în plină ofensivă și înaintează adînc în Munții Orăștiei. Ele cuceresc una după alta cetățile fortificate și refăcute ale dacilor și caută să-și atingă ținta finală: asediarea și cucerirea capitalei *Sarmizegetusa*. Aceasta este înconjurată din toate părțile de armatele cotropitoare „bine dotate cu mașini

de război; apărătorii epuizați de asediul foarte îndelungat preferă sinuciderea onorabilă sau mulți dintre ei mor de sete — așa după cum ne ilustrează reprezentările finale din partea superioară a Coloanei de la Roma. Decebal și comandanții săi — *tarabostes* — reușesc să fugă, dar, urmăriți îndeaproape și gata să fie prinși, pentru a scăpa de o captivitate rușinoasă, viteazul rege preferă să moară demn: el își împlință pumnalul în piept.

Toate aceste fapte legate de epopeile daco-romane din anii 101–102 și 105–106 le-am fi putut cunoaște în complexitatea detaliilor lor, dacă am fi moștenit izvoarele epocii: *Comentariile lui Traian*, scrise din ordinul împăratului, sau *Getica* medicului Criton, părtaș la campanii. La fel, opera lui Dio Chrisostomul care l-a vizitat pe Decebal la *Sarmizegetusa*. De un mare folos ar fi fost scrierile de mai târziu ale lui Appian, Arrian și Ammianus Marcellinus. Din păcate, ele s-au pierdut, ceea ce ne face să ne sprijinim toate aserțiunile de mai sus pe rezumatul păstrat din *Istoria romană* a lui Cassius Dio și pe marile monumente, *Columna Traiană* de la Roma și pe *Tropaeum Traiani* de la Adamclisi.

Dar să revenim la tragicul moment al pieirii regelui Decebal. Unul dintre militarii romani care-l urmăreau, Tiberius Claudius Maximus, îi găsește corpul neînsuflit, îl decapitează și-i duce capul împăratului roman, care atunci se găsea în tabăra de război de la *Ranistorum*. Nu de multă vreme, s-a descoperit în satul Grammeri de lângă Filippi, în Macedonia grecească, piatra de căpătii a lui Ti. Claudius Maximus, din textul căreia se desprinde știrea că el a săvârșit această ispravă, care i-a adus avansarea în gradul de decurion (ofițer de cavalerie): *quod cepisset Decebalum et caput eius pertulisset ei Ranistoro*.

După cucerire, Dacia, în cea mai mare parte a sa, este transformată în provincie romană. Astfel, din actualul teritoriu al patriei noastre, Dobrogea cu răsăritul Munteniei și sudul Moldovei intră în componența provinciei Moesia Inferior, încă din a doua jumătate a secolului I e.n.

ca primă etapă în imensul proces de romanizare, care începe în această zonă din anii 29/28 î.e.n.; cea de a doua etapă o reprezintă cucerirea Daciei, în cuprinderea căreia intrau actualul teritoriu al Olteniei, vestul Munteniei, Banatul și cea mai mare parte din Transilvania.

Întregul proces de cucerire a Daciei, cu acele confruntări dîrze între forțele a două popoare puternice, unul cotropitor — expansionist, celălalt în legitimă apărare a libertății și independenței sale, este immortalizat în piatră din ordinul împăratului Traian, care ține să transmită posterității amintirea succesorilor sale războinice prin Coloana înălțată la Roma în marmură și prin marele Monument Triumfal de la Adamclisi, făcut din calcarul pămîntului românesc.

Ultimul dintre cele două monumente — *Tropaeum Traiani* — ne apare astăzi în toată splendoarea înfățișării sale arhitecturale și a profunde semnificații istorice pentru etnogeneza românească drept un mesaj generos și fidel izvor de reconstituire a faptelor evocate.

Ridicat între anii 106–109, monumentul trebuia să glorifice și să comemoreze victoriile repurtate împotriva dacilor și a aliaților lor sarmați și germani, în contextul unui teritoriu în care are loc procesul devenirii etnice românești, la Carpați, Dunăre și Marea Neagră.

De reținut că în jurul mărețului trofeu se mai află încă alte două obiective importante; laolaltă, așa după cum au demonstrat vastele cercetări arheologice susținute în decursul a peste un veac, ele formează o strînsă unitate, atît în sens istoric, cît și cronologic.

Bătălia de pe platoul de la Adamclisi a însemnat din partea romanilor sacrificii imense în oameni și materiale de luptă. Numele celor peste 3 800 de oșteni pierduți din partea învingătorilor au fost grupate pe pereții în piatră ai unui altar — βώμος —, ridicat o dată cu monumentul. Cifra este simbolică, fiindcă vor fi fost mult mai mulți soldați din legiuni și din trupele auxiliare care au căzut pe cîmpul de luptă, dar ale căror nume au rămas pentru totdeauna

în anonimat. Oricum, pentru vremea aceea, cifra rămîne concludentă. Altarul e ridicat în partea de răsărit a trofeului, la circa 250 m depărtare. În fruntea celor căzuți pentru Roma, se află și un important personaj militar, un ofițer de grad superior al cărui nume cade în lacună pe marea inscripție, dar care, după deducții logice, nu poate fi decît comandantul spatelui, acel *praefectus castrorum* care și-a jertfit viața intervenind în luptă în ultimul moment, ceea ce a făcut ca bătălia să se transforme dintr-o înfrîngere catastrofală într-o victorie, scump plătită, a romanilor. Osemintele sale se pare că au fost înhumate, cu fastul cuvenit rangului său, în mausoleul care se înalță la nord de monument cu circa 50 m, realizat din pămînt, lemn și piatră de aceeași proveniență locală ca și celelalte două obiective din complex.

În sfîrșit, tripticul arheologic de la Adamclisi, așa cum ni se desfășoară și astăzi, este completat de întinsa cetate care-și arată ruinele la sud-vest de monument, în valea ce vine dinspre satul Urluia, la circa 1,5 km spre miazăzi. Este cunoscuta cetate *Civitas Tropaeum Traiani*, construită simultan cu monumentul, dar care suprapune vestigiile unei așezări geto-dacice mai vechi. Trofeul cu altarul și mausoleul ce-l înconjură, cetatea și Muzeul „Tropaeum Traiani”, amenajat în centrul civic al comunei Adamclisi, în anul 1977, formează complexul muzeal-arheologic pe care-l vom prezenta mai departe în detalii.

MONUMENTUL TRIUMFAL

În zilele noastre, *Tropaeum Traiani*, atît cît a mai rămas din distrugerile secolelor (fig II), ni se înfățișează — cu rezervele inerente — așa cum arăta el în antichitatea îndepărtată: o construcție uriașă, cilindrică, cu acoperiș tronconic, în vârful căreia se înalță maestuos statuia gigantică care imită armura unui ostaș roman (fig. III). Imaginea care ni se arată acum pe platoul de la Adamclisi este identică reconstituirilor grafice la care s-a ajuns pînă în 1977, cînd s-a încheiat procesul constructiv al unei imense machete, la dimensiuni originare, în jurul nucleului de piatră și mortar — cît a mai rămas din el la capătul atîtor veacuri de la zidire. Studiile pentru machetă s-au făcut pe materialul original: nucleul inform și pietrele figurate care au căzut de pe monument în decursul secolelor și s-au împrăștiat, unele pînă dincolo de hotarele Dobrogei, la distanțe dintre cele mai mari. De asemenea, pe baza atîtor pietre simple care completau structura învelișului într-o închegare ale cărei conexiuni și reporturi geometrice și matematice au permis încheieri pertinente de ordin arhitectural-constructiv, arheologic-istoric și etnografic-artistic.

Era firesc deci ca exegeții monumentului, începînd de la Grigore Tocilescu și colaboratorii săi și pînă la Mihai Sânpetru — și, după cum am arătat, nu sînt deloc puțini — să completeze, de la unul la altul, cu un plus de noutate și de adevăr, datele care se încheagă azi grafic într-o imagine foarte apropiată de originalul real al antichității clasice.

Admitem, de asemenea, că la capătul atîtor eforturi, înscrise unei perioade de peste un veac de căutări asidue, vor mai fi rămas încă probleme neelucidate, dar acestea sînt minore și nu afectează aproape cu nimic unitatea de ansamblu, structurală și imagistică a monumentului. În prezentarea de față vom folosi ultimele rezultate certe la care s-a ajuns în interpretarea întregului ansamblu, înlocuind tenta de preferințe și subiectivism care ar putea interveni, cu criteriile obiective și cu rezultate veridice, acelea la care s-a ajuns astăzi prin ultimele investigări și de teren și de bibliotecă. Controversele științifice, chiar dacă adesea sînt conduse de pe pozițiile unor păreri bine intenționate, vor fi categoric eludate în acest cadru. Ne vom declara acordul categoric cu teza cea mai întemeiată și bine argumentată la această dată. Aceasta în folosul cititorului care dorește să se edifice asupra monumentului în toată complexitatea sa.

Trofeul (*tropaeum*, lat.; *τρόπαιον*, gr.) semnifică un monument construit în cinstea unei victorii reputate contra unui adversar — practică încetățenită de timpuriu la greci și preluată apoi de romani, mai ales în epoca imperială. I se mai adaugă semnificația potrivit căreia ar ascunde și o valoare magico-religioasă, exprimată de cuvîntul *ἀπὸ τρόπαιου*. Cu timpul, acest termen se atribuie monumentelor comemorative, cu destinație istorică clar exprimată de texte scrise. Τὸ *τρόπαιον* se va integra artei oficiale care se va constitui pe măsură ce se vor încheia monarhii absolute. Dar dacă inițial trofeul includea numai aceste semnificații, mai tîrziu vom constata pe acest plan o diversificare, ca de exemplu consacrarea lor unor divinități protectoare, cum ar fi la romani Mars Ultor — Marte Răzbunătorul; de asemenea, va reflecta ideatic virtuți ale învîngătorului ori sacralitatea unui autocrat — Genius Augusti — pe care îl personifică.

Separat de aceste semnificații, în practica romană de construire a trofeelor apotropaismul la care ne-am referit înseamnă aruncarea răului, înfricoșarea dușmanului supus, îndepărtarea primejdiilor generate de adversari; trofeul trebuie să mențină trează în conștiința neamurilor supuse că există o forță a învingătorului de natură să-i țină în ascultare, să-i asigure oricând biruința.

Cel mai vechi trofeu cunoscut este cel ridicat în anul 168 î.e.n., după victoria romanilor la Pydna contra macedonenilor, iar o mențiune literară de natură să ne informeze asupra unui trofeu datează din 121 î.e.n. Dacă în timpul Republicii ele sînt mai rare, se vor înmulți considerabil în timpul Imperiului, luînd formele unor mărețe monumente.

Astfel ni se prezintă și Monumentul Triumfal de la Adamclisi, deși aici împăratul Traian nu apare în ipostaza de *Genius Augusti*, ci de dedicant. Trofeul de la Adamclisi este menit să transmită în conștiința generațiilor care au urmat amintirea victoriilor repurtate de Traian la Carpați și Dunărea de Jos, contra regelui-erou Decebal și a neamurilor aliate cu el, care au participat la marile epopei sîngeroase dintre anii 101—102 și 105—106, daco-geți, sarmați, burii-germani. Iar prin forța apotropaică a monumentului, se impunea autoritatea invulnerabilă a Romei într-o întinsă regiune periferică a vastului Imperiu, unde popoare tot mai diferite, într-o permanentă mișcare și fierbere, luptau să-și apere libertatea.

Astfel de monumente se găsesc pretutindeni în Imperiu, ridicate pentru comemorarea atîtor autocrați vanitoși. Mai mari sau mai mici, construite și sculptate în piatră sau marmură, imprimate pe monede ca parte integrantă a iconografiei acestora; dar mai ales sînt cunoscute azi pe cale arheologică, dacă ne orientăm chiar și numai după cele două mari vestigii cercetate foarte bine în zilele noastre, cel din sudul Franței, de la *La Turbie*, ridicat sub Augustus, și cel de la Adamclisi, care aparține lui Traian. Aceasta ca să nu cităm decît pe cele mai importante...

Imensul soclu de piatră cu acoperiș tronconic care susține statuia trofeului, stereobatul, este conceput în maniera epocii de un arhitect cu multă experiență și cu alese însușiri estetice, unii dintre cercetători fiind chiar înclinați să-l identifice în persoana lui Apollodor din Damasc, autorul podului de peste Dunăre de la Drobeta și al numeroase altor construcții traianee ridicate în forul imperial de la Roma.

Ruina ajunsă la noi în forma unei măguri umile, după ce a străbătut veacuri de avataruri și vicisitudini, laolaltă cu imensul material figurat și nefigurat care îmbrăca cîndva masa de piatră legată cu mortar, se încheagă azi, grație îndelungatelor căutări, cu toate componentele sale, într-o alcătuire care ne dă puțința determinării aproape precise a dimensiunilor sale, a structurii constructive și a naturii materialului litic pe care l-au folosit romanii. Să precizăm mai înții că totul a fost făcut din aceeași piatră, adusă dintr-o carieră anume exploatată, la Deleni-Ienige. Este un calcar lumachelic, de vîrstă sarmatică, caracteristic zăcămintelor care aflorează în zona înconjurătoare și care pe valea Ienige se află la suprafață. Valea este mărginită de dealuri continue, sinuoase, pe ai căror versanți au fost determinate, din loc în loc, zece puncte de extragere a pietrei, dintre care sînt mai importante patru, exploatate de romani, aflate la circa 1,5 km nord-nord-vest de satul Deleni-Ienige și la 3,5 km, est-nord-est de monument; trei dintre ele se află pe versantul stîng al văii, iar al patrulea pe cel drept. Cînd s-a terminat construcția monumentului, cariera a fost abandonată și piatra nu s-a mai exploatat deloc, ceea ce a făcut ca în zilele noastre să se poată face observații directe. La partea superioară a zăcămintului de calcar sînt încă vizibile, foarte clar, în special în cele trei puncte de pe versantul stîng al văii, fîgașurile de unde s-au scos blocurile de piatră pentru cioplirea metopelor, pilaștrilor, cornișelor etc.

Piatra adusă din această zonă se prelucra direct pe locul construcției. Blocurile, mai mari sau mai mici — metope, frize, pilaștri pitici, piesele de parament etc. — se degroșau și se finisau, iar așchiile mai mărunte și informe astfel rezultate formau un imens pat de nivelare, perfect orizontalizat, de la care porneau în elevație treptele, asizele de parament, rîndul de metope cu pilaștri etc. Fiecare rînd dintre acestea forma „cofrajul” pentru turnarea miezului în straturi succesive de pietre — tot deșeuri de la cioplirea pieselor figurate — legate cu mortar, conform suprapunerii rîndurilor de pietre din învelișul exterior.

Liantul pietrelor din masa emplectonului îl forma varul amestecat cu nisip. Către bază el are însușiri hidraulice mai accentuate, care slăbesc mai sus, la fel după cum greutatea specifică a sa descrește în elevație. Acest amestec de pietre informe legate cu mortar, în compoziția căruia intrau agregate mai mici, dă cunoscutul beton ciclopeean, extrem de rezistent. Dovada o constituie chiar dăinuirea construcției timp de aproape două milenii!

S-a observat că întregul proces constructiv se înscrie unei perioade date, în cazul nostru aceea dintre anii 106—109, imediat după terminarea campaniei dacice. Constatarea este valabilă pentru monument în exclusivitate, fiindcă mausoleul și altarul sînt realizate mai înainte, între anii 101—102. Unitatea de timp, în cazul monumentului, se probează și prin inexistența în corpul său a vreunor diferențe componistice: a nici unei urme de cărămidă pisată în mortar, care ar indica o altă epocă de construcție sau refacere.

Ceea ce a prilejuit cercetărilor o vie controversă privind structura nucleului — emplectonului — este așa-numitul „miez” sau „turn” central paralelipipedic (fig. 3). Într-adevăr, o secțiune verticală în monument face să apară în profil un imens turn din blocuri de talie, relativ bine ecarisate, de formă relativ pătrată în secțiune orizontală, cu latura de 9,63 m. El are o înălțime de 12,42 m, deci îl putem închipui că are temelia la nivelul primei trepte a

crepidomei. Ultima sa treime superioară este mai bine cunoscută: pe de-o parte, fiindcă blocurile ce-l alcătuiau se văd cu ochiul liber, pe suprafața deformată de sus a nucleului, iar pe de alta, fiindcă acel puț săpat în veacurile

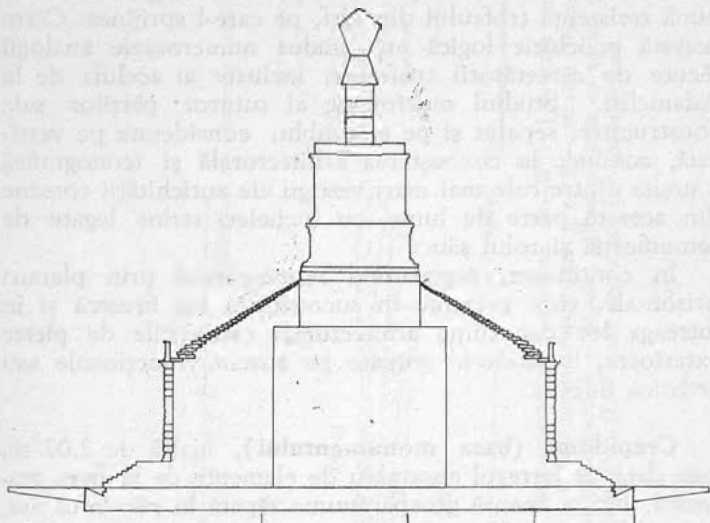

Fig. 3. Secțiune prin monument.

din urmă de către căutătorii de comori se adâncește în ruină chiar de-a lungul unui perete al „turnului” — cel de vest.

S-a crezut la un moment dat că este vorba de prima fază de construcție a trofeului, cu înfățișarea unui turn, vizibil în toate laturile. Acesta, se credea, ar fi fost ridicat de Traian. Masa de beton ciclopeean ar fi fost un adaos ulterior, după cum la fel de târziu ar fi toate pietrele figurate ori nu, care formau învelișul exterior, totul într-o alcătuire datînd de la începutul secolului al IV-lea e.n., de pe vremea lui Constantin cel Mare.

Observațiile de ultimă oră, cu analize foarte exacte, au dovedit mai întâi că „turnul” din miez avea înălțimea indicată, de 12,42 m; că venea de la bază și pînă la acoperișul tronconic și, apoi, că el face parte organică din tehnica constructivă, fiind astfel proiectat pentru a asigura o foarte bună rezistență trofeului din vîrf, pe care-l sprijinea. Către această concluzie logică au condus numeroasele analogii făcute de cercetătorii trofeelor, inclusiv ai aceluia de la Adamclisi. Studiul morfologic al tuturor părților sale constructive, separat și pe ansamblu, considerate pe verticală, conduce la cunoașterea arhitecturală și iconografică a unuia dintre cele mai mari vestigii ale antichității romane din această parte de lume, cu încheieri strîns legate de semnificația și rolul său.

În continuare, segmentînd monumentul prin planuri orizontale, vom prezenta în succesiunea lor firească și în întreaga lor conexiune arhitecturală categoriile de pietre exterioare, la rîndu-le grupate pe sisteme funcționale sau artistice diferite.

Crepidoma (baza monumentului), înaltă de 2,07 m, este dată de întregul ansamblu de elemente de la baza trofeului. Într-o imensă groapă anume săpată în pămîntul viu, adîncă de circa 1,50 m, s-a așternut mai întâi un strat subțire de 10 cm, din piatră amestecată cu pămînt negru. Acestuia îi urmează un altul de beton, de data aceasta din piatră legată cu mortar alb — *opus coementicium*. Două rînduri de pietre — cel de-al doilea rînd suprapunîndu-l pe primul numai pe jumătatea interioară — formau fundația treptelor. De jur-împrejurul lor s-a turnat un trotuar de protecție — *area* — din material litic aidoma aceluia din emplecton și tot în *opus coementicium*. Avea lățimea de 7,40 m, o grosime de 0,50 m spre exterior și de 0,80 m la interior astfel că închidea aproape etanș treptele de fundație — prima, de jos, în întregime, pe cea de-a doua, numai pe jumătate din înălțime. În chipul acesta se împiedica infiltrarea apelor

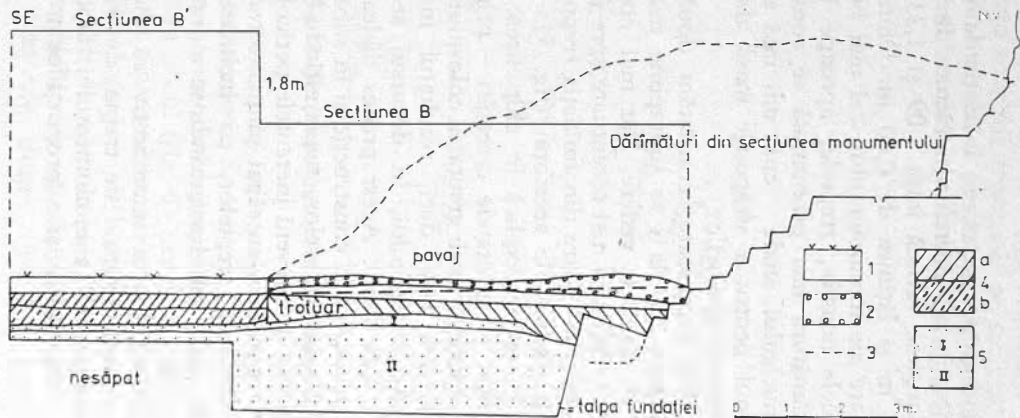

Fig. 4. Profil arheologic la baza monumentului (secțiunea B—B'): 1 — strat vegetal actual; 2 — pământ din epoca modernă; 3 — orizontala trotuarului; 4 a, b — stratul roman (a = pământ cenușiu-gălbui cu așchii de calcar și cioburi, b = pământ gălbui-cenușiu cu așchii de calcar și cioburi); 5 — pământ viu; II — loess degradat; I — loess galben

pluviale care indiscutabil ar fi dăunat foarte mult construcției (fig. 4).

Celor două rînduri de pietre de fundație le urmează treptele propriu-zise, în șapte rînduri, alcătuite din blocuri imense, a căror lungime variază între 1,09 și 1,23 m; au înălțimea de 0,27 m și lățimea de 0,60 m. Dintre toate elementele exterioare ale monumentului, cel mai bine s-au păstrat, pînă în zilele noastre, treptele, aproape în totalitatea lor. O vătămătură mai pronunțată se constată pe latura de vest a nucleului, unde — cum am mai arătat — s-ar fi tras cu tunul pentru a străpunge masa de beton ciclopean, în căutarea comorilor...

Pe suprafețele lor superioare, constatăm două pante ușoare: una în interior, căreia i se suprapune treapta de deasupra, cealaltă în afară, la vedere. Dar mai constatăm fenomenul inerent al înclinării mai accentuate spre interior, atît a celor două șiruri de pietre din fundația treptelor, cît și a primelor patru rînduri ale acestora (fig. 5). Această aplecare spre emplecton se explică în chip firesc — cum de altfel au dovedit-o și repetatele cercetări — prin fenomenul de tasare a pămîntului sub greutatea colosului de piatră. Înclinarea treptelor este, deci, rezultatul înfundării destul de accentuate a trofeului, în decursul secolelor, începînd chiar din antichitate. Acest proces dădea loc la infiltrări de ape meteorice prin construcție și în sub construcție, care duceau la înclinarea treptelor, nepermițîndu-le scurgerea în afară. Pentru a se preveni inerentele pericole ce ar fi decurs din acest fenomen, s-au săpat șanțulețe radiale pe suprafețele superioare ale treptelor, cu înclinarea spre afară și la intervale egale, astfel asigurîndu-se monumentul împotriva oricărui risc.

Adăugăm amănuntul foarte semnificativ că diametrul calculat la cel de-al patrulea rînd de trepte, de 37,26 m, este egal cu înălțimea totală a monumentului, fapt dedus pe baza calculelor matematice și a proporțiilor modulare și geometrice.

Tamburul cilindric (stereobatul). Imensul trunchi pe al cărui acoperiș tronconic se sprijină trofeul reprezintă partea din ansamblul general al monumentului care implică descrieri și interpretări mai complexe, fiindcă aici se cuprind

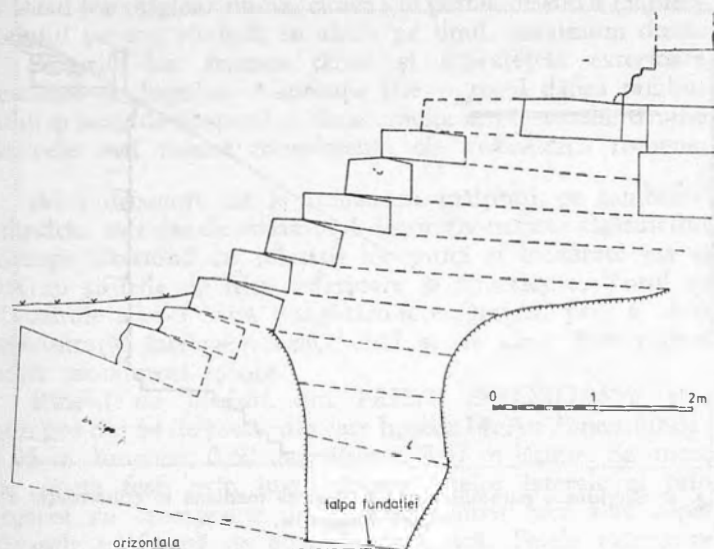

Fig. 5. Secțiune prin parament (soclu, trepte).

cele mai numeroase piese decorative, într-o succesiune adesea controversată. Se impune o schiță morfologică a lor.

De la promenoarul treptelor pînă deasupra cornișei distingem în profil (fig. 6) mai întâi un SOCLU de 0,57 m înălțime, cu un *torus* încastrat și detașabil și cu o linie a mulurii asemănătoare unei cornișe inversate. Soclul susține apoi 3 rînduri de asize de parament, așezate într-o țesătură de construcție foarte răspîndită și foarte frumos realizată: rosturile verticale dintre două blocuri bine ecarisate

răspund în planul superior mijlocului dat de piatra acoperitoare. Rosturile au 2—2,5 cm lățime și rezultă din unirea falțurilor a două asize alăturate sau juxtapuse. Asizele de parament au dimensiunile : lungimea : 0,95—1,20 m ; lățimea :

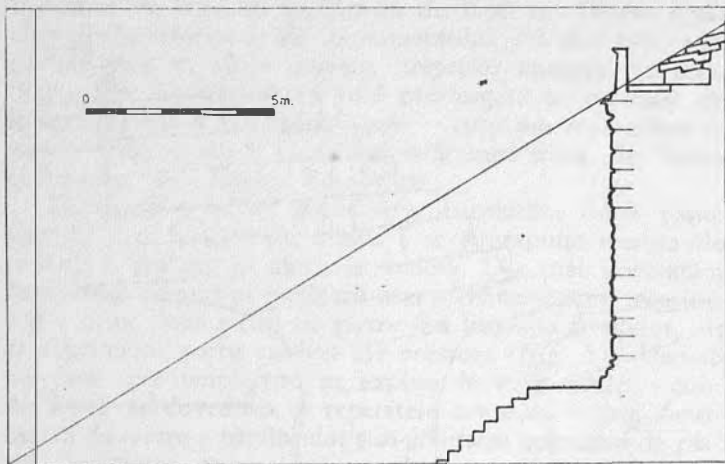

Fig. 6. Secțiune a paramentului cu așezarea mediană în construcție a asizei metopelor.

0,56 m și grosimea : 0,70 m. Ca și treptele, ele sînt legate prin agrafe de plumb cărora li s-au săpat la capete șanțuri mici trapezoidale amintind cozile de rîndunică.

În momentul de față se păstrează la locul lor de origine un foarte redus număr de piese de parament. Cele mai multe, căzute pe pămînt, multe dintre ele sparte, s-au împrăștiat în zonă pînă la distanțe dintre cele mai mari. Au fost sparte sau scobite pentru folosirea lor în scopuri domestice — de exemplu, ca jgheaburi la fîntîni (cișmele).

Adunate de pretutindeni pe unde s-au răspîndit în decursul veacurilor, întregi sau îmbucătățite, s-a putut calcula

numărul lor după conexiuni și ansambluri care dădeau raporturi geometrice exacte. Au existat în totalitate 514 piese de parament, dispuse într-un prim registru de cîte trei rînduri de asize sub brîul metopelor și alte trei rînduri deasupra, pînă sub cornișă. Dintre toate se mai păstrează la locul lor original numai cîteva: în partea de sud a emblectonului pe trei rînduri, în altele pe unul, maximum două.

Falțurile lor frumos tăiate și suprafețele exterioare ecarisate cu îngrijire — aproape lise —, totul dădea tamburului o notă de eleganță și de acuratețe arhitecturală, demne de cele mai ilustre monumente ale antichității romane.

Brîul decorativ de la jumătatea înălțimii, pe tamburul cilindric, este dat de ansamblul decorativ-narativ alcătuit din metope alternînd cu pilaștrii lor pitici și încadrate jos și sus cu șirurile de frize inferioare și superioare. Totul se constituie într-o suită imagistico-iconografică, prin a cărei semnificație înțelegem exact cînd și de ce a fost ridicat acest monument insolit.

Rîndul de blocuri din *FRIZA INFERIOARĂ* este compus din 54 de piese, din care lipsesc 14. Au dimensiunile: 1,75 m lungime, 0,60 m înălțime, 0,67 m lățime. Se unesc la capete fest, prin juxtapunerea fețelor laterale și prin legarea cu crampoane de plumb, pentru care s-au săpat fâgașele în formă de cozi de rîndunică. Fețele exterioare păstrează linia arcului de cerc care, înmulțit cu 54, dă circumferința monumentului de 94,97 m și un diametru de 40,22 m.

Este remarcabil decorul frizei inferioare: dintr-o tufă centrală (fig. 7a) de la mijlocul blocului aflat exact la nordul tamburului cilindric, răsar de-o parte și de alta vrejuri de acant care merg în sensuri opuse. Se realizează astfel un ornament continuu din volute de frunze stilizate; în mijlocul fiecăreia dintre volute apare capul de dragon cu gura întredeschisă și cu dentiția densă. Deasupra, în spațiile unghiulare date de alăturarea a două volute inver-

săte, se văd chipuri de păsărele (fig. IV). Compoziția astfel schematizată este încadrată sus și jos, pe laturile lungi, de borduri în relief cu ornamente compuse din două linii între care se înșiruie ove longitudinale care alternează cu

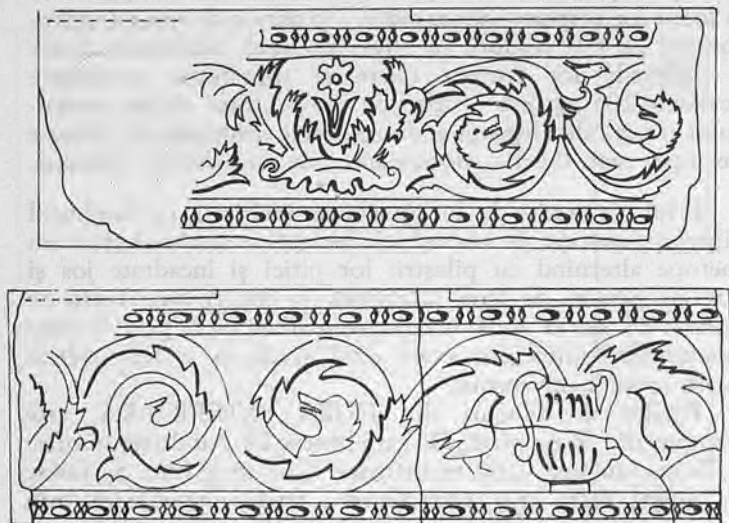

Fig. 7. Friza inferioară: a — blocul din nordul tamburului cilindric, cu tufa centrală de la care pornesc vrejurile de acant cu capete de dragon; b — blocul din partea opusă, cu vasul de tip *cantharos*, unde se întîlnesc vrejurile de acant.

lenticule verticale. Vrejurile înconjură întregul monument, pentru a se uni în partea opusă, la sud, într-un vas de tip *cantharos*, săpat și el în centrul frizei de aici (fig. 7b). Totul într-o plăsmuire plastică de excepție, în ciuda unor observații de detalii stilistice potrivit cărora distingem două maniere de tratare sculpturală a decorației: una, dată de o stilizare mai plină a frunzelor de acant și a capetelor de dragon; cealaltă, dimpotrivă, constă într-o notă de oarecare

schematism rigid, cu dimensiuni mai reduse ale animalelor înfiorătoare și cu volute adesea ovale.

Mai presus însă de astfel de constatări de detaliu în execuție, nimic nu scade din valoarea estetică a acestei categorii de piese figurate care se înscriu, prin maniera de tratare, prin înfățișare și prin rafinament, producțiilor de elevată ținută ale epocii. Totul implică o aleasă grijă pentru redarea unui motiv floral ades întâlnit în arta monumentală traianee, cu puternice rădăcini în epoca elenistică, dar transformat într-un obiectiv de inspirație potrivit scopului pe care-l urmărea trofeul.

METOPELE. Au existat inițial 54 de metope, din care astăzi se mai păstrează întregi sau vătămate de vreme și de oameni 49, cu toate elementele componente ale iconografiei lor sau cel mult stricate mai puțin și mai lesne reconstituibile. Dintre celelalte cinci, de la numai două avem martori total nesatisfăcători; una este cunoscută din descrierile profesorului W. Wutzer, iar celelalte două s-au pierdut total. De reținut că metopa nr. 28 se află acum la Muzeul Top Kapî din Istanbul, unde a ajuns, după toate probabilitățile, în jurul anului 1865, în condiții care ne scapă. Deci ne lipsește conținutul imagistic a cinci dintre cele 54 de metope.

Ele alternează ritmic cu *pilaștri* mici, cât înălțimea lor. Sînt 54 de exemplare, de două categorii, după ornamente. Au existat deci 27 de pilaștri cu caneluri și încă pe atîția cu vrejuri de iederă schematizate, înlănțuite pe verticală în volute inversate (*fig. 8, fig. V*); pe capitel au ramuri cu frunze stufoase, tot de iederă. Și în cazul pilaștrilor se observă, la unele exemplare, aceeași dublă manieră de tratare a ornamentelor ca și în cazul frizelor inferioare: unele cu o stilizare mai simplistă, mai liniară, altele cu o tratare mai plină și cu un desen mai strîns al ansamblului. Dimensiuni: 1,50 m înălțime, lățimea oscilează între 0,54 m și 0,63 m; grosimea, de asemenea, între 0,81 și 0,61 m. În partea supe-

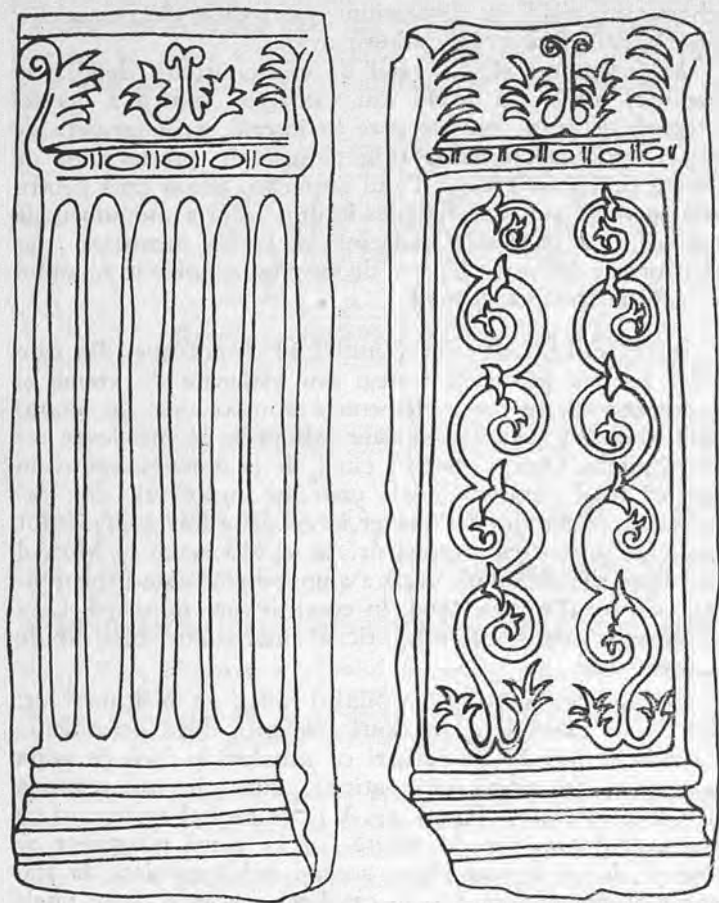

Fig. 8. Cele două tipuri de pilaștri care despart metopele.

rioară se solidarizează cu metopele prin intermediul agrafelor de metal, pe care le întâlnim și la soclu, lungi de aproximativ 30 cm.

Metopele au format, în decursul deceniilor, subiectul unor aprigi controverse, nu atât în ceea ce privește interpretarea scenelor, atât de variate și adesea dificil de reconstituit din cauza coroziunilor, cât mai ales în ceea ce privește succesiunea lor pe circumferința tamburului cilindric.

Dimensiunile lor medii: 1,50 m înălțime, 1,10—1,30 m lățime; grosimea diferă, variind între limitele de 0,50 și 0,60 m.

În decursul cercetărilor s-a încercat să se stabilească succesiunea lor exactă în desfășurarea întregului brîu, pentru a se găsi o explicație logică în conexiunea tuturor celor 54 de piese, cu segmentele lor componente.

Cunoaștem pînă acum zece astfel de încercări, desigur, toate mergînd pe o linie ascendentă de izbutire a suitei lor originare. Fără să stăruim în problematică, dat fiind că prezentarea se face pentru lămurirea mai lesnicioasă a celor care vor să cunoască monumentul în toată înfățișarea sa, vom folosi aici cea mai recentă determinare, datorată lui Mihai Sâmpetru, care are și avantajul unei mai mari verosimilități.

Suprafața brîului de metope, lungă cît perimetrul tamburului cilindric, este împărțită în șase registre, fiecare de mărimea unui segment de arc de 60° , căruia i se integrează cîte nouă metope încadrate de pilaștri — într-o parte cei cu caneluri, în cealaltă cei cu vrejuri de iederă. Deci, pornind de la nord, din punctul unde este centrat blocul de friză inferioară cu tufă de acant — iar Gr. Tocilescu a stabilit exact locul pe emplecton al metopei nr. 1, rămînînd căzută acolo și apoi nemișcată de-a lungul veacurilor —, și rotindu-ne spre vest, se desfășoară narațiunea suitei de metope. Această suită, supusă unui examen mai atent, a dat posibilitatea grupării lor în cele șase registre al căror conținut se individualizează oarecum separat, fără însă să excludă semni-

ficația de ansamblu a întregului brîu: totul, după mărturisirea aproape unanimă a exegeților și istoricilor, se leagă evident de episoadele crîncenelor războaie daco-romane.

Precizăm din capul locului că în centrul fiecăruia dintre cele șase registre se plasează cu necesitate o metopă care redă figura împăratului Traian, într-o ipostază care se armonizează artistic cu piesele învecinate, iar conținutul simbolic se acordă narativ întregului segment. Acest procedeu accentuează o idee politică majoră, aceea de forță dominatoare a Imperiului, prin însăși persoana autocratorului atotputernic.

Ordonarea metopelor pe registre, conform celor șase segmente amintite (S), o facem după succesiunea cea mai recentă, totul însă raportat la ordinea numerică stabilită inițial de către Gr. Tocilescu și colaboratorii săi. Astfel se face ușor de înțeles întreaga decorațiune, altfel dificil de prezentat în condițiile în care s-au făcut atîtea propuneri de reconstituiri, cele mai multe și ipotetice și sofisticate.

S I: ȘARJA DE CAVALERIE ROMANĂ. Corespunde arcului de cerc de 360—300°, respectiv la nord-nord-vest.

1. *Metopa nr. 1* este cea descoperită de către Gr. Tocilescu pe locul ei inițial de cădere, la nordul măgurii. Ea dă începutul cercului și al narațiunii din brîul decorativ. În ansamblu este destul de bine conservată, deși colțul superior din stînga îi lipsește total, spart probabil la cădere. Bordura, în murlă dublu profilată ca la toate celelalte metope, cu mici diferențe stilistice, altfel neglijabile, este și ea mult vătămată.

În basorelief ne apare un călăreț în galop spre dreapta. Are părul tăiat scurt, poartă cămașă de zale cu inele marcate în puncte adîncite; mînici scurte, curea petrecută pe piept. Pantalonii îi sînt strînși pe coapse, iar încălțămintea pare a fi *perones* — un fel de ciubote cu carîmbi înalți. În mîna stîngă, mascată de gîtul calului, ține scutul semioval, ridicat de jos în sus; în cea dreaptă are la orizontală sulița, îndreptată înainte, de-a lungul calului, ca pentru atac.

Harnașamentul și coada calului sînt schițate cu oarecare fidelitate. În locul unei șei, se pare că are un așternut oarecare, vizibil sub călăreț.

Întregul ansamblu vădește mobilitate, în special la animalul ale cărui picioare anterioare sînt ridicate inegal, în timp ce întregul echilibru pentru cal și călăreț este asigurat de picioarele posterioare, conform ritmului specific de călărie. Totul sugerează galopul impetuos al unei șarje (pl. I/1).

2. *Metopa nr. 2* se păstrează mai bine decît precedenta. Are colțul din dreapta sus puternic așchiat, dar chenarul este aproape întreg. În imagine apare un oștean călare, asemănător precedentului. Atitudinea calului și a călărețului sînt aceleași, iar diferențele de execuție sculpturală evidențiate aici, printr-un relief mai accentuat, la fel ca și unele diferențe de proporții, sînt atît de neînsemnate, încît se pare că cele două metope sînt produsele aceluiași meșter (pl. I/2).

3. *Metopa nr. 3* este din păcate mult corodată, desigur, datorită agresiunii agenților atmosferici. Se distinge cu greutate chenarul simplu, mai bine păstrat în partea inferioară a laturii din dreapta. Relieful cuprinde imaginea a doi călăreți. Pentru a face reprezentarea acestei duble mișcări mai facil de sugerat, meșterul pietrar imprimă călărețului din planul secund o poziție mai avansată, astfel încît siluetele călăreților și copitele cailor devin paralele, crupele se suprapun parțial; mișcarea picioarelor sugerează galopul. În cercările unor refaceri grafice ne dau imaginile a doi călăreți cu steaguri în mîna stîngă; sînt așa-numiții *vexilarii* — stegari. După toate probabilitățile, îmbrăcămintea lor și harnașamentul cailor se aseamănă cu cele din precedentele metope, mai puțin capețele ostașilor care, în cazul de față, par să fi purtat coifuri (pl. I/3).

4. *Metopa nr. 4*. A ajuns pînă în zilele noastre numai partea ei superioară și aceasta cu relieful foarte stricat, astfel încît cu greu se poate întregi imaginea compoziției și cu atît mai dificil să se precizeze ce ar fi putut fi în partea ei

inferioară. Bordura obișnuită este așchiată în partea superioară, mai ales în colțul din dreapta.

Basorelieful redă, ca figură centrală, un călăreț asemănător ca îmbrăcăminte precedentilor, cu diferența că mîna dreaptă ridicată este îndreptată cu o sulită către adversar, iar în spate, la înălțimea capului acoperit de un coif, se vede scutul. Inamicul are capul descoperit, poartă barbă, este îmbrăcat cu o cămașă pînă la gît și are pantaloni. Se apără cu un scut oval al cărui *umbo* se vede. Încercările de reconstituire a imaginii în partea inferioară fac să apară trupul unui alt adversar, strivit de picioarele calului (?) (pl. I/4).

5. *Metopa* nr. 6 este relativ bine conservată, deși corodările, uneori accentuate, fac să se distingă cu greutate capul călărețului. Redă un călăreț maiestuos, care nu poate fi decît împăratul Traian în ipostază eroică, cu mantia fluturînd la spate — *paludamentum*; picioarele din spate ale calului sînt sprijinite pe un altar, iar cele din față, ridicate, calcă un adversar doborît. Împăratul este îmbrăcat cu o armură de tip *lorica graeca*, încins cu o centură lată, cu imbricații în formă de solzi și, jos, cu două rînduri de franjuri mari, deosebite de tot ceea ce se va întîlni de aici înainte; pantalonii sînt strînși pe coapse; încălțămîntea nu se mai distinge. Harnașamentul este și el mai deosebit și redat în linii mai accentuate.

Vrăjmașul călcat în picioarele calului are bustul descoperit, poartă pantaloni strînși și încrețiți pe picioare; are barbă și un fel de căciulă (?), iar spre tîmpla dreaptă pare să fi existat un *nodus*.

Întreaga compoziție ne arată o relativă cunoaștere de către artist a proporțiilor, a raporturilor dintre elementele componente, a perspectivei și a mișcării. Ideea urmărită este de o forță necruțătoare; gestul zdrobirii dușmanului reflectă fidel ideea triumfului asupra unor neamuri barbare supuse. Este deci piesa centrală a registrului din segmentul prim (pl. I/6, fig. VI).

6. *Metopa* nr. 5 este bine conservată, în pofida lipsei colțului stîng superior și a degradărilor care au afectat cu precădere chipurile celor trei combatanți. Doar soldatul roman, dominator, este călare. Picioarele calului strivesc un adversar căzut, aflat la baza imaginii. Surprins în mișcare, călărețul are arma îndreptată spre cel de-al doilea inamic, aflat încă în picioare. Verticala trunchiului său, văzut în semiprofil, este însoțită de axele divergente ale brațelor și picioarelor și de linia înclinată a capului, privind către adversar. Învinșii au bărbii, bustul gol și pantalonii strînși pe picioare. Ostașul roman poartă cămașă de zale. Putem presupune și existența unui al patrulea personaj.

Scena complexă și echilibrat construită se remarcă prin dinamism și varietate, prin justul simț al proporțiilor și grija pentru fidelitatea anatomică (*pl. I/5*).

7. *Metopa* nr. 7. Întreaga suprafață figurată este mult corodată, iar o parte mică din colțul din stînga sus lipsește. Bordura simplă este afectată serios, tot în partea superioară.

Scena din relief, mai lesne reconstituibilă, redă un ostaș călare, al cărui cal cabrează spre dreapta, înălțîndu-se către un adversar decapitat, înclinat, gata să se prăbușească. Călărețul ține în mîna dreaptă, de păr, capul adversarului băștinaș. Este îmbrăcat cu o cămașă cu imbricații de solzi și cu pantaloni încrețiți care ajung numai pînă la genunchi. Se pare că pe cap purta coif cu apărători de ceafă și obraji. Și-n acest caz, învinsul are bustul nud și poartă ȋtari pe picioare.

Chipurile personajelor sînt mult alungite (*pl. I/7*).

8. *Metopa* nr. 30. Degradările sînt atît de accentuate, încît unele părți ale scenei devin anevoie de reconstituit. Laturile lipsesc în întregime, deteriorările conferind părții inferioare dimensiuni vizibil reduse. Imaginea este dominată de silueta unui călăreț în galop. Gr. Tocilescu încerca să acrediteze ideea că este chiar Decebal. Personajul într-o astfel de ipostază are sulița în mîna dreaptă, iar capul îi este întors către atacantul roman, din a cărui figurare s-au mai

păstrat doar cămașa cu zale și profilul unui picior. Chipurile ambelor personaje nu mai pot fi distinse. Dar și unul și celălalt lasă impresia că strivesc trupul unui ostaș autohton, căzut și sprijinit în cotul stîng, ca și cînd ar fi grav rănit. Acesta are bustul gol și pantalonii în crețuri.

Scena este dinamică cu multiple axe de interes, iar construcția, abandonînd obișnuita rigiditate, devine suplă și variată (pl. I/30).

9. *Metopa* nr. 50 lipsește.

S II: PREGĂTIREA ATACULUI INFANTERIEI ROMANE. Răspunde registrului aferent segmentului de cerc cuprins între 300—240°, aflat la vest de piesa centrală, imperială, pe axul est—vest.

10. *Metopa* nr. 26 se păstrează bine, deși se văd și aici, în partea inferioară, urme adînci de coroziune.

Chenarul încadrează trei *signiferi* — stegari — în mers spre dreapta. Sînt îmbrăcați în cămăși de zale, terminate cu cîte două rînduri de franjuri frumos schematizate. Coafura pare să fi fost în bucle mici, cum se vede la stegarul din stînga. Pe piept poartă un fel de fular — *focale* — care atîrnă și la spate. Reprezentarea acestora se face prin cele trei rînduri de muluri paralele, pornind pe piept în unghiuri. Sînt încinși cu *cingula*, iar pe șoldurile din dreapta le atîrnă cîte un *gladius* (pumnal); în picioare poartă *caligae* (sandale cu talpa bătută cu ținte).

Primul și al treilea dintre stegari poartă drapele pătrate — *vexilla* —, cu chenar simplu și jos cu franjuri realizate în linii incizate. Cel din centru are un *signum* format din două coroane murale suprapuse.

Se sugerează mersul, picioarele fiind ușor fandate spre dreapta, dar constatăm, mai degrabă, o atitudine statică, imobilă (pl. I/26, fig. VII).

11. *Metopa* nr. 41 este păstrată în condiții mai bune, deși în partea inferioară a reliefului coroziunea apare accentuată. În cadru se înfățișează trei soldați îndreptîndu-se spre dreapta.

Sînt corniști — *cornicines*; poartă tot cămăși de zale, la poale cu două rînduri de franjuri. Pe piept și pe umeri apar șalurile, de data aceasta mai mari, redate prin mai multe rînduri de benzi late, pe umeri. Au cingători — *cingula* — și pumnale — *gladii*. Capetele le sînt descoperite, părul redat în șuvițe scurte, prin incizii paralele. În picioare, *caligae*. Cornurile au forma unor volute mari pe care le țin cu mîna stîngă, în dreptul gurii — se pare că suflă în ele —, în timp ce cu dreapta apucă axele împodobite cu rozete (*pl. I/41*).

12. *Metopa* nr. 12 are vătămături accentuate, fapt care face să se deslușească mai greu contururile personajelor. În chenar sînt încadrați trei stegari — *signiferi* —, precedați de trei *antesignani* — luptători de elită. Stegarii poartă aceleași cămăși de zale și fulare în jurul gîtului. Nu este clar ce purtau pe cap. Soldații laterali au cîte un *signum*, cel din centru o acvilă cu aripile ridicate.

Luptătorii — *antesignani* — au coifuri, scuturi hexagonale destul de mari, pe șolduri cîte un *gladius*, iar în mîna dreaptă, jos, pe orizontală țin îndreptată în față cîte o sulită — *pilum* —, totul sugerînd ținuta de marș.

Cele două planuri suprapuse creează o oarecare confuzie, dar se disting totuși în profunzime trăsăturile celor două grupuri de personaje, închegate într-o unitate convențională de spațiu și perspectivă (*pl. I/12*).

13. *Metopa* nr. 25, în realitate numai un mic fragment, un colț din partea superioară din stînga sus, pe care îl avem descris de către Gr. Tocilescu; între timp piesa s-a pierdut. Din ceea ce se mai vedea atunci, și așa mult corodat, se distingeau trăsăturile unui cap de oștean care (după poziție), pare să se fi integrat unui al doilea plan de perspectivă, cel din spate. Se pare că existau două grupuri a cîte trei oșteni, fiecare pe cîte un plan (*pl. I/25*).

14. *Metopa* nr. 10. Îi lipsește toată partea superioară, avînd ambele colțuri rupte, mai mult cel din dreapta. În chenar se disting, cu greu, părțile inferioare a trei personaje, cel din centru mai bine păstrat. După toate probabilitățile,

ar fi imaginea împăratului Traian, ceea ce face din piesă centrul segmentului al doilea. Împăratul ne apare în ipostaza unui ofițer cu cămașă de solzi — *lorica squamata* — și cu *paludamentum*. În mîna dreaptă ține sceptrul; pasul îi este ușor îndoit spre stînga.

Celelalte două personaje, de la dreapta și de la stînga, sînt tot militari, îmbrăcați însă în cămăși de zale, terminate la poale cu franjuri. Au pașii îndreptați către personajul central — împăratul (pl. I/10).

15. *Metopa* nr. 15, spartă în mai multe bucăți, a fost întregită; coroziunile accentuate estompează mult chipurile personajelor. Din ceea ce se mai vede cu multă dificultate, se pare că distingem două planuri a cîte trei soldați. Primii au cămăși cu zale; celui din dreapta i se distinge scutul oval cu *umbo*. Merg spre dreapta și au săbii (?) ținute înainte. În partea superioară apar arcurile trompetelor (?), care aparțin celor trei *tubicines* (ostași din grupul de semnalizare al unităților de infanterie) din planul al doilea (pl. I/15).

16. *Metopa* nr. 11, în ansamblu, se păstrează mai bine, deși coroziunile întinse pe întreaga suprafață a reliefului fac să dispară multe trăsături ale imaginilor umane. Se disting trei soldați în mers spre dreapta, numai că sînt îmbrăcați diferit: primii doi cu cămăși de zale, cu cîte patru rînduri de franjuri, în timp ce al treilea are o cămașă cu imbricații — *lorica squamata* — tot cu patru rînduri de franjuri și cu mîneci scurte. Celelalte elemente componente se disting anevoie. Totuși se văd un *gladius* la soldatul din stînga și cornurile, mai ales al celui de-al treilea (pl. I/11).

17. *Metopa* nr. 40 este foarte bine conservată, în ciuda faptului că în partea superioară chenarul este vătămat. Ni se reliefează trei stegari — *signiferi* — în mers spre dreapta, însă cu capetele întoarse și privind către stînga, înapoi. Au capul descoperit și părul tăiat scurt, redat în șuvițe prin striuri paralele. Pe piept și în spate apar șalurile, iar cămășile de zale se termină cu un singur rînd de franjuri. Poartă pantaloni scurți, strînși pînă sub genunchi și *caligae*.

Întreaga compoziție este clară, aerisită; are perspectivă; toate detaliile centurilor, pumnalelor și steagurilor sînt evidente. Steagurile sînt de data aceasta rectangulare, pe verticală, mai puțin cel din mijloc, care este alcătuit din două coroane murale suprapuse (pl. I/40).

18. *Metopa* nr. 13. Întreaga suprafață se află în fază incipientă de coroziune, totuși figurile se disting destul de bine. Ele se constituie într-un grup de stegari — *signiferi* — și luptători de elită — *antesignani* — în marș spre dreapta. Dintre aceștia, primul este mai avansat și mai detașat de ceilalți doi; poartă cămăși de solzi și scuturi hexagonale în față. Pe șaolduri au *gladii* și în mîna dreaptă țin îndreptată, înainte, ca pentru atac, sulia. Se pare că soldatul din stînga poartă *cnemidae* (apărătoare de picioare), pe lîngă obișnuitele *caligae*. Capetele sînt mult erodate, deși la stegari contururile apar mai clare; se pare că au părul scurt, în bucle mici. Steagurile — *signa* — apar, în acest caz, mai deosebite: primul și al treilea par a fi în rețele cu pătrate mai mici; cel din mijloc ar reprezenta un vultur cu aripile ridicate.

În general, este o lucrare mai izbutită, desigur în limitele tehnicii și ale manierei proprii obiectivului (pl. I/13).

S III. LUPTA ÎNTRE PEDESTRAȘII ROMANI ȘI CEI BĂȘTINAȘI. Este a treia parte a briului de metope, cuprinse între 240—180°, care întregește jumătatea de vest a tamburului cilindric.

19. *Metopa* nr. 18 a suferit degradări inegale, de suprafață, în special în partea stîngă inferioară. Este o scenă tipică de luptă. Personajele figurate sînt soldatul băștinaș și cel roman, iar deznodămîntul nu este mai puțin semnificativ pentru tendința de glorificare și invincibilitate a luptătorului roman. Soldatul băștinaș, învins, stă în picioare, cu spatele către privitor. Trunchiul este redat în perspectiva frontală, iar capul, brațele și picioarele în semiprofil; pășește înainte, spre stînga; poartă bonetă rotundă; din chipul deteriorat se deslușesc doar ochii și barba; mîinile, îndoite din cot și

întoarce în față, susțin paloșul curbat; bustul este gol; are pantaloni strînși pe pulpe.

În față sa se află statura masivă a legionarului roman, în cămașă de zale — *lorica graeca* —, terminată la poale cu două rînduri de franjuri. Pe cap poartă coiful cu apărători de obraji și de ceafă. Antebrațele sînt de asemenea protejate (cu toate că proiecția laterală a scutului ascunde integral unul dintre brațe, existența apărătorilor simetrice este de presupus). Soldatul împlintă pumnalul în abdomenul adversarului, fără a-și deplasa bustul, fandînd ușor picioarele. Teaca este împinsă către spate, în mișcarea bruscă de manevrare a armei. Scutul hexagonal, de mari dimensiuni, îi acoperă parțial bustul și integral un braț; pentru a-i reda amplasarea, sculptorul i-a dublat latura superioară, limitîndu-i nejustificat deschiderea (pl. I/18).

20. *Metopa* nr. 16 are colțul cu chenar, din dreapta jos, spart. Întreaga suprafață a reliefului, estompată de erodări, face dificilă lămurirea unor trăsături din planul scenei de luptă. Relieful redă înfruntarea între un barbar, cu părul strîns pe cap și cu *nodus* la dreapta, apărat de un scut oval cu *umbo* rotund, pe care-l ține cu mîna stîngă — vizibil din față —, și un soldat roman care poartă scutul hexagonal. Ultimul are coif pe cap, cu apărători de ceafă și obraji, dar armura nu-i poate fi determinată tipologic din pricina eroziunii; îndreaptă sabia spre pîntecele adversarului care, la rîndu-i, se apără cu o sulită.

La picioarele lor este doborît un al doilea adversar, cu capul ridicat în spatele congenerului său; poartă o bonetă semirotundă și are bustul descoperit; în mîini ține o sabie curbă; pantalonii drapați sînt strînși pe picioare, dar se disting anevoie; are *nodus* (?) (pl. I/16).

21. *Metopa* nr. 20. Imagine foarte bine păstrată, de o dramatică forță expresivă. Compoziția este structurată pe o linie descendentă oblică, cu distanțele spațiale marcate prin tratarea mai acuzată sau mai sumară a reliefului. *Metopa*, dominată de soldatul roman surprins în plin elan combativ,

cuprinde și doi adversari autohtoni, unul în genunchi și altul căzut în spatete acestuia. Legionarul, cu mâna dreaptă ridicată și pumnalul în poziție de luptă, este masiv. Pe cap poartă coif cu apărătoare de ceafă; este protejat de o cămașă de zale cu două rânduri de franjuri la poale, figurate prin dreptunghiuri juxtapuse; în picioare are *caligae*. Drept arme îi servesc pumnalul — a cărui teacă goală atârână de umărul drept — și scutul hexagonal. Războinicul este figurat într-un profil respectat cu consecvență; excepția o alcătuiesc doar umărul și brațul ridicat. Scutul, redus la jumătatea dimensiunii sale, creează o perspectivă care acoperă trunchiul pe o porțiune vastă.

Descendența oblică are al doilea reper în combatantul autohton îngenuncheat. Figura sa puternică, cu ochii alungiți, nas masiv, buze groase și barbă redată prin striiațiuni lungi, exprimă drama învinsului. Părul îi este acoperit de o bonetă semicalitică. Bustul îi este gol; pantalonii lungi, cu creșuri, sînt strînși pe pulpe. Băstinașul susține cu ambele mîini, într-un ultim gest de apărare, sabia curbată. Linia acesteia trasează o alta, oblică, perpendiculară pe schema de construcție a imaginii.

Cel de-al doilea învins este lucrat într-un relief mai plat sugerîndu-i-se astfel poziția în planul secund. Părul este adunat într-un *nodus* pe tîmpla dreaptă. Întreaga sa fizionomie sugerează suferința. Barba îi este redată prin șuvițe masive; poartă *focale* pe bustul gol și pantalonii tradiționali.

Întreaga compoziție este mai reușită, trăsăturile mai bine proporționate, perspectiva mai clară — poate ajutată și de mai buna conservare a reliefului (pl. I/20, fig. VIII).

22. *Metopa* nr. 33, bine păstrată, redă capturarea unui barbar de către un soldat roman.

Îngrijit structurată compozițional, metopa beneficiază de ritmuri dinamice, variate. Deși soldatul roman are trăsăturile feței deteriorate, modul detaliat de tratare a cămășii cu solzi — *lorica squamata* — ne face să presupunem existența

inițială a unui chip portretizat atent, deși schematic. Se mai poate distinge apărătoarea unui coif.

Legionarul poartă apărători de brațe, iar pe umărul drept i se văd banduliera, centura și teaca sabiei. Lorica, înzestrată cu două rînduri de franjuri la poale, pare să fi captat, prin ritmuri decorative, fantezia autorului, deoarece, pentru virtuți expresive, partea ei superioară este proporțional mult mai redusă dimensional față de poale. Este de remarcat, pentru aceeași ordonare expresivă, neadecvarea cămășii din solzi la mișcarea de stăpînire și înfrîngere a adversarului, în care este antrenat tot trupul războinicului.

Captivul are bustul gol, modelat puternic; capul îi este orientat către adversar. Pantalonii încrețiți și strînși pe corp subliniază fandarea unui picior, opus mișcării care antrenează capul către adversar. La baza metopei, într-un registru de adîncime, sînt figurate armele învinsului, dintre care se detașează, fără eleganța liniei, sabia curbată (pl. I/33).

23. *Metopa* nr. 27 conține o compoziție cu două personaje, destul de bine păstrată, deși chipurile acestora au suferit vătămări, unele chiar accentuate. Văzute într-o inconsecventă perspectivă laterală, personajele sînt de înălțime diferită.

Compoziția este compactă între umeri și șolduri, brațele, stîng și drept, ale personajelor suprapunîndu-se parțial în poziția de susținere a săbiilor. Primul personaj, de statură mai scundă, cu brațul îndoit din cot, pentru a susține sceptrul, este împăratul Traian. Pentru aceeași identificare pledează și poziția metopei, aceea de a fi plasată în centrul celui de-al treilea segment; apoi, prezența sceptrului, cît și o vagă asemănare fizionomică, avînd oricum rolul unui portret în condițiile schematizării extreme a figurii umane, vădesc și susțin constatarea. Traian are părul scurt, redat prin şuvițe subțiri, incizate, care-i acoperă fruntea aproape pînă la sprîncene. Ambele personaje poartă tunici scurte cu mîncă pînă la cot, șaluri bogate la gît — care înscriu linii decorative ample —, iar în picioare, *caligae*. Mîna dreaptă a lui Traian, ridicată, ar reda un gest oratoric (pl. I/27, fig. IX).

24. *Metopa nr. 19* este puternic deteriorată prin spargerea și aplatizarea detaliilor. Scena cuprinde, în același tip de reliefare, doi luptători: soldatul roman învingător și cel autohton pe cale de a fi învins. Personajele sînt văzute lateral, excepție făcînd torsul legionarului care poartă o cămașă cu imbricații și scutul mare, hexagonal, care îl apără. Pentru a unifica compozițional imaginea, marcată lateral de siluetele luptătorilor, meșterul pietrar a înscris curba sabiei căzute a învinsului. Soldatul roman, cu o mișcare prin care încearcă să împlînte sabia în abdomenul adversarului, sugerată doar prin aplecarea capului și fandarea piciorului, are capul protejat de un coif cu apărători de ceafă și obraji. În picioare, ușor desfăcute, are *caligae*.

Poziția adversarului este mai nuanțată, schițîndu-se o mișcare de retragere a abdomenului în care este lovit; are barbă și poartă pe cap o bonetă. Bustul, atent modelat, este descoperit; pantalonii cu crețuri, stilizați într-o manieră caracteristică monumentului și schițînd ritmuri decorative, sînt strînși pe picior (*pl. I/19*).

25. *Metopa nr. 22*. Bine conservată, imaginea redă cu dinamism și complex ritm de ansamblu o scenă dramatică de luptă. Încleștarea conflictuală determină sculptorul să abandoneze rigiditatea schemei constructive dreptunghiulare, în favoarea unei compoziții care se poate integra triunghiului. Virful acestuia este marcat de figura puternică, masivă, a soldatului roman, care poartă coiful obișnuit cu apărători. Este îmbrăcat cu *lorica graeca* prevăzută cu două rînduri de franjuri la poale; la șold poartă teaca pumnalului, iar drept încălțăminte are *caligae*. Întreg corpul său este marcat de efortul de a împlînta sabia, cu ambele mîini, în umărul drept al adversarului, în zona claviculei. Această mișcare antrenează întregul său trup. Pentru a o detalia, meșterul folosește perspectiva frontală la trunchi, picioarele fiind figurate printr-o redare laterală.

Învinsul, și el masiv, are piciorul stîng mult îndoit, sugerînd căderea sub efectul loviturii primite din spate, întregul

corp fiind trasat pe o axă mai oblică decît cea a soldatului roman. Poartă pe cap boneta semirotundă; are bustul nud, iar pantalonii îi sînt strînși pe picioare. În mîna dreaptă ține sabia curbată care se profilează pe îmbrăcămintea soldatului roman. Jos, la picioarele lor, un barbar căzut; în spațiul din colț i se redă capul cu șuvițe de păr pe spate — poate și cu *nodus* — și cu barbă mare.

Întregul ansamblu, plin de perspectivă și cu trăsături clare, exprimă aceeași mișcare precipitată, specifică scenelor de luptă corp la corp, în nota de victorie a soldatului roman (pl. I/22).

26. *Metopa* nr. 17 prezintă una din imaginile cele mai bine conservate, impresionînd prin caracterul complex al construcției, prin expresivitatea de ansamblu și detaliu. Compoziția este structurată pe schema statică a dreptunghiului, avînd centrul superior subliniat prin arma unui barbar, chenarul însoțit de liniile înscrise de corpurile combatanților, iar axele de interes marcate prin armele acestora. Ierarhia imaginii este dominată de soldatul roman reprezentat integral în partea ei stîngă. Acesta se află în conflict cu doi barbari: unul căzut care, cu trunchiul, înscrie o linie paralelă chenarului drept, iar cu piciorul însoțește linia inferioară a acestuia; celălalt, încă în luptă, este într-un registru riguros suprapus primului.

Soldatul roman poartă un coif mare căruia i se disting apărătorile de ceafă și obraji; cămașa, cu imbricații ascuțite — *lorica squamata* — are jos două rînduri de franjuri; apărătorile de brațe sînt rediate prin fîșii-brățări care coboară pe antebraț în spirală. În fața coifului, un scut mare hexagonal cu *umbo*. În mîna dreaptă, jos, la orizontală, ține sabia de mîner cu lama îndreptată spre adversarii căzuți. Teaca sabiei se profilează pe *lorica*; poartă pantaloni scurți, strînși sub genunchi; în picioare, *caligae*.

Băștinașul căzut are părul strîns în șuvițe orizontale pe calota craniană, iar în dreapta se leagă într-un *nodus* foarte evident. Bustul este gol; pantalonii, mai largi, au crețuri

redate sub forma unor caneluri. Cu ambele mâini ține pe umărul stîng, sprijinită, sulița. Cel de-al doilea inamic, încă în luptă, are pe cap boneta semirotundă; barba, mai lungă, este redată tot prin striuri subțiri; pe bust, o tunică cu crețuri mari, iar cu ambele mâini ține în sus, ca pentru a lovi, sabia curbată.

Mișcarea și atitudinea tuturor personajelor sînt redată cu expresivitate de meșterul pietrar (pl. I/17).

27. *Metopa nr. 21* este spartă orizontal și lipită; are un chenar relativ bine conservat; imaginea s-a corodat de-a lungul timpului, făcînd reconstituirea anevoioasă. Cioplită sumar, metopa redă o scenă de luptă, construită static, între un soldat roman și un băștinaș îngenunchiat. Primul poartă elementele de armură caracteristice: coiful cu apărători, cămașă de zale, decorativ marcată prin adîncituri asimetrice și terminată prin două rînduri de franjuri abia sugerate; scut rectangular cu contur simplu și probabil ornamentat cu simbolul fulgerului. Deși redă un moment dramatic al luptei, imaginea este descriptivă și imobilă: soldatul roman, cu corpul aplecat înainte și fără să figureze o necesară flexare, va fi mînuit — chiar pe linia spărturii — arma în poziție de lovire.

Dușmanul învins, cu genunchiul stîng îndoit la pămînt, are bustul gol și pantaloni strînși pe corp cu centură. Silueta sa se profilează pe forma elipsoidală a scutului oval, netrebuincios acum, avînd marginea marcată de un ornament perlat (pl. I/21).

S IV. ALOCUȚIUNEA ÎMPĂRATULUI ADRESATĂ DUPĂ LUPTĂ SOLDAȚILOR SĂI. Cele nouă metope din această grupare se constituie într-un al patrulea segment, la sud-sud-est, respectiv în arcul de cerc cuprins între 180—120°.

28. *Metopa nr. 51* lipsește.

29. *Metopa nr. 43.* Deși colțurile din dreapta, și cel de sus și cel de jos, sînt sparte, ansamblul compozițional ni se

înfățișează foarte bine păstrat. Apare un grup de patru soldați romani în marș spre dreapta: doi în prim-plan, alți doi în plan secund. Perspectiva, oarecum forțată și deformată, face ca primii să apară mai scunzi decît ceilalți doi, mult mai înalți. Au capetele descoperite, cu părul în şuvițe redade prin striuri mărunte, care le acoperă frunțile. Sînt îmbrăcați în cămăși simple, închise la gît, dar redade diferit: primii din planul anterior și cel de-al doilea din cel posterior le au identice, cu fișii în față separate prin șanțuri paralele, verticale; primul din cel de-al doilea plan are partea de jos a cămășii redată în întregime prin caneluri, iar la gît și pe piept poartă *focale*. În față, lipite pe corp, scuturi mari, rectangulare. Cu mîna dreaptă sprijină sulitele pe umăr, iar sub ea se profilează pumnalele atîrnate la șold. Au pantaloni scurți, strînși pe picioare pînă sub genunchi, și *caligae*.

Se remarcă, în general, stîngăcia obișnuită în care sînt tratate figurile și atitudinea, oarecum înțepenită, a soldaților, vizibilă cu atît mai mult, cu cît compoziția este mai pronunțat reliefată (pl. I/43, fig. X).

30. *Metopa* nr. 38 este vătămată sus, pe chenar, și are spart colțul din stînga sus, ceea ce nu-i afectează relieful foarte clar, cu imagini bine conturate. În general, este identică celei precedente, cu deosebirea că în redarea cămășilor sînt folosite șanțuri vagi și largi (pl. I/38).

31. *Metopa* nr. 42. Exceptînd colțul din stînga sus, spart în întregime, în rest întreaga suprafață a reliefului, cu bordura sa, se păstrează intactă. Apar, în relief, doi stegari scunzi — *signiferi*. Au părul tăiat scurt, însă fețele sînt mai mari, mai pline. Poartă cămăși încrețite, cel din dreapta cu șanțuri înguste pe toată suprafața; cel din stînga numai pe piept. Au *focale* pînă sub bărbie. Țin cu ambele mîini — dreapta jos, stînga sus — mînerile groase ale steagurilor, lăsînd să se vadă legate de centură, pe șoldul stîng, *gladii*-le. Poartă *caligae*. Steagurile sînt pătrate, cu un rînd de franjuri, pe laturile de jos.

Nu se respectă nici aici proporțiile, iar convenționalismul este evident (pl. I/42).

32. *Metopa* nr. 39 are stricăciuni pe întreaga latură din stînga, probabil dăltuită pentru a fi reutilizată mai tîrziu în scopuri gospodărești.

Pe înălțimea întregului cadru apar două chipuri de înalți ofițeri în mers spre stînga. Deși primul, ceva mai înalt, are figura deteriorată, se pare că este însuși împăratul Traian, ceea ce face ca *metopa* să fie „imperială”, fiind deci în centrul celor nouă piese aparținînd acestui registru. Ține mîna dreaptă ridicată. Ambii sînt îmbrăcați în tunici cu mînci scurte, dar care coboară ceva mai jos de genunchi și au, pe piept și pe umărul stîng, coborînd la spate, cîte un *paludamentum*. La brîu au *cingulae*: la unul mai lată, la secundul mai îngustă. La șolduri poartă *gladii* cu mînerle mari, terminate, ca de regulă, cu sfere. În mîna stîngă se pare că țin cîte un *volumen* (sul de papirus). Pantalonii sînt strînși pînă sub genunchi; în picioare au *caligae*, bine conturate. De remarcat la împărat mîna ridicată într-un gest retoric, ceea ce confirmă ipoteza alocuțiunii adresate soldaților săi victorioși (pl. I/39).

33. *Metopa* nr. 52 lipsește.

34. *Metopa* nr. 28 este stricată mult pe marginea din dreapta, unde chenarul aproape că nu mai există. Reprezintă figurile a doi soldați romani în poziție de repaus, cu sulile și cu scuturile jos, sprijinite pe pămînt. Au coafura tipică, iar pe corp îmbrăcăminte mai complexă: tunici cu mînci scurte, cărora li se suprapun, în față și pe umeri, *paludamenta* închise pînă la gît, unde apar și fularele. Totul este frumos drapat; se remarcă mai ales modul în care sînt redată mantalele, alungite în față și unite pe piept, faldurile rezultînd din șanțuiri făcute cu grijă. Au pantaloni scurți, strînși pe genunchi, iar în picioare, *caligae*.

Cu mîna dreaptă sprijină sulile cu vîrfurile în sus și mînerle pe pămînt; pe suprafețele scuturilor ovoidale, cu capetele retezate și cu *umbo*, apare drept decor motivul

fulgerului. Simetria scuturilor este asigurată de un ornament vertical în torsadă. Tecile *gladii*-lor sînt de asemenea redată cu grijă, pe șolduri, la centură.

Piesa, cu trăsături atît de evidente în toate amănuntele sale, se află acum la muzeul Top Kapî din Istanbul, unde a fost transportată în 1865, înainte deci de cercetările lui Gr. Tocilescu. Există o copie a sa și la Muzeul de Istorie a R. S. România. Gr. Tocilescu a publicat-o făcîndu-i descrierea după o fotografie obținută de la cercetătorii turci (pl. I/28).

35. *Metopa* 53 lipsește.

36. *Metopa* nr. 14 este spartă în două pe orizontală, partea de jos reprezentînd cam o treime din corpul piesei. Toate marginile, cu excepția aceleia de jos, au fost de asemenea vătămate puternic. Capetele celor trei soldați din cadru au dispărut aproape în totalitate.

Sînt trei soldați romani, în mers spre dreapta, cu picioarele ușor fandate. Au statură masivă și mult alungită, pe toată înălțimea metopei. Pe cap au coifuri de la care se mai văd puțin apărătorile de ceafă. Sînt îmbrăcați în cămăși de zale, realizate prin perforări accentuate; jos, marginile sînt simple și se termină mult deasupra genunchilor. Picioarele musculoase au pantalonii strînși pe pulpe. În mîna stîngă țin scuturi care par a fi ovale; se disting bandulierele petrecute de la stînga la dreapta; în mîna dreaptă țin săbiile scoase din teci, îndreptate înainte, cu lamele ceva mai ridicate. În picioare au *caligae* (pl. I/14).

S V. LUPTA PEDEȘTRILOR. Cele nouă metope din al cincilea registru corespund arcului de cerc plasat la răsărit, între 120—60°, piesa imperială fiind plasată chiar pe axul est—vest.

37. *Metopa* nr. 23 este puternic degradată, cu lipsa fragmentului din partea stîngă superioară și cu eroziuni ale chenarului, jos, pe aceeași latură.

Contururile s-au estompat în timp, astfel încît compoziția, deosebit de complexă, poate fi sesizată doar ca ansamblu,

nu și în detaliu. Este compactă, cu axe și direcții multiple, dintre care predomină oblicele descendente, sugerînd căderea celor trei vrăjmași aflați în luptă cu un singur războinic roman.

Perspectiva este de astă dată ierarhică, dominată de dimensiunile și robustețea soldatului victorios. Silueta sa înscrie în plan singura verticală existentă în ansamblul construcției. Din armura legionarului se disting coiful cu apărătoare de ceafă, cămașa de zale și manșoanele metalice care-i acopereau brațele. Cu brațul drept ține sabia îndreptată către adversarul înclinat, gata să cadă, care se află în registrul superior al imaginii. Chipul acestuia, deteriorat, lasă să se întrevadă existența unui *nodus* pe tîmpla dreaptă; barba îi este redată într-un mod decorativ, prin striatiuni lungi și dese. Este îmbrăcat cu o tunică cu mîneci, legată cu centură subțire; partea inferioară a corpului este acoperită de trunchiul bărbatului căzut la picioarele sale; tunică este amplă; pantalonii sînt redați prin caneluri; centura, foarte sus, micșorează dimensiunea firească a bustului, creînd o disproporție vădită. Soldatul ține în mînă o lance masivă, a cărei linie ascendentă contrastează cu oblicele descendente ale imaginii, menite să sublinieze înfrîngerea.

Adevărată scenă de masacru, metopa conține în registrul inferior alți doi soldați inamici căzuți. Trupurile lor, alcătuind baza compoziției, sînt aplecate în direcții opuse, astfel încît trupul adversarului din planul apropiat se sprijină pe picioarele celui aflat în spatele său. Aceste distanțe spațiale nu sînt însoțite și de proporții adecvat modificate prin perspectivă, așa că, deși oșteanul roman biruitor se află în registrul de adîncime cel mai depărtat de privitor, proporțiile sale sînt cele mai ample. Vrăjmașul doborît situat în stînga imaginii, sub brațul îndoit al legionarului, are părul strîns într-un *nodus* la dreapta, un șal în falduri care-i acoperă doar umărul drept și bustul gol. Celălalt, căzut în dreapta, are de asemenea părul strîns într-un *nodus*, dispărut însă datorită degradării pietrei; bustul îi este gol.

Ambii învinși au pantaloni tradiționali, încrețiți. Dintre armele lor este figurată numai sabia curbă, pe care băști-nașul din stînga o ține încă în mînă (pl. I/23).

38. *Metopa* nr. 24 a suferit deteriorări puternice, astfel încît partea superioară lipsește; colțul din dreapta este cel mai afectat. Datorită eroziunii suprafeței, contururile sînt adesea greu de distins. Singulară prin iconografie, metopa înfățișează doar trupuri de inamici căzuți într-un masacru — poate dintr-o hecatombă. Se disting, într-o compoziție piramidală, trei trupuri de oșteni. Înălțimea piramidei este marcată de trupul nud al barbarului situat în zona centrală. Musculatura redată cu grijă sugerează efortul. Capul îi este lăsat în jos, părul căzîndu-i în șuvițe. Relieful puternic al trupului aflat în prim-plan ascunde parțial vederii un cadavru în registrul secund. Acest trup este surprins în cădere de la înălțime, descriind o curbă care trasează și lățimea metopei. Capul tăiat, cu barbă și *nodus*, se află în partea stîngă, la oarecare depărtare de gît. Jos, căzut, se distinge cu ușurință corpul nud al unui al treilea personaj. Are barbă și pieptă-nătură cu *nodus*, bustul gol și pantaloni cu crețuri. Antebrațul său stîng este paralel chenarului, torsul înscriind în plan o linie oblică, sugerînd căderea. Compoziția, compactă, înregistrează în spațiul dintre trupuri imaginea scutului masiv și a unei sulite, precum și, în partea stîngă superioară, linia sabiei curbate. Stîngăciile în tratarea contururilor și a anatomiei sînt compensate de preocuparea pentru o construcție amplă, plină de mobilitate (pl. I/24).

39. *Metopa* nr. 34 se păstrează bine. Deși unele detalii s-au estompat, aceasta nu împiedică reconstituirea facilă a ansamblului imagistic. Metopa reprezintă o scenă de luptă în care sînt angrenate patru personaje: agresorul roman și adversarii băști-nași. În afara trupurilor masive ale combatanților, armele de atac și apărare joacă un rol important în construcția imaginii.

Legionarul roman, aflat între doi localnici pe care îi domină, are corpul ușor aplecat într-o mișcare rigidă.

Este îmbrăcat în cămașă de zale cu poale simple și susține, cu o mână, scutul oval cu *umbo*, văzut frontal; pe șold este figurată teaca masivă a sabiei, pe care o ridică cu cealaltă mână, ascunsă în întregime de anvergura dimensională a scutului. Dacă unul dintre picioarele romanului se află într-o poziție firească, de efort, între acesta și cel de-al doilea, fandat, se interpune piciorul adversarului aflat în dreapta sa. Atribuirea acestor membre posesorilor reali se poate face doar prin depistarea direcției de orientare a labei, ca și prin diferențierea pe care o comportă îmbrăcăminte.

Bărbatul amintit, din partea dreaptă a metopei, pășește sau fuge în direcția cadrului. Are bustul gol, pantaloni cu crețuri; capul acoperit cu boneta semirotundă este întors către agresor. Sabia curbată, de dimensiuni apreciabile, se sprijină pe umărul drept. Înălțimea acestui personaj, ca și suprapunerea unor contururi ne fac să presupunem că el se află într-un plan mai depărtat. Același punct de sprijin al picioarelor, pe latura inferioară a metopei, creează însă o alungire artificială a taliei sale. Celălalt băștinaș care încadrează agresorul are corpul tensionat de efort, astfel încât capetele tuturor personajelor se înscriu într-o oblică ascendentă clară. El are bustul gol și pantaloni cu crețuri; ambele mâini susțin, la nivelul soldatului roman, sabia curbată care se izbește în scutul acestuia. Riposta legionarului, schițată de sabia ridicată, pare iminentă.

În partea stângă superioară este figurat cadavrul unui învins băștinaș, al cărui cap, cu șuvițe redată în striuri, și a cărui barbă atârna paralel unei mâini inerte (*pl. I/34, fig. XI*).

40. *Metopa nr. 31*, una dintre cele mai bine păstrate din întregul ansamblu, redă tot o scenă de luptă, având însă un caracter inedit din punct de vedere iconografic. Soldatul roman atacă un dușman cățarat într-un pom. La baza metopei, întins, se află trupul unui adversar decapitat. Compoziția este dinamică și complexă, evoluând în

registru superior pe o oblică ascendentă, echilibrul imaginii fiind asigurat prin orizontalitatea planului inferior.

În ansamblul metopei sînt folosite ca elemente expresive atît trupurile şi armele combatanţilor, cît şi forma arborelui, încadrată şi adaptată spaţiului afectat.

În planul cel mai apropiat de privitor se înscrie trupul nud al celui aflat la pămînt şi decapitat. Un braţ este întins de-a lungul corpului, celălalt, într-o direcţie inversă, trasează în poziţia sa de cădere o curbă; toracele este redat prin caneluri, iar în zona abdominală se depistează o rană adîncă, mortală; picioarele sînt flexate de aşa manieră, încît să poată fi figurate în registru inferior, în poziţie verticală, ca şi cele ale atacantului roman. Deasupra mîinii drepte a învinsului apare imaginea masivă a unui scut oval pe care se profilează mînerul unui pumnal (?). Zona toracelui acoperă o parte a trunchiului arborelui.

În confruntarea dintre celelalte personaje, este folosită din nou perspectiva ierarhică, astfel încît oşteanul roman apare mult mai înalt şi masiv decît băştinaşul, avînd aproape dimensiunile arborelui în care cel de-al doilea este căţărat. Legionarul atacă cu suliţa şi este protejat de scut. Armura sa este alcătuită din coif cu apărătoare de ceafă şi obrăzare, cămaşă de zale cu mîneci scurte şi apărătoare de braţe. Inamicul este văzut din spate, picioarele sale aflîndu-se într-o mişcare nefirească, pe două crengi diferite ale arborelui. Răspunde atacului apărîndu-se cu arcul şi suliţa. Ramuri înfrunzite conferă acestei părţi a compoziţiei o structură dinamică variată (pl. I/31).

41. *Metopa nr. 32.* Latura din dreapta, cu cele două colţuri — de sus şi de jos —, este ruptă în întregime. Contextul registrului se păstrează bine. Este metopa centrală — imperială — a segmentului 5, plasată exact la răsărit, cu imaginea din faţă a împăratului Traian, secondat de doi ofiţeri; au feţele spre stînga. Toate figurile sînt alungite, pînă către marginea superioară a metopei, în felul acesta pierzîndu-se echilibrul proporţiilor. Traian are pieptă-

nătura obișnuită pentru militarii romani. Privește spre un arbore cu trunchiul lipit de bordură și cu ramurile schematizate în forma unor frunze, profilate la înălțimea capului său. În spate se disting frunzele unui al doilea arbore, totul semnificînd deci o pădure. Împăratul este îmbrăcat în *lorica graeca*, cu poalele alcătuite din patru rînduri de franjuri mari. Are un *paludamentum* aruncat pe umărul stîng; pe abdomen i se vede bine un decor în forma unei tufe de acant; pe braț și pe umărul stîng se sprijină o sulită înaltă; sub același braț, apare capul unui vultur care împodbea mînerul sabiei sale. Mîna dreaptă este ușor înălțată spre arbore, tot într-un gest retoric. Are pantaloni scurți, strînși pe picioare; poartă *caligae*.

Ofițerii care îl urmează au coifuri, cămăși de zale, scuturi ovale cu *umbo* — primul suprapune parțial pe cel de al doilea —, pantaloni scurți și *caligae*. Ceva mai mult împăratul și mai puțin însoțitorii au picioarele fandate spre stînga.

Și în cazul acesta este de remarcat o oarecare distanță ce se păstrează între corpul împăratului și ofițerul imediat următor, tocmai pentru a se sugera diferența ierarhică inerentă (pl. I/32).

42. *Metopa* nr. 36. Deteriorată, cu chenarele laterale dispărute în partea inferioară și colțul din dreapta jos distrus, metopa are centrul perforat pe întinderea unui diametru de 0,64 m, desigur pentru a fi refolosită ca ghizd la fîntînă, într-o epocă foarte tîrzie. Această perforare a înlesnit spargerea ulterioară în două părți inegale, acum asamblate.

Compoziția sculpturală este pe cît de complexă, pe atît de dificil de reconstituit. Se întregește oricum un atac provocat de doi soldați romani împotriva unui băștinaș cu capul descoperit și bustul gol, aflat în spatele unui car (?) de luptă, în colțul din stînga, sus. Cei doi soldați romani au cămăși de zale, fără franjuri, și obișnuitele coifuri. Atacă cu sulitele, mîna stîngă fiind ridicată în acest scop.

Între roțile carului — cea mai vizibilă numără zece spițe — apare o tolă cu săgeți, decorată cu rețele de linii oblice. Detaliile carului lipsesc și nu știm dacă avea două roți sau patru. Sub roți apar doi combatanți băștinași, căzuți: cel de jos are capul ridicat, la dreapta, cu fața alungită din pricina bărbii, bustul gol; poartă pantaloni redați de data aceasta sub forma unor „moletiere”. Cel de-al doilea apare în câmpul din stînga sub roata carului. Are și el barbă și, poate, un *nodus*; brațul drept i se vede în întregime (pl. I/36).

43. *Metopa* nr. 37. Mai mult decît din cauza spărturilor care apar în stînga, jos, și pe chenar, piesa este corodată în așa fel, încît cu greu se pot determina trăsăturile complexe ale elementelor componente din scena care sugerează un adevărat masacru sau un aspect de luptă crîncenă. Se disting două părți: registrul superior este marcat de platforma unui car de luptă, căruia i se văd numai două roți laterale cu cîte opt spițe — simbol al întregului car; pe car se află lungit un combatant băștinaș, evident ucis. La mijloc, vertical, se profilează un scut oval cu *umbo* și o tolă cu săgeți. Sub roțile carului, în stînga, bustul gol și părul atîrnînd pe capul unui copil (?). Spre dreapta apare chipul unui alt războinic, îngenuncheat, cu sabia curbată în mîna dreaptă; stă oarecum aplecat înainte, desigur, lovit mortal. Are bustul gol. Trăsăturile chipului nu se pot distinge clar. Are în față un scut mare cu *umbo*. Scena este în genul celorlalte, de data aceasta fiind inspirată numai din tabăra învinșilor, cu elemente scenice reflectînd masacrul — pildă pentru oricine s-ar ridica împotriva marelui imperiu! (pl. I/37).

44. *Metopa* nr. 35, mai bine conservată, oferă o imagine elocventă a întregului și a detaliului. Figurația complexă redă atacul unui soldat roman împotriva unei familii de băștinași. Se remarcă preocuparea pentru echilibrul construcției, pentru diversitatea împărțirii personajelor, pentru ritmica de ansamblu. Perspectiva folosită este ierarhică, conferind agresorului roman dimensiuni ample, monu-

mentale; prin simpla sa prezență și acțiune învinge familia alcătuită din bărbat, soție și copil. Situat pe platforma unui car ale cărui roți laterale, figurate în vedere frontală, soldatul roman domină centrul imaginii; este îmbrăcat în cămașă de zale cu mâneci scurte și poartă apărători de brațe; capul îi este acoperit de coiful înzestrat cu apărători de ceafă și obraji; lancea, supradimensionată, străpunge umărul vrăjmașului căzut. Printre armele sale trebuie amintite scutul rectangular, care îi acoperă în întregime torsul, și sabia cu mîner.

Pentru efectul expresiv al compoziției, trupul învinsului se înscrie, patetic, în spațiul dintre cele două roți vizibile ale carului. Picioarele, unul scurtat și celălalt alungit de necesitatea de a ocupa cît mai eficient acest spațiu, sînt îndoite în cădere. Torsul este văzut frontal, iar picioarele în profil. Capul, cu bărbia sprijinită de lancea învingătorului, se situează perpendicular pe gît, într-un unghi cu totul nefiresc. Mîinile, mult alungite, datorită necesităților construcției, susțin sabia curbată, ale cărei dimensiuni le depășesc pe cele ale roților carului și chiar pe cele ale trupului agresorului. Barbarul căzut are bustul gol și pantalonii tradiționali cu crețuri.

Pe o platformă mai joasă a carului este figurată, șezînd, nevasta localnicului, față în față cu învingătorul roman. Gestul de implorare făcut cu mîinile ridicate conferă valoare expresivă acestei scene sîngeroase. Femeia este îmbrăcată cu o tunică lungă, încheiată la piept cu un șal.

Paralel chenarului din dreapta și mai mică decît roțile carului, apare silueta rudimentar schițată a unui copil care încearcă să se salveze prin fugă (pl. I/35).

45. *Metopa nr. 29.* Deși latura din stînga este spartă pe toată înălțimea ei, aceasta nu împiedică înțelegerea de ansamblu a imaginii. Ea cuprinde, într-o scenă statică, rudimentar cioplită, victoria individuală, semnificativă pentru contextul general, a unui soldat roman asupra unui băștinaș. Primul, în semiprofil, este înfățișat ca de regulă cu

coif pe cap (cu apărători de ceafă și de obraji), cu o cămașă de solzi, redată de data aceasta prin incizii rombice; are apărători de brațe, un scut mare rectangular, cu *umbo* tot de formă rectangulară, și o spadă îndreptată către prizonierul care trebuie să i se spună. Acestuia îi sînt înfățișate torsul, coapsele și o gambă în viziune frontală, capul și cealaltă gambă fiind redată în semiprofil. Stîngăciile de cioplire duc la o suprapunere parțială a celor două personaje, în încercarea de a reda întoarcerea supusă a băștinașului către soldatul biruitor. Invinsul, cu o fandare mai puțin accentuată a picioarelor, are capul — din care i se mai vede barba lungă — întors către roman. La piept și în jurul gîtului i se schițează șalul — *focale* —, stilizat prin linii în relief ce se închid în unghi ascuțit, jos, pe capul pieptului. Centura îi este redată în dublă mulură, iar pantalonii strînși pe picioare apar sub forma unor „moletiere” înfășurate spiralic (pl. I/29).

S VI. ÎNCETAREA OSTILITĂȚILOR; CAPTIVII CU AVUTUL LOR ȘI PRIZONIERII SÎNT ADUȘI ÎN FAȚA ÎMPĂRATULUI. Este ultimul segment, cel de-al șaselea, la nord-estul tamburului cilindric, între 60—0°.

46. *Metopa* nr. 8 este foarte bine păstrată în ciuda unor așchieri ale chenarului. Redă un grup de cinci animale: doi țapi în planul al doilea, care se înfruntă pe verticală, sus, cu capetele unul împotriva celuilalt și cu picioarele anterioare îndoite. Blana le este schițată oarecum diferit: ambii au jumătatea inferioară în benzi torsionate pe orizontală; pe jumătatea superioară, la cel din dreapta șirurile sînt redată prin linii torsionate oblic, la cel din stînga, orizontal.

În planul anterior apar trei berbeci îndreptîndu-se spre dreapta. Blana le este schițată în benzi orizontale cu arcuri de cerc aidoma semilunei, unele într-un sens pe un șir, celelalte în sens opus.

Mișcarea animalelor este bine sugerată; constatăm și aici totuși o oarecare rigiditate.

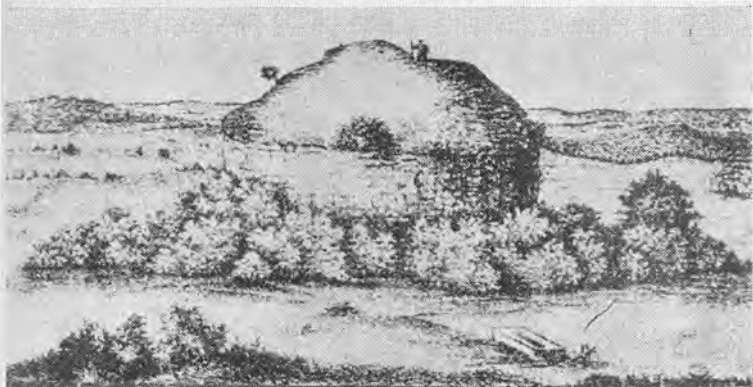

Fig. I. Ruina Monumentului Triumfal în anul 1867 (schiță realizată de geologul vienez Karl Ferdinand Peters).

Fig. II. Monumentul Triumfal de la Adamclisi înainte de restaurare.

Fig. III. Monumentul Triumfal restaurat.

Fig. IV. Bloc din friza inferioară cu vrejuri și capete de dragon*

Fig. V. Cele două tipuri de pilaștri plasați alternativ între metope.

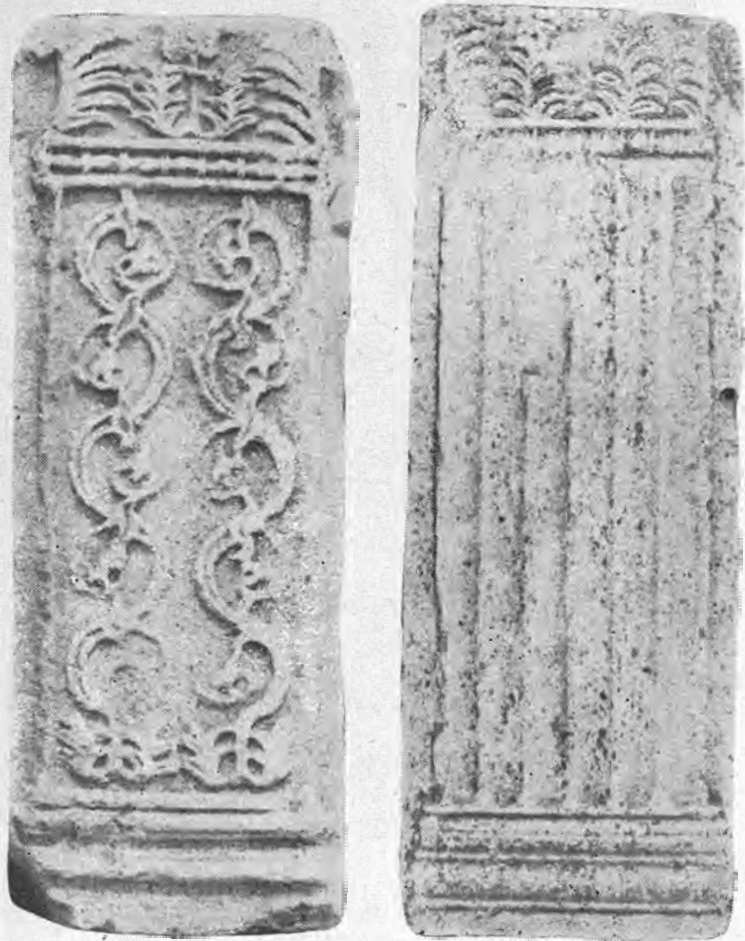

Fig. VI. Piesa centrală — 5(6) — din primul segment de metope: împăratul Traian în ipostază eroică, zdrobind sub picioarele calului un vrăjmaș.

Fig. VII. Metopa 10 (26) din segmentul II: trei stegari (signiferi) se îndreaptă spre câmpul de luptă.

Fig. VIII. Metopa 21(20) din segmentul III: un soldat roman infringe doi adversari.

Fig. IX. Metopa centrală — 23(27) — din segmentul III: Traian însoțit de unul din ofițerii din statul său major.

Fig. X. Metopa 29 (43) din segmentul IV: patru soldați romani în marș.

Fig. XI. Metopa 39 (34) din segmentul V: scenă de luptă cu un soldat roman înconjurat de trei adversari — unul ucis, al doilea îndepărtându-se, iar al treilea în poziție de luptă.

Fig. XII. Metopa 47 (9) din segmentul VI: o familie de autohtoni într-un car tras de boi, după încheierea bătăliei.

Fig. XIII. Bloc din friza superioară.

Fig. XIV. Leu decorativ și, totodată, funcțional, folosind pentru scurgerea apelor pluviale, amplasat în fața parapetului crenelat.

Fig. XV. Merlonul 2, cu reprezentarea unui prizonier geto-dac legat de un pom.

Fig. XVI. Merlonul 10, înfățișând un prizonier sarmat sau poate dintr-un alt neam, de locuitori de la munte.

Fig. XVII. Merlonul 23, cu imaginea unuia dintre prizonierii germani suebi (buri).

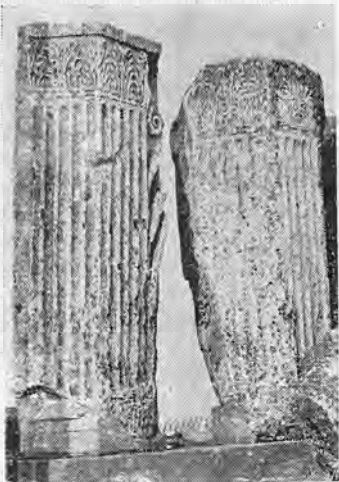

Fig. XVIII. a — pilaștri de la bazele hexagonale ale suprastructurii; b, c, d — statuile colosale a trei prizonieri — un bărbat în picioare și două femei șezînd — din suprastructura monumentului.

Fig. XIX. Trofeul propriu-zis: cele două blocuri suprapuse care dau imaginea echipamentului și armamentului unui ofițer roman.

Scena ține de ideea că viața reîncepe după război, în formele sale locale specific pastorale, inerente condițiilor oferite de pace (pl. I/8).

47. *Metopa* nr. 9 este aproape intactă, în ciuda unor ușoare coroziuni. Se consideră că reprezintă imaginea unei familii de peregrini care călătorește în carul tras de boi pentru a se prezenta în fața împăratului la închinăciune. Apar clar două personaje cu fața spre dreapta; în spatele lor apare o ladă (?) cu motive ornamentale date de linii în relief și cu cheutoare. În față, dominant, se conturează bustul unui băștinaș cu păr scurt (sau cu bonetă?), îmbrăcat în cămașă și pantaloni cu crețuri. În spatele său, două femei: una pe platformă în poziție șezândă, în prim-plan, cu capul ridicat privind înainte; părul îi este pieptănat în şuvițe subțiri date peste cap. Apoi, apare mult mai mare chipul celei de a doua femei băștinașe, cu trăsăturile chipului mai puțin distincte; este însă îmbrăcată cu cămașă lungă, încrețită, închisă la gât.

Jos, în spatele boului foarte mic, dar cu picioare lungi, disproporționat, și cu coarne scurte, merge un alt băștinaș, mult mai mare în comparație cu ceilalți; are boneta sferică și barbă; torsul gol; pantalonii strînși pe corp și încrețiți. În mîna dreaptă, pe verticală, ține un obiect ce pare a fi o sulită sau mai degrabă, bici.

Carul are roțile mari, cu cîte opt spițe, redat ovaloid — însă numai două, cele din latura lungă din dreapta; perspectiva, inexistentă aici, n-a îngăduit adăugarea elementelor din partea opusă (pl. I/9, fig. XII).

48. *Metopa* nr. 48. Deși basorelieful este foarte clar în conținut, metopa este spartă în colțul din stînga sus; o așchie mare s-a rupt și din bordura verticală din dreapta, la mijloc. În cadru apare un cuplu de băștinași, bărbat și femeie, ținîndu-se de mînă. Desigur, merg împreună să se plece cuceritorului.

Bărbatul, masiv, deși nu prea înalt, este redat frontal. Are cămașă pînă mai jos de genunchi, cu mîneci lungi,

încheiată la gît și despicată lateral, pe pulpe; este încins cu o cureauă; pantalonii sînt strînși pînă la glezne; este desculț.

Femeia, ușor întoarsă spre stînga, are părul pieptănat la spate și este îmbrăcată cu o cămașă lungă care cade pînă aproape de glezne, încheiată la gît, unde se adună încreșturile redat în forma unor caneluri mai dese; acestea, pe măsură ce coboară, se lărgesc și se transformă în falduri mai late care sugerează o tunică; altele, mai strînse, la mijloc, ar reda cămașa propriu-zisă; mînele-i sînt scurte. Femeia este desculță.

De observat că bărbatul are capul ușor întors către femeia care privește înainte cu demnitate — fapt semnificativ din punctul de vedere al momentului psihologic redat în piatră (pl. I/48).

49. *Metopa nr. 49* este corodată, în special în partea inferioară din stînga, unde de altfel apare și o spărtură; bordura a dispărut în întregime prin cioplire.

Ni se reprezintă două femei, cea din dreapta cu un copil în brațe. Ambele sînt redat frontal, cea din stînga însă are capul ușor întors către cealaltă. Părul le este pieptănat la spate — redat și aici, ca de regulă, prin striuri fine; sînt îmbrăcate în cămăși lungi pînă la glezne, aproape identic cu cea din metopa precedentă, cu deosebirea că sînt încinse cu niște „cordoane” mai groase. Femeia din stînga ține brațul drept în jos, alunecînd de-a lungul trupului, pe cînd mîna stîngă se sprijină pe cordon. A doua are mîinile împreunate pe abdomen în gestul specific de susținere a copilului; acesta, redat în picioare, este acoperit lateral cu un șal.

Constatăm, în general, o mai mare grijă pentru detaliu (pl. I/49).

50. *Metopa nr. 44* are parte din relief și chenarul din dreapta simțitor afectate. În rest se păstrează bine. Registrul redă doi ofițeri în mers spre dreapta, în ținută și atitudine aproape identice cu cele din unele metope „imperiale” deja descrise. Și aceasta redă o reprezentare a împăratului Traian secundat de un general de-al său, deci este metopa

centrală a celui de-al șaselea segment — și ultimul — din șirul narativ al metopelor.

Cei doi, cu capetele descoperite, au pieptănăturile obișnuite. Împăratul însă are părul redat în smocuri fine, diferite de șuvițele striate ale celui alt. Sînt îmbrăcați în tunici lungi pînă la genunchi, cu mînici scurte; în cingătoarea de la brîu au, pe șoldul drept, *gladii*. Pe piept și în jurul gîtului se înfășoară cunoscutele *paludamenta* care atîrnă la spate; pantalonii sînt strînși pe genunchi; poartă *caligae*.

Și în acest caz constatăm maniera statică a figurilor, dar sînt redată cu grijă atît modelul, în ansamblu, cît și detaliile, într-o armonie anume conferită metopei „imperiale” (pl. I/44).

51. *Metopa* nr. 47 este ușor vătămată în colțul din stînga, sus; altfel, se conservă bine. În imagine apar doi soldați: unul băștinaș, înlănțuit, cu mîinile legate la spate, împins de către un roman, desigur pentru a se pleca în semn de închinăciune împăratului învingător.

Învinsul poartă pieptănătură cu cărare la mijloc și părul dat lateral, realizată prin striuri destul de mari; în partea dreaptă apare, destul de schematic, un mic *nodus*. Tot în striuri, lucrate cu grijă, îi sînt redată barba și mustățile. În jurul umerilor se înfășoară un șal, care acoperă întregul torace gol. Este încins cu o curea, iar pantalonii strînși pe picioare sînt redați în forma unor „moletiere” care se înfășoară spiralic pînă la glezne.

Silueta soldatului roman este mai mare. El are păr scurt pe frunte și poartă îmbrăcăminte tipică: șal la gît, tunică pînă la genunchi, cu franjuri, *caligae*.

Cu mîna stîngă ține strîns lanțul cu care este legat prizonierul. Peste braț, un scut cu contur deformat, aproximativ ovoidal (pl. I/47).

52. *Metopa* nr. 45. Chenarul, pe verticală din stînga și pe orizontală de sus, are numeroase așchieri. În cadru trei imagini mult alungite, pe toată înălțimea registrului, două de prizonieri băștinași, legați cu mîinile la spate,

conduși de către un soldat roman, în aceeași ipostază de prezentare la împărat pentru supunere. Războinicii localnici au părul pieptănat la spate, ceva mai lung; au bărbi. Sînt îmbrăcați cu cămăși lungi care depășesc genunchii, dînd o linie a siluetei mai îngustă către umeri și mai plină spre solduri. Sînt încinși cu curele simple. Picioarele, pînă la glezne, au pantaloni strînși. Se pare că au și încălțări.

Oșteanul roman care-i conduce spre stînga are pieptănătură tipică, redată prin striuri dese, și este îmbrăcat în tunică ce-i ajunge pînă la genunchi. La gît are *focale*, iar pe umărul stîng, către spate, atîrnă o *paenula* (mantie). Pantalonii sînt scurți pînă sub genunchi; poartă *caligae*. De observat amănuntul că *paenula* acoperă brațul drept care ține de un belciug lanțul cu care sînt legați de mîini, la spate, cei doi băștinași.

Și această scenă este redată în contururi clare, într-un ansamblu care nu păstrează proporțiile și degajă aceeași naivitate ca și celelalte (pl. I/45).

53. *Metopa* nr. 46. Ușoarele stricăciuni ale chenarului nu afectează cu nimic iconografia alcătuită din chipurile a doi prizonieri localnici cu mîinile legate la spate; între ei, în planul al doilea, din spate, soldatul roman care-i conduce ținînd cu mîna stîngă lanțul petrecut de la unul la celălalt. Ambii prizonieri au privirea la dreapta; poartă bonete semisferice și au bărbi alungite, redată prin striuri ondulate, îngrijit lucrate. Sînt îmbrăcați cu cămăși lungi, despicate jos în ambele părți, pe coapse, căzînd pînă sub genunchi; la mijloc, cingători. Pantalonii, simpli, ajung la glezne și sînt redați, așa cum se vede la prizonierul din dreapta, prin fișii — „moletiere” — care merg spiralic pînă jos. Soldatului roman, acoperit de umerii prizonierilor, i se disting bine părul scurt, fularul, mantia, tunica pînă la genunchi și pantalonii scurți și strîmți; are *caligae* (pl. I/46).

54. *Metopa* nr. 54 lipsește, dar sigur că va fi avut o scenă cu un conținut asemănător, în acord cu precedentele din acest registru. Ea încheie întregul ciclu al brîului nara-

tiv-iconografic al metopelor încadrate sus și jos de frize și lateral de pilaștri pitici.

FRIZA SUPERIOARĂ formează un splendid registru decorativ deasupra metopelor cu pilaștri. Este alcătuită din 54 de blocuri prismatice, cu suprafețele exterioare ușor arcuite, care, unite în totalitate, dau circumferința tamburului cilindric. Se solidarizează și acestea cu agrafe de metal introduse în făgașurile anume făcute la capete, în formă de coadă de rândunică.

Decorul lor, stereotipic, este alcătuit din torsade oblice, cu volute la capete. Cele de sus sprijină cozile unor palmete perfect stilizate. Chenarele de sus și de jos sînt aidoma aceloră de la frizele inferioare, adică între două linii subțiri, reliefate, se înșiruie denticule cu ove.

Dimensiuni: lungimea este cuprinsă între 1,66 și 1,86 m; lățimea rămîne constantă, adică 0,67 m. Au așa-numitele falțuri, late cît și metopele pe care le încadrau sus; deci se poate stabili un raport exact între cele trei părți componente ale briului decorativ cu metope, frize inferioare și frize superioare (fig. 9, fig. XIII).

Briul de metope cu suita iconografică prezentată pe toate cele 54 de piese — mai puțin cele cinci care lipsesc din timpuri imposibil de precizat — reprezintă partea cea mai importantă a tamburului cilindric, scenele sale, în reprezentări coerente, raportîndu-se la evenimentele războaielor daco-romane, considerate și în ansamblul lor, între anii 101—106, și separat — locale —, care au culminat cu luptele de la *Nicopolis ad Istrum* și *Tropaeum Traiani*, din anii 101—102. Toate cele șase registre, fiecăruia corespunzîndu-i cîte nouă metope, se individualizează și se axează pe subiecte legate de aspectele generale ale evenimentelor, fără precizări asupra locului și datei de desfășurare a celor simbolizate. Acestea sînt deduse din cuprinsul altor elemente structurale ale Monumentului Triumfal; avem în vedere,

în primul rînd, imaginile tipice ale ostașilor al căror etnic bine determinat în studiile de pînă acum se raportează cu necesitate atît la evenimentele evocate, cît și la epoca perfect circumstanțiată în inscripția dedicatorie; apoi, mausoleul,

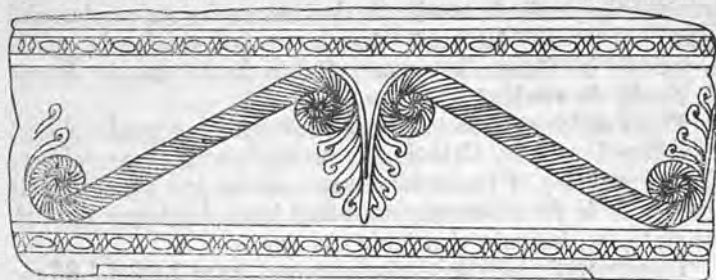

Fig. 9. Bloc din friza superioară decorată cu torsade și palmete.

altarul militar și cetatea vin să confirme incontestabil aserțiunile de pînă acum.

Fiecare registru, aferent unui segment de cîte 60° din cercul tamburului, poartă în centru imaginea împăratului, care, în cazul nostru, nu mai poate fi contestată din moment ce trăsăturile chipului său — cu părul scurt, fața alungită, bărbia ascuțită etc. — corespund tuturor datelor iconografice pe care le moștenim din epocă, inclusiv cele de pe Columna Traiană de la Roma. În chipul acesta se accentuează ideea politică fundamentală a caracterului de trofeu pe care îl are monumentul în contextul victoriilor de subjugare a Daciei și a neamurilor din *Barbaricum*, printre acestea dominînd cu autoritate dacii, germanii suebi, sarmații etc.

Toate elementele constitutive ale narațiunii istoriate sînt simboluri. S-a avut în vedere o parte pentru un întreg și aceasta după criterii selective bine judecate, pentru a se ușura sarcina semnificației. Multe din neamurile partici-

pante la bățăliile pe care le evocă brîul figurat nici nu apar în tablouri, ele se presupun sau sînt reprezentate în altă parte — ca de exemplu pe parapetul crenelat (merlatură). Este cazul sarmaților participanți în număr masiv la bățălii, dar care lipsesc cu totul din metope. În schimb, sînt reprezentați opulent *dacii* și *germanii suebi*. Oștenii cu bustul nud pînă la brîu, sau alteori cu trunchiul acoperit, care poartă pantaloni încrețiți și au *nodus* în partea dreaptă, în apropiere de tîmplă, sînt germanii suebi (metopele 4—7, 9, 16—24, 29—31, 33—37 și 47). Distingem apoi al doilea etnos important, acela dat de oștenii care poartă boneta semisferică ori au capul descoperit, poartă cămăși lungi pînă dincolo de genunchi, despicate în părți, așa cum este cazul pe metopele 45, 46 și 48. Pe metopele 48 și 49, ei se asociază cu femeile lor. Sînt dacii, prea bine cunoscuți din reliefurile cu conținut similar de pe Columna de la Roma. De semnalat că aceștia apar și în luptă, ca în cazul metopelor 21, 30 de exemplu, dar în special ca prizonieri, așa cum se reflectă în ultimul registru. Era firesc să fie astfel din moment ce țara lor a fost supusă după anul 106 e.n. și transformată în provincie romană.

Este posibil, așa după cum observă exegeții monumentului, ca pe metopele care lipsesc să mai fi existat vreun alt tip de barbar — poate chiar și un sarmat —, ceea ce ar fi dat înțelegerea alcătuirii integrale a coaliției antiromane, care a luptat în sud-vestul Dobrogei de azi.

Pe lîngă aceste scurte considerații legate de semnificația istorică a metopelor, cît și de apartenența etnică a combatanților reprezentați, totul dezbătut pe larg în literatura elaborată în decursul cercetărilor făcute la monument, cu încheieri ce se verifică pertinent în zilele noastre prin tot mai numeroase dovezi arheologice scoase la iveală din săpăturile executate la toate obiectivele din complex, se impun unele observații succinte privind stilul și execuția artistică a metopelor.

Considerate în ansamblu, pe lângă faptul că de la un registru la altul subiectul narativ face să se modifice schemele plastice, uneori mai dinamice, alteori mai statice — cum este cazul metopelor din ultimul registru, cu imagini integrate atmosferei de liniște și pace, opuse celor din primele registre, dominate de mișcarea specifică luptei —, metopele suferă în totalitate din pricina stângăciei și imperfecțiunilor date de cioplitori. De bună seamă, desenele vor fi fost elaborate de un artist „profesionist”, numai că transpunerea lor în piatră, în acest colț îndepărtat din *Barbaricum* și cu mijloacele rudimentare de care se dispunea aici, toate acestea au făcut să dobîndim o suită imagistică de tablouri executate stîngaci, deformat, în conturări și cu trăsături care adesea se îndepărtează mult de realitate și de valoarea artistică a unor opere contemporane monumentului.

CORNIȘA. În structura tamburului cilindric, brîul cu metope încins jos și sus de frize este suprapus de alte trei rînduri de asize de parament, identice celor de mai jos. Deasupra lor se află cornișa, element de arhitectură integrat părții superioare din învelișul emplectonului. El este alcătuit, după toate calculele, din 84 de blocuri așezate unele lângă altele pe întreaga circumferință a tamburului și dau un ornament similar unei frînghii — o torsadă neîntreruptă, deasupra cu o mulură în formă de dusină dreaptă.

Reconstituirea întregului șir de blocuri de cornișă a fost lesne de făcut, deoarece exista aproape 50% din numărul total al pieselor întregi și aproape 24% din cele fragmentare, ceea ce a dat temeiul unei reconstituiri exacte. Au lungimea cuprinsă între 0,86 și 1,25 m. Sînt stereotipe și bine lucrate.

Adăugăm constatarea mai veche, potrivit căreia un bloc de cornișă, dar numai cu desenul schițat în vederea cioplierii sale, a fost descoperit între soclu și emplecton,

ceea ce dovedește încă o dată și confirmă faptul că sculptarea pietrelor se făcea înainte de construirea monumentului — cel cu schița profilului fiind, desigur, un rebut refolosit.

Parapetul crenelat (merlatura cu prizonieri) constituie cel de-al doilea mare obiectiv imagistic al monumentului, cu reliefuri reprezentînd prizonierii din coaliția anti-romană care a luptat contra lui Traian, într-o reprezentare iconografică tot atît de importantă pentru cunoașterea realităților legate de războaiele daco-romane, ca și a metopelor. Totul alcătuiește un adevărat coronament al monumentului care, privit dintr-un anumit unghi, dă impresia unei dantelării cu o armonie aparte, aidoma unui feston attic.

Parapetul crenelat este alcătuit din două categorii de piese: cele de balustradă sau de *parapet*, înalte de 0,91 m și late între 1,09 și 1,45 m, și *merloanele*, cu chipuri de prizonieri sculptate în relief. Decorul pieselor de parapet are caracter exclusiv geometric (fig. 10) și este redat prin alternanță, nu neapărat riguroasă, de cercuri, rozete — de două feluri — și romburi, succesiunea lor fiind întreruptă de merloane. Lungimea balustradei astfel formate joacă între 2,50 m și 3,06 m. Între balustradă și merloane există o diferență de înălțime; pe de altă parte se realizează și un raport de un merlon la două piese de parapet. Raportate la circumferința monumentului și potrivit relației dintre acest parapet și cornișă și brîul de metope, rezultă că erau 26 de merloane, înalte de 1,51 m și cu lățimi (inclusiv aripile) variind între 0,84—1,30 m. Astăzi se conservă 22 de piese întregi și două fragmentare — deci majoritatea. Mai mult chiar, blocurile de parapet se păstrează și mai bine: 51 din 52 de piese, întregi sau fragmentare.

Marginea exterioară a parapetului este mult retrasă față de cea superioară a cornișei pe care este așezat; se creează astfel un spațiu pe care, la intervale echidistante, se află statuia cîte unui leu (fig. XIV). Rostul său este triplu:

mai întâi de ornament; apoi, prin gura sa larg deschisă trecea capătul țevii de plumb prin care se scurgeau la exteriorul monumentului apele meteorice; în al treilea rînd, avea și un scop apotropaic. Au existat 13 figuri de lei,

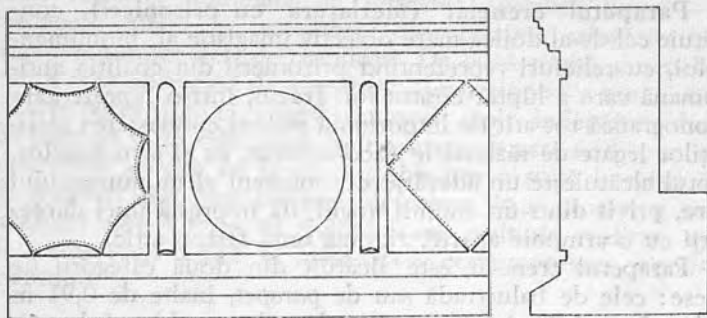

Fig. 10. Element de parapet (vedere din față și secțiune).

dintre care astăzi abia se mai păstrează unul întreg și alte câteva fragmente din trei corpuri diferite.

S-au făcut numeroase calcule matematice și deducții logice privind ordinea de succesiune a merloanelor și, desigur, altele privind desfășurarea iconografică a lor. Ca și în alte situații legate de judecarea și rezolvarea acestei probleme, credem că este întemeiată constatarea potrivit căreia, „ținînd seama de principiile de simetrie”, de strînsa corespondență și relație cu metopele și cu cele două frize aferente lor, merlatura începea la sud și continua, rotindu-se, către răsărit, adică exact din partea opusă celei a metopelor și celei de desfășurare laterală a frizei inferioare, a cărei tufă de acant corespundea metopei nr. 1.

BLOCURILE DE MERLON (M) au înălțimea de 1,48 m, lățimea la bază de 1,18 m, din care 0,89 m revine registrului reliefului, diferența de 0,30 m ocupînd-o aripile care păs-

trează ornamentațiile și înălțimea parapetului în ambele părți (pl. II).

M 1. Colțul din dreapta jos este spart; în rest este foarte bine conservat; ca și toate celelalte merloane are un chenar masiv în partea superioară, în triplă profilatură, cea superioară depășind lateral lățimea merlonului, de unde aspectul „crenelat”. Ne înfățișează un prizonier legat cu mâinile la spate de un curmal (?) a cărei coroană ocupă tot cîmpul superior al registrului, trunchiul „în solzi”, ca și ciorchinele de fructe părăind să confirme identificarea.

Prizonierul este înalt, cu trup bine proporționat; piciorul drept puțin fandat, capul ușor întors spre stînga. Are pieptă-nătura cu un *nodus* deasupra tîmplei din dreapta; poartă barbă și mustăți. Torsul nud, musculos; un pieptar protector — *focale* — îi acoperă umerii. Centura este puternic reliefată; la fel pantalonii strînși pe picioare în crețuri oblice, rediate prin striuri mari, oblice și ele. În picioare, opinci (?).

M 2. Latura inferioară, în special în colțul din dreapta, este vătămată; la fel chenarul de pe latura verticală din stînga, spartă în trei.

Oșteanul este legat ca toți ceilalți, tot cu mâinile la spate, de un arbore a cărei coroană se profilează, de data aceasta, schematizat: două ramuri înfrunzite, dispuse simetric față de capul prizonierului, prezentat frontal, cu piciorul stîng fandat și capul ușor întors spre dreapta. Se constată o preocupare vădită a cioplitorului pentru sugerarea exactă a elementelor de vestimentație: boneta de pe capul masiv, spre deosebire de restul corpului, în semiprofil, cămașa lungă pînă la genunchi, despicată lateral, marcată de o cingătoare ușor oblică, și pantalonii strînși pe picioare. Faldurile acestor elemente de îmbrăcăminte dispuse armonice și relativ simetrice pînă la brîu sînt rediate prin incizii puternice, stîngace. Cele două crengi înfrunzite, supradiimensionate și simplificate pînă la reducere, sugerează doar prin ele însele prezența arborelui în imagine, încadrînd într-o tratare decorativă capul personajului (fig. XV).

M 3. Un mic fragment descris de Gr. Tocilescu și apoi pierdut.

M 4. Partea superioară îi este ruptă și reunită prin restaurare ulterioară. Din chenarul vertical din dreapta s-au rupt așchii mari; latura orizontală de jos este și ea mult vătămată. Capul captivului de pe treimea superioară (spartă) este mult corodat; rupturi au suferit umerii, gîtul și brațul stîng. Prizonierul este legat de un arbore care are coroana cu ramuri și frunze de stejar, iar trunchiul, în dreapta sa, are coaja redată prin linii sinuoase, orizontale și paralele, vrînd să sugereze asperitatea.

Oșteanul este îmbrăcat cu o manta lungă, mulată pe corp, încheiată pînă spre talie, dar desfăcută jos, în fața. Pantalonii îi sînt lungi pînă la glezne și strînși.

M 5. Piesă mult erodată și spartă median. Latura inferioară, ca și chenarul în partea superioară, stricate. Aripile din ambele părți păstrează mici porțiuni din casetele cu romburi ale parapetului.

Copacul este redat deasupra umerilor prizonierului, prin ramuri cu frunze care ar simboliza în dreapta arțarul, în stînga stejarul. Triunchiul, care se deslușește spre dreapta, jos, are coaja netedă, semn că ar fi un arțar.

Captivul, masiv, este îmbrăcat cu o cămașă lungă pînă mai jos de genunchi, despicate în ambele părți, și este încins cu o curea dublu profilată. Se mai păstrează puțin din părțile laterale ale pieptănăturii.

M 6. Spart în două; partea de jos mai masivă; chenarul din dreapta sus, mult stricat. Apar coroziuni pe suprafața întregului relief. În aripi se văd resturi din casete cu romburi.

În cadru, prizonierul, de statură mijlocie, puternic, are piciorul drept fandat și capul ușor întors spre stînga. Din copacul al cărui trunchi îl maschează, se văd două crengi cu frunze mari, palmiforme, dispuse simetric, parcă ar răsări din umeri, între ele conturîndu-se capul. Acesta este rotund, cu părul dat pe spate și schematizat prin striuri mai mari. Peste cămașa lungă pînă la genunchi iar jos, lateral,

despicată, se distinge un șal — pieptar triunghiular — focale — care-i acoperă și umerii. Picioarele sînt înfășurate în pantaloni. Nu se distinge încălțăminte.

În caseta din dreapta se distinge începutul unui romb; în cea din stînga o rozetă.

M 7. Foarte bine păstrat, deși nu-i lipsesc eroziunile pe latura inferioară. Ne înfățișează un alt tip de prizonier, cu silueta înaltă. Trunchiul arborelui care se vede în stînga, de înălțimea trupului, are coaja în solzi neregulați, care amintesc stejarul.

Captivul, cu capul ușor aplecat spre dreapta, este îmbrăcat cu cămașă lungă pînă la genunchi și despicată în părți; drapajul arcuit pe piept și pe poale, centură simplă; pantaloni strînși pe picioarele desfăcute.

M 8. Piesa este foarte degradată. Din imaginea organizată vertical se păstrează doar cîteva elemente care pot sugera compoziția inițială: vestimentația prizonierului alcătuită din cămașă lungă pînă la genunchi, despicată lateral; pantaloni strînși pe picior; opinci (?).

Personajul pare a fi redat în semiprofil, dată fiind poziția, destul de clară, a piciorului stîng. În dreapta se află copacul, al cărui trunchi și singura creangă figurată sau rămasă din relief inițial sînt tratate în mod decorativ.

M 9. Lipsește.

M 10. Piesă bine păstrată, deși prezintă o spărtură în diagonală în partea superioară, care nu afectează înțelegerea imaginii.

Ca de regulă, compoziția este organizată pe verticală, în prim-plan fiind înfățișat un personaj redat frontal, într-o atitudine statică, cu piciorul stîng ușor fandat lateral. Capul descoperit, cu părul lung, pieptănat cu breton, în șuvițe tratate decorativ, ca și barba și mustața tunse scurt. Figura exprimă dîrzenie.

Elementele de îmbrăcăminte sînt alcătuite dintr-o mantie lungă cu guler, încheiată pînă în talie, de unde este lăsată deschisă, și din pantaloni lungi, strînși pe picior.

În dreapta prizonierului apare trunchiul unui copac care se prelungește cu două crengi simetrice, plasate în stînga și dreapta la nivelul capului. Totul tratat decorativ (fig. XVI).

M 11. Se păstrează întreg, deși chenarul, sus, are așchieri iar colțul din stînga jos este rupt. Aripile laterale, ambele, au în casetele prelungite rozete.

Prizonierul, de statură potrivită, are piciorul stîng fandat spre dreapta și pe cel stîng, întors. Capul la dreapta; păr lung pe spate și cu breton pe frunte, totul redat în striuri evidente. Are mustață și barbă.

Îmbrăcămintea este formată din manta lungă pînă sub genunchi; la gît se leagă cu un șnur, apoi se desface pe întreaga ei înălțime; jos este larg îndepărtată, cu marginile răsfrînte, din pricina poziției picioarelor. Pantalonii, strînși pe picioare, par a fi redați cu crețuri sau în manșoane. În picioare are opinci (?).

M 12. Se află într-o stare precară: colțul din stînga sus este rupt, iar figura prizonierului mult crodată. În aripa din dreapta, o rozetă, în cea din stînga, un romb. Captivul este legat de un arbore al cărui trunchi se înalță în dreapta, cu solzi mari, ramurile vădind tot frunze palmiforme, mari, mai degrabă de stejar.

Amănuntele capului nu se pot determina. Are bustul gol, centura lată, ceva mai sus de șolduri, iar pe picioarele desfăcute se mulează pantalonii redați în fișii late.

M 13. Colțul din stînga sus lipsește; întreaga suprafață a reliefului și chenarul sînt erodate, astfel că greu se pot desluși amănuntele arborelui și ale capului.

Caseta din dreapta are un romb, cea din stînga se pare că un cerc. Pe relief, în dreapta, la înălțimea trupului, trunchiul de copac ne apare învelit în solzi redați prin suite de alveole convexe. Frunzele ramurilor sînt indefinibile.

Captivul, cu silueta alungită, fandează ușor spre stînga; are o manta despictă în părți, pantaloni strînși pe picioare; poartă încălțări (opinci?).

M 14. Colțul din dreapta jos, mult rupt, a făcut să dispară și aripa din această parte în care, după cum se vede din piatra de parament, se afla un romb, ca și în partea opusă. Chenarul este și el stricat.

În stînga se înfățișează un captiv de statură mijloacie, cu capul oblong, cu păr lung la spate. În stînga sa apare trunchiul de copac cu solzi neregulați, iar sus, ramuri cu frunze mari de stejar. Este îmbrăcat cu o cămașă despicață în părți și deschisă la gît în unghi ascuțit; are mînece lungi, redată în manșoane, iar pe poale, prin șanțuiri oblice, se schițează faldurile. La mijloc, o centură lată. Pantalonii sînt strînși pe picioare. Nu se mai văd încălțările.

M 15. Spart median — oblic; bordura afectată, colțul din dreapta jos lipsă. Ambele aripi au romburi. În relief captivul, fandînd ușor spre stînga, are capul cu păr bogat pe spate, cu breton, barbă ascuțită și mustăți — totul redat în striuri fine. Tot corpul este învelit de o cămașă cu marginile îngroșate la gît și despicață lateral, pe pulpe. Din pricina eroziunilor puternice, abia dacă se mai disting faldurile redată în forma literei V.

Arborele are trunchiul simplu, aflat la dreapta. Frunzele mari, tratate mai sumar, sînt de stejar.

M 16. Relativ bine conservat, deși prezintă unele stricăciuni: lipsește colțul din dreapta sus; este spart median printr-o linie oblică; pretudindeni eroziuni, pe latura de jos mai accentuate.

Trunchiul de copac se înalță în dreapta; coaja este redată în solzi romboidali, regulați. Ramurile care încadrează capul captivului au cîte patru frunze mari, asemănătoare celor de stejari.

Războinicul, cu silueta alungită, este, ca de regulă, prezentat frontal. Capul ușor întors spre dreapta este oblong; barba ascuțită, mustăți și păr bogat, mai lung la spate; breton. Totul redat prin striuri inegale, dar accentuate.

Mantaua lungă este încheiată la gît cu un șnur, se muzează pe talie, apoi se desface în jos și se răsfrînge cu atît

mai mult, cu cît se îndepărtează picioarele. Are pantaloni lungi, strînși pe picioare și se pare că sînt strînși la talie cu centură care se întrevede prin deschizătura mantalei. Nu se văd încălțările.

M 17. Piesă bine conservată, dar cu unele vătămări pe margini. În cadru este înfățișat un captiv, redat frontal, într-o poziție statică. Este una dintre cele mai reușite imagini din suita merloanelor, atît din punct de vedere al acurateței cu care este realizată imaginea, cît și prin expresivitatea și complexitatea ansamblului și detaliului.

Figura prizonierului, foarte expresivă, este încadrată de un păr bogat, strîns într-un *nodus* la tîmpla dreaptă, precum și de mustați și barbă. Peste torsul gol, poartă un fel de pieptar de formă triunghiulară, sugerată de numeroasele falduri. Are pantaloni lungi, strînși pe picior, cu multe crețuri care amplifică ideea de decorativ.

În partea superioară a imaginii apar două crengi înfrunzite de stejar, care încadrează simetric capul prizonierului.

M 18. Rupt median în două fragmente ulterior lipite. În prim-plan este înfățișat un captiv robust, redat frontal, într-o poziție statică. Elementele de vestimentație sînt tratate atent: boneta semirotundă de pe cap, cămașa lungă, despicată lateral, pantalonii strînși pe picior; totul oferă meșterului pietrar posibilitatea redării unor detalii decorative. Figura, cu unele eroziuni, se reconstituie totuși: prizonierul poartă mustați și barbă.

În stînga personajului apare trunchiul de copac de care este legat cu mîinile la spate: în partea superioară a imaginii, încadrînd simetric capul prizonierului, sînt figurate două crengi înfrunzite de stejar.

M 19. Una din piesele destul de bine conservate. Cîteva stricăciuni pe latura de jos și cele de pe cap nu afectează imaginea de ansamblu. Aripile sînt mai mari și au începuturi de casete cu rozete. Cadrul redă silueta zveltă a unui prizonier legat de un copac, aflat la stînga, pe al cărui trunchi

apar solzi mari, noduroși; ramurile stufoase de stejar ocupă spațiile dintre capul personajului și colțuri.

Captivul este îmbrăcat cu o cămașă lungă pînă la genunchi, despicată lateral ceva mai mult, încît se văd genunchii; la gît este desfăcută mai larg; poartă centură legată în față; faldurile, mai ales pe piept, sînt redată ingenios; pantalonii cu crețuri au forma unor manșoane ce se înfășoară spiralic.

M 20. Lipsește.

M 21. Spart în patru fragmente inegale, acum juxtapuse. Se pare că aripile, mari, au începuturi de romburi. Copacul de care este legat prizonierul apare în dreapta sa, redat cu crengi tăiate care au lăsat noduri, dar ale cărui ramuri cu frunze — în stînga mai multe, în dreapta numai patru — încadrează capul, întors spre dreapta, al captivului. Are barbă și mustăți și este pieptănat cu cărare pe mijloc. Torsul gol. Poartă o centură dublă profilată, iar pantalonii strînși pe picioare sînt redați cu crețuri asemenea unor manșoane coborînd spiralic.

M 22. Piesă bună, deși este spartă în trei, ceea ce însă n-a dăunat reliefului. Aripile, mari, au începuturi de casete cu romburi.

Prizonierul este un bărbat tînăr cu fața rotundă, gură frumoasă, păr ce cade în plete la spate, parcă imberb. La dreapta, trunchiul de copac redat cu solzi se desface în ramuri cu frunze de-o parte și de alta a capului. Privirea captivului este îndreptată în față. Poartă cămașă lungă pînă la genunchi, despicată pe laturi, iar la gît se închide în forma literei V, faldurile urmînd apoi aceeași formă; la mijloc, o centură simplă. Pantalonii care se văd prin despicătură pînă sus sînt redați prin manșoane spiralice pînă jos, la glezne. În picioare se pare că poartă opinci.

M 23. Piesă întreagă, doar cu ușoare așchieri pe chenar sus și la dreapta. Aripile au începuturi de casete cu romburi. În dreapta prizonierului din cadru se înalță trunchiul de copac cu rădăcini și coajă în solzi, redată în rînduri de cîte trei, care descresc de sus în jos. Ramurile, mai mult de arțar

decît de stejar, se văd numai în cîmpul din dreapta, între cap și colțul cadrului.

Captivul privește spre stînga, încruntat; are barbă și mustăți, iar părul, strîns bine pe cap, este adunat într-un *nodus* pe tîmpla dreaptă. Torsul gol are pe piept un șal în formă de V, care-i acoperă și umerii. Centură dublu profilată; pantalonii, strînși pe corp, ajung pînă la glezne, redați prin linii oblice, în fîșii late-manșoane ce cad în spirală (fig. XVII).

M 24. Fragmentar — numai partea superioară, spartă la rîndu-i în două. N-avea aripi, dar se vede începutul de casetă la dreapta și la stînga. Imaginea ne arată chipul unui războinic cu privirea întoarsă spre dreapta, cu barbă și mustăți, iar pe cap cu o bonetă semisferică. Trupul masiv este îmbrăcat cu o cămașă cu falduri, închisă la gît „en coeur”, iar la brîu cu o centură dublu profilată. Cămașa este despîcată în părțile laterale și lasă să se vadă pantalonii strînși pe corp.

M 25. Este spart în două, pe o linie oblică, coborînd de la stînga, din colțul casetei, pînă aproape de colțul inferior din dreapta. Juxtapunerea nu s-a mai putut face fest, rămî-nînd lipsuri mari în dreapta. Aripile au casete mari, cu romburi (cel din stînga redat mai mult de jumătate).

În basorelief, un tînăr prizonier legat de un trunchi de copac redat în stînga sa, a cărui coajă apare diferit de tot ce am întîlnit pînă acum: inele în relief, echidistanțate. Frunzele ramurilor care încadrează capul par a fi mai degrabă de arțar.

Captivul, înalt și robust, are capul ușor întors spre stînga; fața ovală, imberbă; părul în striuri oblice este strîns și legat într-un *nodus* la dreapta. Peste bustul nud, puternic, poartă un pieptar în falduri, în forma literei V, care-i acoperă și umerii. Centura este îngustă, simplă. Pantalonii lungi, strînși pe picior, au încrețiturile redată prin linii oblice, convergente spre interior. Piciorul drept ușor fandat.

M 26. Este ultima piesă și foarte deteriorată. Cele trei fragmente evident că se unesc, dar fără să se juxtapună perfect. Rosturi mari, lipsuri masive și la dreapta și la stînga. Aripile au în casete romburi.

Imaginea prizonierului, reconstituibilă în întregime, ni-l arată legat de un arbore al cărui trunchi apare în stînga, simplu, cu ramuri la dreapta și la stînga capului, cu frunze mari ce par a fi de stejar.

Captivul, care pare a fi avut o coafură bogată, redată prin striuri verticale, are barbă și mustăți (?); este îmbrăcat cu o manta lungă pînă sub genunchi, despicată în față și cu marginile răsfrînte. Colțurile mantalei se unesc jos. Pantalonii, simpli, sînt strînși pe corp.

Merloanele, în totalitatea lor, se înscriu în ansamblul tamburului cilindric ca un al doilea mare element de semnificație istorică și iconografică, ce poate sta alături de metope, prin importanța plastică și etnografică.

Istoricii și exegeții monumentului sînt unanimi în a afirma că și suita de merloane este indisolubil legată de evenimentele anilor 101—106, fie de întregul ansamblu al războiului, fie numai de luptele localizate în Moesia. Credem că, sprijinindu-ne pe argumentul etnografic pe care-l reflectă clar, am putea conchide că într-adevăr se leagă numai de luptele localizate aici — respectiv la *Nicopolis ad Istrum* și la *Tropaeum Traiani*.

Aspectul estetic al merloanelor trece pe plan secundar, preeminența fiind dată cu necesitate de valoarea istorică și etnografică; au desigur și un însemnat grad de abilitate în redarea portretistică a prizonierilor legați de arbori, dar mai presus de stîngăcia în prezentarea conturilor și atitudinii, în maniera de realizare care pare a fi dată de cel puțin două mîini de lucru, se evidențiază semnificația etnică. Dacă, în general, pe metope sînt configurate două categorii clare de luptători antiromani, dacii și germanii suebi, în cazul merlaturii, în ansamblu, se pot distinge trei etnosuri,

date de trăsăturile somatice și de caracteristica vestimentară. Desigur, acestea sînt redată selectiv, pentru că, este știut, în coaliția lui Decebal au intrat mai multe neamuri decît cele întîlnite pe monument, atît pe metope, cît și pe merloane. În iconografia coronamentului au fost reprezentate numai trei tipuri de luptători; desigur, cei mai importanți.

Primul tip este dat de luptătorii cu boneta semisferică sau cu capul neacoperit, îmbrăcați în cămăși despicate în părți pe pulpe. Sînt cei mai numeroși (12 merloane) și există unanimitate în a-i recunoaște pe *daci* în aceste reprezentări.

Al doilea tip, recunoscut pe șase merloane, ne este dat de captivi cu torsul descoperit, cu pieptar; unii cu părul adunat în striuri dese pe cap și cu *nodus* pe tîmpla dreaptă. Sînt *germanii suebi-buri*.

În sfîrșit, apare un al treilea tip: prizonierii cu capul descoperit, cu cămăși sau mantale cu mîneci lungi, descheiate în față de la piept în jos. Aceștia apar de cinci ori. După toate probabilitățile, este vorba fie de sarmați, fie de un neam de munteni care locuiau în nord, între costoboci și buri.

În ciuda unor reprezentări adesea disproporționate și cu trăsături redată neîndemînic, tenta generală care se degajă și se impune atenției o constituie ținuta demnă, dîră a tuturor captivilor înlănțuiți cu mîinile la spate; se desprinde acea mîndrie caracteristică oamenilor liberi, pe care nu și-o pierde nici în condițiile captivității. Sînt strămoșii noștri, în cea mai mare parte a lor, aceia care au luptat și înfruntat cu vitejie legiunile romane aureolate de invincibilitate; sînt cei care au avut cutezanța să înfrunte o puternică expansiune. Sînt acei oameni pentru care Roma a fost îndemnată să ridice mărețul trofeu, tocmai ca să se impună într-o lume greu cucerită, în permanentă mișcare și luptă pentru redobîndirea libertății; cu orice preț, chiar și pe calea intimidării apotropaice, aceste neamuri eroice trebuia să fie menținute sub ascultare.

LEII. Celor 26 de merloane de pe parapetul crenelat, înșiruite în relațiile arătate, le corespund, așezați pe cornișă, cei 13 lei în imagini statuare identice și echidistante. Dimensiuni: lungime 0,96 m; înălțime 0,67 m; grosime medie 0,30 m. Capul mare, cu gura larg deschisă, pentru a se trece țeava de plumb prin care se scurgeau apele fluviale de pe acoperiș și promenoarul superior. Smocurile de păr, frumos stilizate, acoperă în întregime gâtul și partea anterioară a corpului. În rest, animalul cu anatomia sa specifică este așezat pe picioarele din față și din spate îndoite sub el — coada fiind vizibilă peste piciorul posterior din stînga (fig. XIV). Ne apare ca o realizare reușită, deși de factură modestă; are scop ornamental apotropaic și utilitar adecvat. Din păcate, astăzi avem numai o singură statuie întreagă, în rest abia dacă mai apar cîteva fragmente, mai mari sau mai mici din alte cîteva exemplare.

Acoperișul este redat, de fapt, de trunchiul de con care continuă în elevație din tamburul cilindric, învelit într-o îmbinare arhitectonică ingenioasă, cu plăci de piatră în formă de solzi, pentru protecția ansamblului de dedesubt. De la nivelul superior al cornișei, conul acoperitor are înălțimea de 6,21 m.

În spatele brîului de parapet se află promenoarul superior (*gutieră*), un fel de pandant al celui de jos, de pe *crepidoma*, realizat din dale de piatră. Pe marginea interioară a acestor plăci se sprijinea mai întîi suportul de solzi (fig. 11) cioplit în așa fel, încît în partea sa anterioară se putea sprijini pe dală, grație unui unghi anume făcut, iar pe cea posterioară suporta și fixa în același timp solzul, acesta, la rîndu-i, avînd un profil care se adapta ușor unui astfel de procedeu, de îmbinare și suprapunere. Ceilalți solzi, din cele 25 de rînduri, în inele care urcau spre suprastructură, se sprijineau unul într-altul, fest, nepermițînd nici alunecarea lor, nici pătrunderea apelor pluviale în emplectonul monumentului.

De altfel, ei erau solidarizați cu agrafe de metal ale căror făgașuri, în formă de coadă de rândunică, apar pe suprafețele lor (fig. 12).

Solzii de piatră sînt cunoscuți astăzi într-un număr redus: numai patru exemplare întregi sau fragmentare — doi

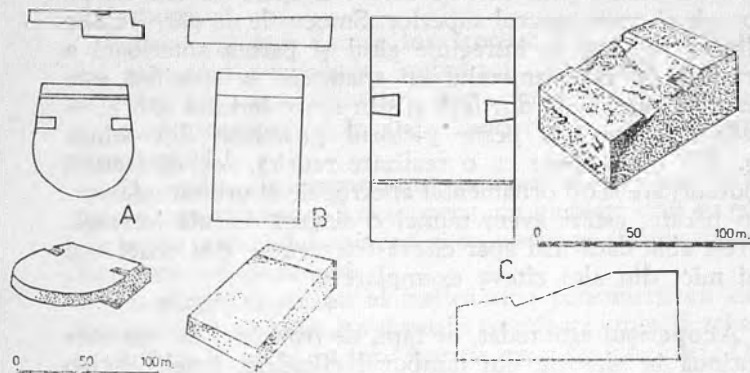

Fig. 11. Vedere, perspectivă și secțiuni ale unui solz de acoperiș (A) unei plăci de gutieră (B) și unui suport de solzi (C).

publicați de Niemann, un al treilea descoperit în timpul săpăturilor din anul 1963 și cel de-al patrulea, tot fragment, găsit cu ocazia amenajărilor din 1964 —, toți patru de dimensiuni diferite. După deducții logice și matematice, solzii din primul rînd, de jos, aveau dimensiunile: lungime — 1,18 m; lățime — 0,97 m. Solzii din ultimul rînd, al 25-lea de sus: lungimea — 0,66 m; lățimea maximă — 0,365 m; lățimea minimă — 0,33 m.

Cele 25 de inele cu solzi de piatră descresc de jos în sus, de la primul rînd cu solzi mari, urcînd către ultimul pe panta de 30° — după cele mai recente calcule — sau 35° — după cele mai vechi. Întrunesc o lungime de 10,65 m, pe linie, care unește primul solz cu ultimul. Calculele au dus

la concluzia că au existat în total 2 250 de solzi, câte 90 pe fiecare inel.

Construită în această tehnică arhitecturală, învelitoarea tamburului cilindric câștigă mult în eficacitatea practică,

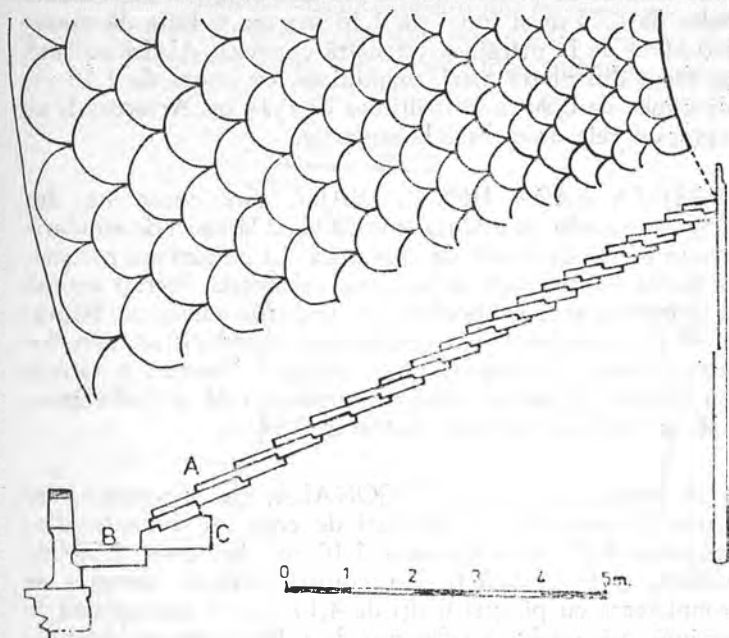

Fig. 12. Dispoziția solzilor pe acoperiș.

dar mai ales face să se întrunească condiții estetice care atrag și, în același timp, se armonizează cu întregul context structural al marelui trofeu. Din datele cunoscute pînă acum, dacă este să ne referim la unele analogii, astfel reprezentat, monumentul cu învelitoarea sa sînt unice ca formă și stil.

Suprastructura. În elevație, turnul central integrat embletonului continua cu suprastructura, care, la rîndu-i, este compusă din mai multe elemente.

Consemnăm mai întîi o bază cilindrică, formată din două rînduri de pietre. Cel de jos este compus din blocuri înalte de 0,73 m și lungi de 1,18 m; are o linie de trasaj la 0,24 m de la marginea circulară convexă. Al doilea rînd era făcut din pietre mari, unghiulare, cu latura de 1,18 m, adîncimea de 0,96 m și înălțimea de 0,44 m. Aceștia li se suprapun cele două baze hexagonale.

PRIMA BAZĂ HEXAGONALĂ este construită din blocuri de soclu cu mulură și undă și cu lăcașuri de solidarizare în formă de coadă de rîndunică. La colțuri are pilaștri, de formă pentagonală în secțiune orizontală, lucrați anume să se îmbine și să se încadreze cu lespezile adiacente. Suprafețele lor exterioare sînt decorate cu caneluri, iar pseudocapitelurile cu frunze de acant, stilizate. Peste ei, o cornișă din blocuri cu dimensiunile: lungimea 1,44 m; adîncimea 1,28 m; mulura 0,39 m; înălțimea 0,59 m.

A DOUA BAZĂ HEXAGONALĂ, cea superioară, are la rîndu-i un soclu cu blocuri de colț, cu dimensiunile: lungimea 1,18 m; adîncimea 1,10 m; înălțimea 0,59 m; mulura, o undă simplă. La colțuri întregul hexagon se completează cu pilaștri înalți de 4,14 m, tot pentagonali în secțiune orizontală. Au fâgașuri de solidarizare cu blocurile de arcade adiacente. Ca și preceții, sînt decorați cu caneluri verticale și pseudocapiteluri cu vrejuri de acant și cu palmete, printre care și astragale (*fig. XVIII a*).

Dacă între pilaștii etajului inferior apar numai lespezi simple, la cel superior situația este alta: din cele șase suprafețe închise de pilaștri, cele de la nord și de la sud erau rectangulare și aveau textul unei inscripții dedicatorii, repetată. Celelalte patru, cîte două de fiecare parte, la răsărit și la

apus, erau umplute cu blocuri mai mici, ecarisate, zidite simplu și încadrate de arcade (fig. 13).

Dedicația constituie componenta de importanță cardinală pentru cunoașterea semnificației istorice și a datelor cronologice hotărâtoare ale monumentului ; inscripția a format obiectul unor foarte migăloase studii din partea lui Gr. Tocilescu, cel care are meritul de a fi reconstituit cu exac-

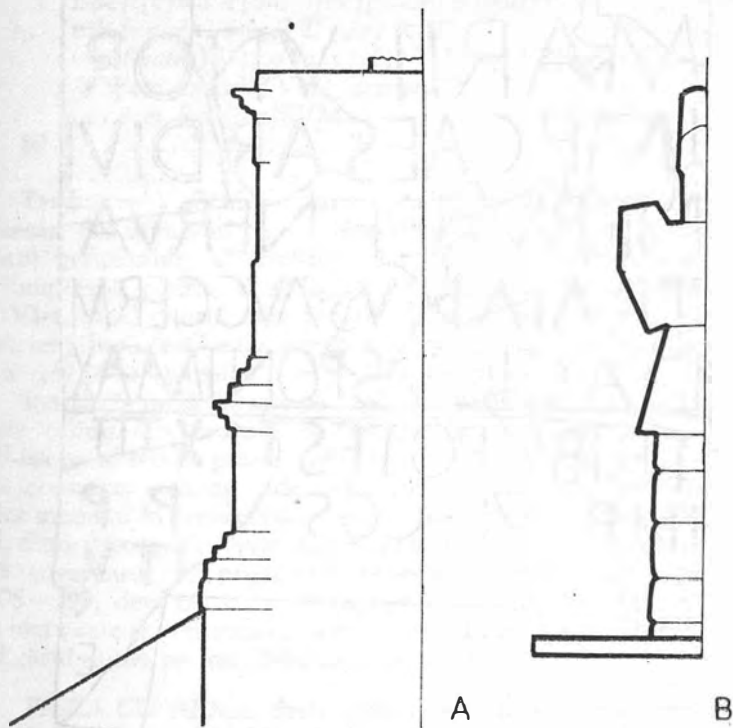

Fig. 13. Secțiune prin construcția hexagonală a monumentului (A) și prin trofeu (B).

titate textul și, deci, de a fi pătruns taina pe care de veacuri o ascundea celebrul trofeu. Dacă adăugăm acestor eforturi și descoperirile ulterioare, mai exact, fragmentul din cel de-al doilea text care repeta, plasat diametral opus, inscripția, atunci se confirmă o dată în plus concluziile savantului român (fig. 14). Se cunosc pînă astăzi 13 fragmente din

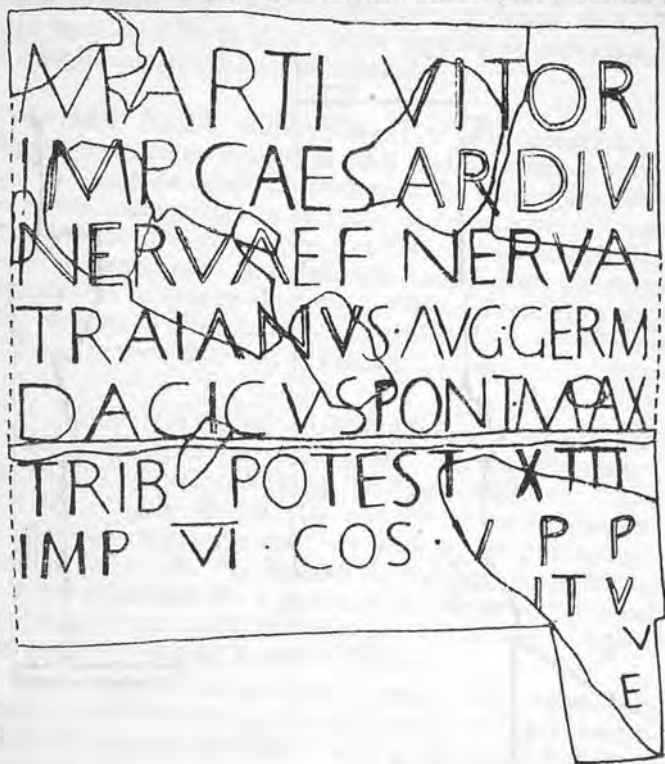

Fig. 14. Reconstituirea inscripției Monumentului Triumfal (după Gr. Tocilescu).

această inscripție, toate aparținând aceleiași lespezi; un al 14-lea, de fapt unicul, provine de la cea de-a doua lespede. Reconstituind textul, citim:

MA[rti] VLTOR[i]
 IM[p(erator) Caesar] AR DIVI
 NERVA[e f(ilius)] N[e]RVA
 [Tra]IANUS [Aug(ustus) Germ(anicus)]
 5 [Dac]I[c]VS P[ont(ificis)] MA[x(imus)]
 [trib(unicia) potes] T(ate) XIII
 [imp(erator) VI co(n)s(ul)] V P(ater) P(atriciae)
 [? Victo exerc]ITV D(acorum ?)
 [...? et Sarmata]RVM
 10 [.....]E
 [.....]

Traducere: „Zeului Marte Răzbuțătorul, Împăratul Caesar, fiul divinului Nerva, Nerva Traian, Augustul, biruitorul germanilor, al dacilor, Mare preot, având puterea tribuniciană pentru a XIII-a oară, proclamat ca împărat a VI-a oară, consul ales pentru a cincea oară, părinte al Patriei, / după ce a învins armata dacilor și pe cea a sarmaților (a ridicat acest trofeu prin grija guvernatorului . . .)”.

Inscripția ne lămurește pe deplin că monumentul triumfal este ridicat din ordinul lui Traian, în cursul celui de-al 13-lea an al său de putere tribuniciană și în cel de al cincilea de consulat, ceea ce cade exact în anul 109 e.n. Istoricii sînt unanimi în a stabili data construirii între anii 106–109 și, după descoperiri epigrafice mai recente, știm cu exactitate că guvernator al provinciei Moesia Inferior între anii 105–108, deci cel care s-a îngrijit de construcție, fără să fi luat parte și la inaugurarea sa, a fost Lucius Fabius Iustus, al cărui nume pe inscripție cade în lacună.

FRIZA CU ARME. Peste cornișa etajului superior, formată din blocuri de 0,59 m înălțime, 1,10 m lățime și 1,05 m adîncime, cu mulură în formă de dusină dreaptă, se plasează friza cu arme. Este o compoziție pe blocuri mari de piatră,

dispuse în hexagon, cu latura de 3,54 m și înălțimea de 0,89 m, din care, pînă acum, s-au păstrat numai cinci blocuri fragmentare, fie de colț, fie de latură. Toate erau implantate în masa emplectonului. Decorul lor de pe fețele exterioare se inspiră din armele soldaților romani și din cele ale aliaților învinși (fig. 15).

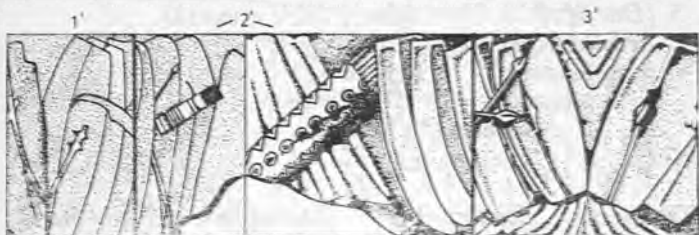

Fig. 15. Fragment din friza cu arme.

Blocul A, de formă pentagonală, cu decor pe două laturi, are dimensiuni de $0,79 \times 0,78 \times 0,73 \times 0,73 \times 0,59$ m. Pe o față se văd mai multe scuturi elipsoidale, suprapuse de două lănci încrucișate, cu vîrfurile în sus, iar în dreapta lor, suprapunîndu-le, apare o sabie (*gladius*) cu garda și lama late, asemănătoare celor de pe metope. Pe latura cealaltă apar numai scuturi de formă ovală.

Blocul B, bine conservat, este pentagonal cu laturile de $1,31 \times 0,70 \times 0,70 \times 0,59 \times 0,59$ m. Are decor numai pe o singură latură: un scut oval, înclinat spre stînga, pe care se profilează un *gladius*, și alte trei spre dreapta, elipsoidale, dar cu capetele retezate și cu nervuri centrale longitudinale. Lor li se suprapun, în formă de unghi, un *gladius* și o sica — sabia curbată dacică. În unghiul format de scuturi apare o cămașă de zale.

Blocul C are o spărtură mare în partea inferioară. Laturile: $1,09 \times 1,18 \times 0,70 \times 0,70 \times 1,18$ m. Decorul se desfășoară pe două laturi. Prima ne redă mai multe scuturi

de formă ovală, suprapuse de lănci; apare și o tolă de săgeți. Cealaltă față are scuturi ovale cu capetele retezate și nervuri centrale, totul suprapus de lănci și o tolă de săgeți.

Blocul D este întreg. Laturile: $1,10 \times 0,72 \times 0,40 \times 0,40 \times 0,50$ m. Este decorat pe o singură latură cu scuturi ovale retezate numai în partea superioară, afrontate. Se mai disting vîrfuri de lănci.

Blocul E este, de asemenea, întreg. Laturile: $1,34 \times 0,80 \times 0,70 \times 1,50$ m. Este decorat pe cele două suprafețe vizibile. Prima are șase scuturi suprapuse parțial de la dreapta spre stînga, suprapuse de lănci, arc, tolă cu săgeți. Aceleași elemente decorative apar și pe cealaltă față, cu deosebiri neînsemnate.

Întreaga friză este executată în aceeași manieră, cu acuratețe și grijă pentru conturarea simbolurilor, în componența armelor reunindu-se cele romane, în număr mult mai mare — scuturi, tolbe, *gladii* —, cu cele localnice, mai reduse ca număr. Oricum, toate simbolizează, într-o armonie bine prinsă, ideea marilor confruntări armate din zona carpato-danubiano-pontică.

Friza cu arme formează postamentul direct al grupului de prizonieri băștinași și al Trofeului.

GRUPUL DE PRIZONIERI. În jurul marelui trofeu au fost așezate șase statui supradimensionate, reprezentînd prizonieri băștinași, bărbați și femei: la nord și la sud cîte un prizonier în picioare; la dreapta și la stînga, deci la est și la vest, cîte două femei șezînd. Din cele șase exemplare se mai păstrează astăzi numai trei, din care putem lesne înțelege trăsături și atitudini, adesea legate de imaginile de pe metope sau de pe acelea ale merloanelor, toate în nota caracteristică a trofeului.

S I. Statuia unui bărbat. Ca și celelalte, se conservă într-o stare precară: lipsesc mîinile și picioarele par a fi fost fandate. Dimensiuni: înălțimea actuală 1,87 m; lățimea la umeri, 1,08 m; la șold, 0,75 m. Reprezintă un bărbat

îmbrăcat cu cămașă, ale cărei falduri sînt redade veridic, iar la brîu are centură (fig. XVIII b). Este legat cu mîinile la spate, întocmai captivilor de pe merloane.

S II. *Statuia unei femei*. Dimensiuni: înălțime, 1,75 m; lățime la umeri, 1,00 m (fig. XVIII c).

S III. *Statuia unei femei*. Dimensiuni: înălțime, 1,55 m; lățime la umeri, 0,95 m; lungime la bază, 1,80 m; grosime la bază, 1,04 m (fig. XVIII d).

Ambele sînt așezate, cu genunchii ridicați; veșmîntul redat în falduri, prins pe talie, acoperea și picioarele. Una are capul întors la stînga, cealaltă la dreapta.

Trofeul reprezintă piesa principală a întregului ansamblu, rațiunea întregii construcții, simbolul major al episoadelor războinice din anii 101—102 și 105—106, opera artistică și sensul apotropaic indisolubil legat de scopul final al Monumentului Triumfal. El răsărea uriaș dintre cele șase statui de prizonieri. Are forma unui trunchi de arbore, înalt de 11,53 m — împreună cu friza cu arme —, în cazul nostru un stîlp realizat din 5 tambururi mari, de formă elipsoidală, suprapuse și solidarizate perfect, pentru o lungă durată, prin același sistem al agrafelor de metal pentru care s-au realizat făgașuri în forma cozii de rîndunică. Primul tambur, pătrat în jumătatea sa inferioară, este cioplit în așa fel, încît se implantează în masa de beton ciclopeean dintre blocurile frizei cu arme. Celelalte patru se ridică prin suprapunere și solidarizare, întrunind 4,43 m (t. I — înălțimea, 0,91 m; t. II — înălțimea, 1,12 m; t. III — înălțimea, 1,20 m; t. IV — înălțimea, 1,12 m). Toate cele patru tambururi, la fel ca și trofeul, au suferit în decursul veacurilor serioase vătămări, astfel că lipsesc din ele părți importante. Din ferice, ornamentica lor, în mare măsură, se poate reconstitui în întregime.

Trofeul, compus din două blocuri mari de pietre suprapuse, dădea imaginea unei armuri de ofițer roman, îmbrăcat în *lorica graeca*. Are două fețe: una la nord, cealaltă la sud,

ceea ce corespunde cu tufa de acant de pe friza inferioară, cu începutul narativ al metopelor și cu cele două inscripții.

Corpul statuii și umărul drept al cuirasei au dispărut, sînt sparte. Primul element, reconstituit pe baza unor fragmente incerte, după unii cercetători pare să fi fost un coif bifacial, după alții un grifon înaripat (fig. XIX).

În partea superioară, *lorica* era încadrată la dreapta și la stînga — deci în față și în spate — de scuturi hexagonale; pe umărul său din dreapta apare imaginea apotropaică în chipul unei meduze, reprezentată în componentele sale prea bine cunoscute în întreaga statuarie greco-romană: cap rotund cu ochii mari și privire demonică, vrînd să semnifice — mitologic — un monstru marin care ucide; părul adunat în şuvițe, prin care, desigur, se subînteleg șerpilor, este schematizat prin striuri oblice. Între scuturi, pe pieptar, în partea superioară, este redat vulturul cu aripile desfăcute, așa după cum îl găsim și pe steagurile din unele metope — *vexilla* —, ca simbol al legiunilor romane care au luptat în campania din Moesia Inferior. O bandulieră — *balteus* — se interpune, în diagonală, vulturului și unui călăreț. De bandulieră se leagă un *gladius* mare cu teacă și gardă, atîrnînd pe șoldul din dreapta. Teaca este decorată cu spirale afrontate; mînerul se află în dreptul unor motive florale, la dreapta.

Călărețul de aici, redat întocmai ca în imaginile din metopele șarjei de cavalerie înscrise segmentului I, galopează spre dreapta, acolo unde continuă o scurtă succesiune de soldați romani și care au în față un alt călăreț, a cărui imagine cade exact pe fața opusă a statuii, cea de la nord. Acest ultim călăreț calcă în picioarele calului cîțiva oșteni autohtoni, dintre care unul este căzut la pămînt.

Întreg acest ansamblu se suprapune, în toată complexitatea sa, unui lujer de acant — motiv obișnuit în ornamentica monumentului. Aici pare că înfrumusețează *lorica* pe mijloc, deasupra unei benzi înguste decorată cu grupuri de cîte trei petale; dedesubtul acesteia cad cele patru șiruri de solzi

metalici, *pteryges*; primele trei, decorate cu motive vegetale — frunze, ramuri și rozete. Partea finală a poalei, aidoma franjurilor de la cămășile soldaților de pe metope, apare cu un rînd de benzi cu borduri simple, îngrijit executate — lambrechine? —, de care atîrnă franjurile.

Stîlpul statuii, în partea sa superioară, pe tamburile III și IV, avea în relief, lateral, așa-numitele *cnemidae* — apărătoare de genunchi. Aici, de bună seamă, cu scop ornamental, din moment ce pe ansamblul floral redat prin vrejuri spiralice împerecheate se profilează chipul meduzei, cu fața rotundă, tinerească, încadrată de o coafură ce înconjură tot capul pînă sub bărbie. Sînt figurați șerpîi între șuvițele de păr; la fel ca și deasupra, apare vrejul spiralic. În jurul cnemidei apare vrejul de struguri cu ciorchini și frunze. Se păstrează ambele meduze (*coperta IV* și *pagina de titlu*).

Tamburul al doilea ne înfățișează un nod de ramură tăiată, desigur stilizat, asemănător unei ove — totul amintind trunchiul de copac, pe ale cărui crengi tăiate se agățau trofeele capturate de la cel învins.

În ciuda atîtor spărturi, statuile de captivi care înconjură trofeul și în special acesta reprezintă cea mai de seamă realizare artistică a monumentului de la Adamclisi, cu grija vădită a artistului de a respecta desenul în detalii, cu conștiința însemnătății pe care o crea fiecare componentă, ca simbol marcat în partea superioară a monumentului. Era și firesc să fie așa, din moment ce întreaga construcție era destinată tocmai acestui element constitutiv esențial: *tropaeum*.

*

În jurul marelui trofeu de la Adamclisi au mai existat alte două obiective importante care au prilejuit, în decursul deceniilor, dispute științifice dintre cele mai aprinse, menite să le explice rosturile în contextul relatat. Astăzi, au rămas prea puține elemente arheologice care să permită o reconstituire mai exactă a lor, iar la suprafața solului sînt marcate

doar de movile și măguri răvășite de săpături și acoperite de ierburi.

Altarul militar funerar se află la răsărit de trofeu, la o distanță de circa 250 m, în punctul în care apare acum o pată alburie de pietre, parcă un tumul aplatizat. El a fost cercetat sistematic de către Gr. Tocilescu și, mult mai târziu, de către Mihai Sâmpetru — și unul și celălalt descoperind numai baza răscolită a construcției, cu câteva trepte, iar în aria sa, pe o rază destul de mare, fragmente din marea inscripție cu numele soldaților romani morți pe câmpul de bătalie de la Adamclisi (fig. 16).

Încercările de reconstituire ne-au dat puțința dobândirii unor date prețioase care de altfel stau la baza machetei actuale. Altarul, construit ca și monumentul din piatră calcaroasă de Deleni-Ienige, avea, se pare, o formă prismatică, cu latura la exterior, la prima treaptă, de 15,95 m, iar în interior de 8,87 m. Totul, din blocuri mari de talie legate cu mortar din var și nisip, cu ușoare ingrediente — *opus quadratum*. Fețele exterioare aveau latura de 12,42 m. Nu se cunoaște forma acoperișului, dar s-au descoperit numeroase fragmente de țigle. Cercetătorii presupun că era făcut în două ape, însă macheta lui Niemann ni-l redă cu acoperișul plat. Fiind un altar, interiorul construcției patrulateră s-a umplut cu blocuri de piatră, informe, ceea ce a dat naștere unei mase monolite. Nu este exclus să fi fost „în trepte”.

Calcululele de date mai recente ar indica înălțarea acestui altar imediat după anul 102 e.n., la fel ca și celălalt obiectiv, de la nord, mausoleul. Deci, și unul și celălalt au premers trofeul, construit între anii 106—109. În general însă sînt strîns unite, ca simbol comemorativ și funcțional, cu evenimentele din campania moesică a lui Traian contra dacilor și aliaților lor.

De la altar ne-au rămas pînă în zilele noastre numai câteva piese decorative: candelabrul vegetal, pe un pilastru, o ghirlandă pe arhitravă și un vrej pe friză — toate de natură să îngăduie încadrarea cronologică a vestigiului în 102 e.n.

De asemenea, ne-au mai rămas cele mai prețioase elemente ale sale: fragmentele de inscripție, cu numele a 3 800 de soldați căzuți pe câmpul de bătălie. Se pune întrebarea dacă aceștia au căzut în bătăliile din campania moesică sau numai în înfruntarea de la Adamclisi? Îclinăm să credem că numai

Fig. 16. Reconstituirea inscripției de la altarul militar funerar.

în ultima. Cele câteva fragmente păstrate permit reconstituirea părții de început și apoi, pe mai multe coloane, se înșiruie numele acelor care și-au jertfit viața pentru gloria Romei. I]MP erator [Caes (ar) divi Nervae f (ilius) Nerva Traianus Aug (ustus) G]E]rm (anicus Dacicus tri]B(unicia) POT (estate)[VII Co (n)s (ul) IV P (ater) P (atriae) in honorem et] MEMORIAM FORTIS [simorum virorum qui pugnantes] PRO RE P (ublica) MORTE OCCUBU [erunt bello dacico

.....
Traducere: „Împăratul Caesar, fiul divinului Nerva, Nerva Traianus, Augustul, învingător al germanilor, învingător al dacilor, investit cu puterea tribunicară pentru a șaptea oară, consul pentru a patra oară, părintele Patriei, spre slava și amintirea preavitejilor bărbați care au pierit luptând pentru statul roman în războiul dacic” ...

După cum s-a arătat, puterea tribunicară pentru a 13-a oară și consulatul pentru a 5-a oară, întregite inițial astfel

după datele aflate pe inscripția monumentului din apropiere, trebuie înlocuite, conform recentelor reconstituiri, cu cifrele VII și, respectiv, IV, ceea ce corespunde exact anului de ridicare a altarului, 102 e.n.

Cine era comandantul celor căzuți? Din rîndul 5 al inscripției de pe fațada de răsărit se păstrează numai literele PRA, deci ofițerul în cauză avea gradul de *PRAEFECTUS*. Dar ce fel de prefect? Prefect al pretoriului nu putea fi, deoarece, pe vremea aceea, această înaltă demnitate o ocupa Claudius Livianus, care a supraviețuit multă vreme războaielor dacice. S-a constatat că sub rîndul 5 al inscripției apar înșiruite literele: COL POMP DOMICIL — NEAPOL — ITALIAE PRA. Deci: Col (onia) Pomp (eis) domicil (io) Neapol (i) Italiae pra [ef (ectus) . . .]. Se indica orașul de origine al ofițerului căzut pe cîmpul de luptă și care comandase bătălia de la Adamclisi. Acest oraș era Pompei, cel înghițit, nu cu mult timp mai înainte de data bătăliei, de tuful vulcanic rezultat din erupția Vezuviului, în 79 e.n. Era un *praefectus castrorum*, comandant al spatelui, care va fi intervenit în luptă într-un moment dificil, critic pentru romani, exact atunci cînd confruntarea se anunța compromisă pentru ei. El va fi fost acela care a schimbat soarta bătăliei, asigurînd cu dificultate victoria romanilor. Numele său rămîne însă în anonim.

Sub numele acestui comandant sînt înșiruite cele ale soldaților căzuți, lista lor continuînd pe toate laturile altarului. Pe lîngă nume au fost trecute și locurile lor de obîrșie, așa cum s-a procedat și cu cel al comandantului. Figurează mai multe categorii: pretorienii, legionarii, *missicii* — soldați care trebuia să fie deja eliberați din armată, dar care au mai fost reținuți pentru a se face față nevoilor războiului — și auxiliari.

De asemenea, s-a putut deduce că figurau și numele unor formațiuni militare, ca, de exemplu, *Legio XV Apollinaris*, cu sediul la Carnuntum, în Pannonia, și *Cohors Batavarum*, poate cu reședința tot în Pannonia.

Dacă de partea Romei au căzut în bătălia de la Ađamclisi circa 4 000 de soldați, cîți vor fi căzut de partea cealaltă, ca să înțelegem mai în profunzime dimensiunile masacrului pe care cu atîta fidelitate îl reflectă metopele?

Tumulul. Peisajul din jurul trofeului se completează cu o movilă ce se înalță la nord, dar căreia, din nefericire, i-a fost stricată forma conică de către căutătorii de comori în special. A suferit nu numai înfățișarea exterioară, dar mai ales structura internă, cea care ar fi permis mai lesne deslușirea atîtor întrebări. Cercetările mai recente au dus totuși la unele precizări foarte importante pentru a se înțelege rostul și locul tumulului în ansamblul complexului de la Adamclisi.

Este un mormînt mare, de formă conică — inițial —, cu diametrul de bază de 46,13 m și înălțimea de 7,10 m, alcătuit din patru inele concentrice realizate din piatră și mortar, în maniere diferite. Primul dintre zidurile inelare, cel din interior, este cel mai gros și cel mai înalt: are diametrul de 10,65 m și înălțimea de 3,55 m, grosimea sa fiind la bază de 3,25 m, ca să descrească în elevație pînă la 1,77 m. La o depărtare de circa 5,25 m se află cel de-al doilea inel, cu grosimea de 0,90 — 1,05 m, ceva mai scund decît precedentul; al treilea este depărtat de al doilea doar cu circa 1,00 m și are o grosime care merge de la 0,60 m la 1,00 m; al patrulea se află la 3,20 m distanță de cel de-al treilea la est și la 5,00 m la vest, avînd grosimea de 0,90 m; spre partea de răsărit este prevăzut cu trepte (fig. 17).

Adăugăm constatările tehnice potrivit cărora zidurile sînt construite la niveluri diferite, din piatră și mortar. Inelul dinspre interior este realizat în *opus quadratum* către bază și în *opus coementicium* spre partea superioară. Celelalte trei sînt numai în *opus coementicium*. Părțile lor superioare descreșc în înălțime de la zidul inelar nr. 1 către cel de-al patrulea, respectînd și asigurînd în același timp linia de pantă a tumulului.

În săpăturile mai vechi, dar în special în cele mai recente, executate între anii 1971 — 1975, s-a confirmat existența unei interesante construcții de lemn, dată de stâlpi verticali așezați pe pământ la nivelul antic, fie direct, fie pe o dală de piatră; apar doi câte doi, în apropierea inelului nr. 2, cam la jumă-

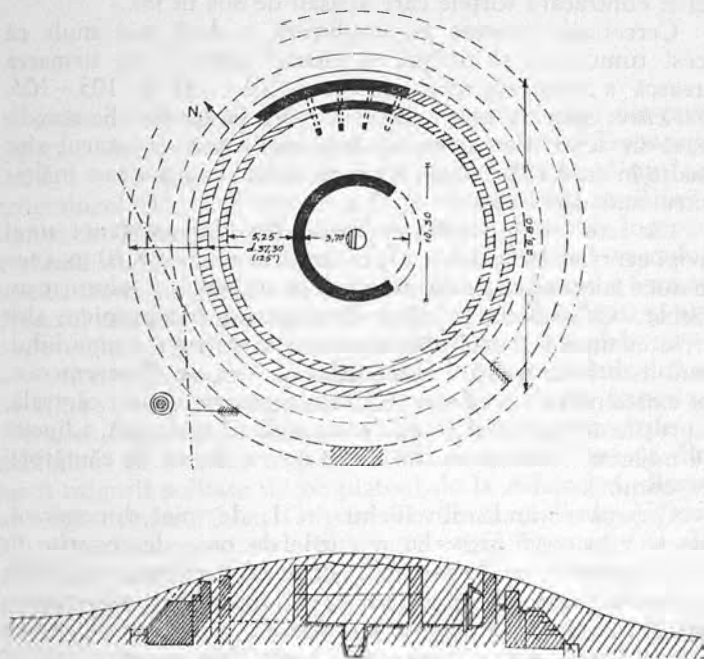

Fig. 17. Tumulul: plan și secțiune.

tate distanță între inelul 1 și 3 — totul lăsînd să se vadă clar adevărata centură-parapet, tot circulară, legată sus, pentru solidarizare, prin grinzi de lemn; se atașa apoi zidului inelar nr. 3. Rostul lui era să mențină în această parte a tumulului linia de pantă și să rețină, în același timp, umplutura de

pietre și pământ de aici. Același rost, de altfel, îl aveau toate celelalte inele care, prin intermediul aceleiași umpluturi de piatră și pământ, consolidau, mențineau și asigurau forma conică a întregului tumul. Mai mult, între inelele 3 și 4 apare o umplutură, ca un zid, care întărea și mai mult tumulul și contracara forțele care apăseau de sus în jos.

Cercetările recente au confirmat o dată mai mult că acest tumul, ca și trofeul și altarul militar sînt urmarea firească a evenimentelor din anii 101—102 și 105—106, mai exact spus, a campaniilor moesice în special. Se acreditează în acest sens părerea că și mausoleul și altarul sînt făcute în anul 102 e.n., în timp ce monumentul a fost înălțat între anii 106—109.

Că este un mormînt o dovedește clar existența unei gropi centrale în inelul nr. 1, cu un diametru de 1,20 m, ceea ce duce la concluzia evidentă că în ea nu putea fi înhumat un bărbat. Cele două schelete descoperite în apropiere sînt urmarea unor înmormîntări ulterioare construcției tumulului, mult mai tîrzii, aparținînd secolelor V—VI e.n. De asemenea, nu există nici un fel de legătură între groapa aceasta centrală, căptușită cu pietre, și groapa rectangulară, mai mică, adîncită pe mijlocul ei. Aceasta din urmă a fost făcută de căutătorii de comori.

Groapa rotundă din inelul nr. 1, de mici dimensiuni, asociată în mod firesc cu resturile de oase descoperite în jurul său, conduce la concluzia că acolo a existat o urnă de incinerare, protecția importantului personaj asigurînd-o întregul complex de zidărie interioară a tumulului. Urna va fi dispărut și ea, ca multe alte bunuri ale monumentului, în evul mediu sau chiar mai tîrziu, cînd mirajul îmbogățirii spontane a adus aici pe profanatori.

Istoricii sînt unanimi în a recunoaște că urna a aparținut acelui *praefectus castrorum* — comandant al spatelui — care a căzut în luptele de la Adamclisi, intervenția sa fiind salutară pentru soarta bătăliei ce părea compromisă, dar a cărei balanță a înclinat-o în favoarea romanilor.

RECONSTITUIREA MONUMENTULUI TRIUMFAL

Indiscutabil, în ierarhia valorilor de patrimoniu din țara noastră, Monumentul Triumfal de la Adamclisi — *Tropaeum Traiani* — cu cetatea omonimă din apropiere ocupă un loc proeminent. Motivul este prea bine cunoscut: el semnifică, alături de Columna lui Traian de la Roma, piatra de început a zămislirii etnice românești. Încă de la sfârșitul veacului trecut, ani în șir, pînă în zilele noastre, monumentul a format obiectul cercetărilor savante ale lui Grigore Tocilescu și ale multor alți învățați români și străini. Astfel, s-a elaborat o vastă literatură istorică și arheologică cu scopul deslușirilor de simbol, artă și arhitectură pe care le reclama imperios vestigiul. Rezultatele dobîndite sînt excelente și trebuie să subliniem că meritul de a fi înlăturat misterul istoric din jurul măgurii solitare de pe platoul de la Adamclisi, dintre savanții români, îl au Grigore Tocilescu și Radu Vulpe. Nu putem trece cu vederea contribuțiile însemnate și ale altor cercetători care au implicații mai reduse în sfera interpretării istorice, dar au merite remarcabile în aceea a reconstituirii structurale, de arhitectură, de artă și etnografie. Toate aceste contribuții au concurat din plin la dobîndirea unei imagini grafice a edificiului comemorativ.

Încă din momentul în care, în anul 1882, Tocilescu a început degajarea prețioaselor mărturii risipite în jurul nucleului de piatră și mortar și recuperarea aceloră răspîndite prin cele mai îndepărtate și ascunse coclauri, grija febrilă pentru prezervarea și restaurarea monumentului a dominat preocupă-

rile arheologilor și istoricilor români, atît din imbolduri patriotice, dar, mai cu seamă, din rațiuni ce reieșeau din conștiința supremă a responsabilității profesionale. Ilustrul patriot Mihail Kogălniceanu, făcîndu-se eco al opiniei publice atît de entuziaste, a dat curs propunerilor absolut legitime formulate de Gr. Tocilescu de la înălțimea autorității sale academice și a propus în parlament reconstituirea monumentului nu la Adamclisi, ci chiar în Capitală, pentru valorificarea unui atît de prețios document — adevărată cronică în piatră a sîngeroaselor epopei dintre anii 101—106 e.n., eveniment cardinal în etnogeneza poporului căruia îi aparținea: poporul român. În acest scop, Mihail Kogălniceanu a și obținut fondurile necesare pentru începerea operațiunilor, ceea ce a înlesnit transportarea la București a tuturor pieselor figurate sau de mai mare importanță în structura monumentului. Timp de mai mulți ani, învățatul român Gr. Tocilescu a condus și supravegheat transportul, fără ca nimic să se piardă sau să se strice din piesele componente, în odiseea lor pe itinerarul Adamclisi — Rasova — în care și sâniile trase de boi —, pe apele Dunării pînă la Giurgiu — pe ambarcațiuni speciale — și, în sfîrșit, de la Giurgiu pînă la București — pe linia ferată.

Proiectul restaurării într-o piață bucureșteană a trenat mulți ani, ceea ce era de așteptat în condițiile în care interesele guvernelor care se succedau la cîrma țării convergeau în jurul meschinelor întreprinderi lucrative, aducătoare de folos personal, în dauna acțiunilor de nobilă legitimare istorică, națională. Și, cum savantul și înfocatul patriot a dispărut dintre cei vii în 1909, iar protestele de mai tîrziu ale lui Vasile Pârvan pentru susținerea cauzei lui Gr. Tocilescu s-au izbit de aceeași surdă și implacabilă neînțelegere, piesele aduse la București au fost lăsate fără protecție, devenind victima stricăciunilor ireparabile, ani îndelungați. Luate din curtea Universității — unde se afla Muzeul Național de Antichități — și aruncate pur și simplu în Parcul Libertății, au rămas acolo într-o stare jalnică și de

condamnabilă uitare, pînă în anul 1948, an în care, din inițiativa prof. arhitect Horia Teodoru, piesele figurate și statuia trofeului au fost rînduite rațional și sugestiv, în curtea actualului Muzeu de Istorie a Partidului Comunist, a Mișcării Revoluționare și Democratice din România.

Restructurările radicale care au survenit în fința țării noastre, pe tărîm politic, social, economic și cultural, grație noilor orizonturi și destine iluminate de Partidul Comunist Român, fac să iasă din anonimat propriul nostru certificat de naștere: Monumentul Triumfal de la Adamclisi. Receptiv și plin de înțelegere, dînd curs necesității permanente de valorificare a patrimoniului cultural național — material și spiritual — creat de-a lungul mileniilor de istoria zbuciumată a acestui popor, partidul a înscris printre manifestările sale programatice cercetarea, conservarea, restaurarea și punerea în valoare a ansamblului arheologic de la Adamclisi: monumentul și cetatea romană. Animatorii înflăcărați ai operei de restituire și reabilitare a monumentului, chiar la Adamclisi, se aflau la Constanța. Mișcării de cercetare și valorificare a vestigiilor arheologice din Dobrogea i se integrează și cea enunțată cu adresă directă: *Tropaeum Traiani*. În noile condiții create, se iniția un mare reviriment în procesul de cultivare a moștenirii istorice. Organele de partid, sublimite într-o autentică simțire de misionarism patriotic, au sprijinit substanțial și cu multă căldură această acțiune.

Dar campania începută a fost extrem de dificilă. Pozițiile de pe care se judeca o atît de îndrăzneată întreprindere de restaurare erau cu totul schimbate față de cele de la începutul veacului nostru. De asemenea, condițiile politice, emulatorii, cît și circumstanțele total schimbate impuneau o altă viziune, o altă concepție. Găsirea soluțiilor pentru elaborarea unui proiect a determinat repetate reuniuni la București și la Constanța, în cadrul cărora istorici, arheologi, arhitecți, ingineri și cercetători de mare autoritate și-au asumat răspunderea de a căuta și adopta acea metodă de restaurare care să ducă în final, pe de-o parte, la dobîndirea integrală

a imaginii monumentului — pe cât posibil, cea mai veridică — iar pe de alta, la conservarea prețioaselor piese figurate care au căzut, în decursul veacurilor, de pe tamburul cilindric al monumentului, făcându-l să rămână doar o umilă măgură informă, de piatră și mortar.

Practica cercetărilor și restituirilor arheologice din ultimele decenii au abandonat vechiul procedeu de a transporta complexe arheologice din mediul lor istoric în alte localități, subliniind necesitatea imperioasă a păstrării și conservării pieselor la locul lor, acela unde au fost create, în cazul nostru acolo unde au fost trăite evenimentele sculptate în piatră, în atmosfera cîmpurilor de bătălie în care s-au confruntat eroic dacii și romanii. Acest imperativ s-a impus și podoabele monumentului au fost readuse la Adamclisi prin grija Direcției Monumentelor Istorice.

Rămînea ca specialiștii să judece restaurarea, să aleagă varianta cea mai potrivită din punct de vedere științific. Anul 1960, prin consfătuirea organizată la Constanța în 29 mai, a marcat declanșarea unui larg șir de dezbateri, în care specialiștii și-au demonstrat din plin competența și devotamentul față de cauza slujirii adevărului istoric, menite să promoveze soluția optimă de realizare a acestei deosebite de însemnate opere de conservare și de punere în valoare a vestigiilor Monumentului Triumfal. De la început s-au evidențiat două principale variante de restaurare — cu diferențe de amănunt mai mult sau mai puțin semnificative — contradictorii în esență, dar care vizau același strălucit obiectiv: refacerea pe locul său a mărețului martor al izvo-
rului etnogenezei noastre.

Prima variantă susținea reconstituirea „istorică”, cu piesele decorative originale, cele lipsă urmînd să fie completate cu replici noi. Cea de a doua propunea păstrarea și consolidarea tuturor elementelor aflate la locul lor (trepte, promenoar, părți din parament, nucleul din piatră cu mortar etc.) și restaurarea monumentului în liniile lui arhitecturale și decorative cu copii executate în piatră după piesele origi-

nale, cît și completarea elementelor lipsă. În această ipoteză, piesele originale urmau să se păstreze într-un muzeu anume construit.

Reconstituirea cu piesele originale era, desigur, mai atractivă la prima vedere, fiindcă părea să satisfacă sentimentul autenticității. În cazul concret al monumentului, această autenticitate era însă iluzorie, deoarece sigur autentice sînt numai piesele luate izolat, pe cîtă vreme gruparea lor pe monument nu putea fi decît ipotetică și arbitrară, din cauza marelui număr de piese lipsă și, mai ales, a necunoașterii corelației lor precise. Afirmția nu împieteză cu nimic asupra monumentalei monografii a lui Gr. Tocilescu, O. Benndorf și G. Niemann, care, în linii generale, dă imaginea totală — de fond și formă — a monumentului, dar contribuția lor era susceptibilă de îmbunătățiri. Rămăseseră neprecizate o seamă de elemente, ca, de pildă, ordinea metopelor, succesiunea pieselor de friză și cornișă, numărul șirurilor și rîndurilor de solzi de pe acoperișul tronconic, cu proporția descreșterii acestora. Unul dintre cele mai serioase argumente care se opuneau folosirii în opera de restaurare a elementelor originale îl constituia faptul că succesiunea metopelor — piese sculpturale care prin ordonanța lor iconografică constituiau fondul narativ semnificativ al monumentului — era necunoscută, dînd mereu naștere la ipoteze contradictorii. Pînă acum, au apărut în literatura de specialitate nu mai puțin decît . . . 10(zece) ipoteze! De asemenea, ordinea și chiar numărul pieselor din atticul festonat (merloanele) formau și ele obiect de discuție. Chiar și elementele stereotipe, decorative, de pe stereobat, nu puteau fi amplasate în poziția lor originară etc. Pe de altă parte, așezate pe monument la înălțimea registrelor respective și legate de nucleu printr-o cămașuială de beton, piesele originale — dată fiind și starea lor precară de conservare — ar fi fost condamnate la o totală distrugere. De asemenea, posibilitatea de studiu în vederea rezolvării atîtor probleme științifice rămase în suspensie, care implică o cercetare deplină a fiecărei pietre,

în toate aspectele ei, ar fi fost definitiv anulată prin încastarea lor în masa monumentului, iar nucleul total acoperit.

Aceste argumente sînt suficiente pentru a se înțelege de ce varianta restaurării istorice, atît de tentantă, pierde din aderenți. Cea de a doua variantă, dezbătută la rîndu-i în repetate ocazii, avea să se impună și să cîștige adeziunea unanimă a specialiștilor.

Finalizată în fond și formă, așa-numita restaurare „autoportantă” poate fi rezumată pe scurt în cîteva fraze. Restaurarea treptelor cu piatră extrasă tot din cariera de la Deleni; apoi, pe o bază solidă dată de un pat de beton care imită primele trei rînduri de asize ale paramentului, se înalță o tîmplărie metalică, divizată în cadre, cărora li se montează simili de piatră artificială, în realitate copii, în plăci subțiri, de pe piesele originale. În chipul acesta, fiind posibile montarea și demontarea plăcilor care reproduc piesele figurate și nefigurate ale soclului cilindric sau ale acoperișului, cu bazele hexagonale și statuia trofeului, ele pot fi înlocuite și substituite oricînd, în funcție de rezultatele cercetărilor ulterioare. Avantajele acestei machete la dimensiunile originale sînt multiple:

- se obține imaginea integrală a monumentului, în toată măreția lui și cu toate registrele exterioare ale ornamentației;

- se păstrează la locul lor nucleul cu treptele de piatră și cu cele cîteva pietre originale din parament;

- nucleul se conservă perfect, dat fiind că marea crustă de fier și piatră artificială îl apără de agenții distructivi: vînt, îngheț, microfloră și alți factori biochimici care, cu vremea, ar fi pătruns în structura sa;

- dat fiind că între nucleu și pereții machetei rămîne un spațiu larg, oricînd se pot efectua cercetări.

Această soluție se dovedește din capul locului debarasată de pretenția unei reconstituiri autentice și are avantajul de a face tolerabile inerentele erori ale deducției ipotezice. Opera astfel restaurată poate fi judecată de marele public numai pentru partea sa esențială: redarea liniilor și aspectului monumentului general. Se previn astfel inevitabilele critici care, în cadrul folosirii materialului antic, ar fi fost, și pe bună dreptate, aspre, cu atât mai grave, cu cât îndepărtarea erorilor vizate ar fi devenit practic irealizabilă. În anul 1973, în cadrul sesiunii științifice anuale a Muzeului de Arheologie din Constanța, și-au dat girul pentru această modalitate de restaurare reputați istorici, arheologi, arhitecți, printre care îi amintim pe acad. C. C. Giurescu, acad. Em. Condu-rachi, prof. Radu Vulpe, prof. D. M. Pippidi, prof. D. Tudor, prof. Hadrian Daicoviciu, prof. Vasile Drăguț, conf. N. Gostar, arh. Virgil Bilciurescu, arh. Gh. Dumitrașcu și semnatarul acestor rânduri care, de altfel, a și propus soluția restaurării „autoportante”.

Astfel, executarea grandiosului și îndrăznețului act de semnificație patriotică a devenit posibilă. Forurile de partid și de stat, prin instituțiile și întreprinderile de resort, au convenit realizarea unui complex arheologic monumental: restaurarea monumentului pe loc; cercetarea și restaurarea zidului de incintă — cu turnuri și cortine pe latura de sud-vest — și a unor edificii ale cetății Tropaeum Traiani; construirea unui muzeu în comuna Adamclisi — a cărui dezvoltare civică o sporește noul lăcaș de cultură —, adecvat adăpostirii tuturor pieselor figurate și nefigurate de la monument sau a acelor care vor ieși la lumină în cadrul campaniilor de săpături ce se întreprind în continuare în cetate. Un rol deosebit în inițierea, realizarea și finaliza-

rea operei de restaurare a Monumentului Triumfal și în desfășurarea celorlalte lucrări l-a avut tovarășul Vasile Vilcu, prin sfaturi competente, îndemnuri stăruitoare și sprijin concret.

Elaborate științific, convingător și tratate cu talent, proiectele făcute de Institutul de Proiectări Județean Constanța au fost însușite și aprobate de conducerea de partid și de stat, cu înțelegere deplină, și, în toamna anului 1975, punerea lor în șantier a devenit o realitate. Muncitorii Trustului local de construcții își înscriu și ei numele în cronică atît de frămîntată a celebrului vestigiu.

Acesta este pe scurt sinopticul care ilustrează evoluția dezbaterilor și acțiunilor legate de restaurarea Monumentului Triumfal de la Adamclisi. Așa s-a ajuns la împlinirea marelui deziderat național și patriotic de elevată valoare testimonială: restaurarea unuia dintre monumentele cele mai pline de semnificație istorică românească, *Tropaeum Traiani*, cronică în piatră a marilor epopei războinice din Dobrogea, ai căror protagoniști au fost dacii și romanii.

Între monument și cetate sînt posibilități lesnicioase de comunicare. O pantă lină a platoului lasă liberă trecerea către actuala vale a Urluiei, pe mijlocul căreia și-n antichitate, ca și în zilele noastre, venea marele drum din sud-vestul Dobrogei, către țărmul Mării Negre, de la *Durostorum* la *Tomis* (Constanța). Valea și împrejurimile sale au fost dintotdeauna foarte fertile și pitorești, ceea ce a îngăduit unei populații statornice și numeroase, beneficiară a acestui cadru, dezvoltarea agriculturii și a păstoritului.

Pe panta de vest a platoului a existat un drum de legătură, care intra în cetate prin poarta mare de la răsărit. Dar se mai putea accede și pe o variantă mai sudică, mai sinuoasă și mai adîncă, dar mai lesnicioasă, joncțiunea cu așezarea urbană făcîndu-se în același loc.

La circa 1,5 km vest de trofeu, apare masa imensă de zidărie în ruină, vizibilă pe alocuri în funcție de înălțimea vestigiilor în aer liber; este cetatea *Tropaeum Traiani*, mai maiestuoasă dacă o privești de pe drumul care trece prin partea sa vestică, cel care unea *Durostorum* de *Tomis*; aici, zidul de incintă, nu de multă vreme restaurat pe o lungime apreciabilă, face să se înțeleagă exact dimensiunile și importanța pe care le-a avut în antichitatea clasică geto-romană (fig.. XX).

Ruinele sale, ca și ale monumentului, au fost deseori în atenția călătorilor și cercetătorilor, români și străini, notările lor fiind edificatoare pentru înțelegerea stărilor de

lucruri de aici, la sfârșitul secolului al XIX-lea și mai apoi.

Cu titlu de exemplu amintim că inginerul Jules Michel, din grupul de tehnicieni francezi care, în 1855, lucra pentru asigurarea legăturii rutiere între Constanța și Rasova pe Dunăre, nota: „... aproape de satul Adam Kilisse se zărește în mijlocul unei depresiuni în formă de căldare, alcătuită din coline împădurite, o incintă ovală înconjurată de un șanț adânc și de ziduri în ruină. Este așezarea unui oraș al cărui nume antic nu-l cunoaștem. Pământul este semănat de resturi de construcții din distanță în distanță. Se recunoaște zidul care împrejmuia orașul și care poate fi urmărit. O poartă este încă în picioare și se ascunde sub o grămadă de iederă. O conductă de apă aducea pînă în oraș un izvor bogat. Acum ea este întreruptă în apropierea satului Adam Kilisse...” (Jules Michel, *Les travaux de défense de Romaines dans la Dobrudja*, Mémoires de la Société Imperiale des Antiquaires de France, t. XXV, 1862). Se pot de altfel cita încă multe alte rînduri din importante descrieri ale cetății și localității actuale de la Adamclisi, cum sînt cele ale învățatului Karl Ferdinand Peters sau ale numismatului român Mihail Suțu ș.a., amintiți într-un capitol anterior.

Aceste însemnări au premers cu puțin timp începerea campaniilor de săpături arheologice pe care avea să le susțină cu pasiune Grigore Tocilescu. Într-adevăr, dacă arheologul român făcea cercetări la monument încă din 1882, avea deja planul de a le iniția și la cetate. Aici începe să lucreze temeinic în 1891 și continuă, în campanii de mai scurtă sau mai lungă durată, pînă la moartea sa prematură, în anul 1909. Rezultatele i-au fost revelatoare și sînt consemnate ca date și constatări prețioase în lucrările sale publicate în acest scop, cum este, în primul rînd, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900. El și colaboratorii săi asigură primele relevee concludente privind conturul cetății cu zidul său de incintă, la fel ca și unele construcții din interior. Opera, prematur întreruptă,

fi va fi continuată în deceniile următoare de învățați români de înaltă autoritate. Să-l amintim mai întâi pe Vasile Pârvan, care preia notele rămase nevalorificate de predecesor și le prelucreează cu rară competență științifică, ducându-l la concluzii valabile pînă în zilele noastre. Apoi, pe traducătorul *Iliadei* și al *Odiseei* în limba română, profesorul George Murnu, care sapă pe *via principalis* și, mai cu seamă, la cunoscuta bazilică cisternă.

După săpăturile executate de G. Murnu, activitatea la cetatea de la Adamclisi a încetat pentru multă vreme, orientarea lui Vasile Pârvan, pe atunci directorul Muzeului Național de Antichități, căpătînd alte direcții în Dobrogea ca și în celelalte părți ale țării. Abia în 1933, profesorul ieșean Paul Nicorescu, cu merite deosebite în cercetările efectuate și în alte puncte de real interes din Dobrogea, va relua cercetările, pe care le conduce pînă în anul 1943 cu rezultate din nefericire rămase, în cea mai mare parte a lor, necunoscute. Oricum, toate aceste săpături au făcut să se pună în lumină însemnate părți din cetate, în special cele dinspre răsărit și dinspre apus unite prin marea arteră principală cu porticele aferente, unele construcții interioare ș.a.

Primii ani de după cea de-a doua conflagrație mondială au fost și ei neprielnici cercetărilor. Acestea se vor relua abia în 1947, sub conducerea profesorilor bucureșteni Gheorghe Ștefan și Ion Barnea, dar pentru foarte scurtă vreme. În sfîrșit, în 1968 se va instala la Adamclisi un colectiv mai larg de arheologi de la Institutul de Arheologie din București, completat cu reprezentanți ai Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, care își continuă săpăturile și astăzi. Rodul acestor investigații se reflectă într-un prim, dar foarte prețios volum de sinteză monografică, *Tropaeum Traiani, I, Cetatea*, București, 1979, semnat de Al. Barnea, I. Barnea (coordonator), Ioana Bogdan-Cătănicu, arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu și Gh. Papuc.

Cercetările mai vechi și mai noi din interior au demonstrat clar că există un raport organic între acest mare centru al

antichității din Moesia Inferior și Monumentul Triumfal, că de înălțarea acestuia se leagă geneza și evoluția celei dintâi, în condițiile date de contextul istoric dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră, în ultimele veacuri ale erei vechi și primele ale celei noi. Încă din timpul cercetărilor întreprinse de către Gr. Tocilescu, cu încheierile docte ale lui V. Pârvan, s-a avansat ideea că a existat aici o așezare autohtonă, geto-dacică. Recent, ceea ce a constituit o ipoteză s-a verificat în realitate. Săpăturile arheologice au demonstrat clar în stratigrafie că, pentru secolele I î.e.n. — I e.n., există un strat de cultură materială specific geto-dacic, cu evidente resturi grecești și romane în amestec — consecință tocmai a contaminărilor reciproce din epocă. Un incendiu puternic sau poate tocmai luptele din anii 101—102 — primul război daco-roman, cu implicații puternice în zona Dunării de Jos, distruge și pune capăt acestei evoluții. Ascensiunea sa ulterioară pe plan economic, social și cultural i-a fost asigurată și de condițiile materiale bazate pe agricultură și păstorit, dar și pe comerț, poziția sa la răscruce de drumuri ajutînd-o considerabil. Drumul ce venea de la *Durostorum* (Silistra, în R. P. Bulgaria), din sud-vestul provinciei, se desfăcea aici, cu o direcție către *Callatis* (Mangalia), cu alta spre *Tomis* (Constanța); cel ce venea din nord, de la *Aegyssus* (Tulcea) și *Noviodunum* (Isaccea), prin *Ulmetum* (Pantelimon), îl unea cu *Zaldapa* și celelalte centre din sudul și vestul pontic. Vecinătatea Dunării și scala de la Rasova — unde, după toate probabilitățile, exista o *statio* a flotei romane (*Classis Flavia Moesica*) — completau ansamblul rețelei de legături și al condițiilor de aspect comercial.

Vechea așezare geto-dacică, cum sînt cunoscute încă multe altele în zonă, va deveni repede în epoca romană un *vicus*, apoi o *civitas* și un *municipium*. Desigur, existența sa și poate a unei garnizoane militare în interior se leagă de ansamblul monumental de la Tropaeum, căruia îi asigura sediul de garnizoană pentru soldații care-l păzeau. În condițiile „păcii romane” din primele sale veacuri de existență,

așezarea se va dezvolta considerabil. Inscripțiile descoperite ocazional sau prin săpături menționează numele de *Traianenses Tropaeenses* pentru locuitorii de aici, din veacurile I și II — desigur, pentru acel amestec de băștinași cu numeroșii coloniști aduși din imperiu — *ex toto orbe romano*. *Civitas Tropaeensium* și ἡ Πόλις Τροπαιείων sînt nominalizări în latinește și grecește care îi asigură în izvoarele de mai târziu — cele literare și epigrafice — identitatea.

Așezarea băștinașă care a premers cu mult înainte cetatea romană — așa după cum lasă să se înțeleagă, prin comparație, multe alte așezări din împrejurimi — a fost și ea supusă marelui proces de romanizare potrivit căruia trupelor militare le urmau armatele de veterani, negustori, meșteșugari, proprietari de pămînturi, funcționari etc. Încă din vremea lui Traian, orașul se întărise mult, grație poziției sale favorabile, vecinătății monumentului, dar și întregului sistem de fortificații de pe *limes*-ul dunărean căruia i se integra, apropierea marilor centre de la *Durostorum* (Silistra), *Altinum* (Oltina), *Sucidava* (Izvoarele), *Sacidava* (Musait — Dunăreni), *Axiopolis* (Cernavoda) ș.a. înlesnind considerabil un proces evolutiv deosebit.

Documentele epigrafice reflectă realități neașteptate în acest sens: soldați și veterani din *Cohors I Lusitanorum*; alții, din *Legio XI Claudia*, care-și avea sediul de garnizoană la *Durostorum*, sau din *Legio XIII Gemina* de la *Apulum* (Alba Iulia); chiar din centre mai îndepărtate, cum sînt atestările soldaților din *Legio I Italica* cu reședința la *Oescus* (Ghighen, în R. P. Bulgaria), sau din nord, din *Legio V Macedonica* de la *Troesmis* (Iglița-Turcoaia).

Deja în anii 115—116, locuitorii orașului sînt menționați într-o extrem de prețioasă epigrafă, cu denumiri ce-i leagă organic de marele *Tropaeum* și-i certifică acestuia existența încă și de mai înainte, unitatea monumentului cu cetatea fiind de domeniul tradiției:

[*Imp(eratori) Caes(ari) divi Nervae f(ilio) Ner[vae Tra-]
[iano Opt(imo)] Aug(usto) Germ(anico), Dacico, Parthic(o)*]

[pont(ifici) max(imo)]
 [trib(unicia) p]ot(estate) XX, imp(eratori) XII,
 co(n)s(uli) VI, P(atri) P(atriae)
 [Tra]ianenses Tropaeenses
 [Q. R]oscio Murena Coelio Po[mpe-]
 io Falcone .leg(ato) Aug(usti) pr(o) [pr(aetore)]

Traducere: „Împăratului Caesar, fiu al divinului Nerva, Nerva Traianus, preabunul Augustus, învingător al germanilor, al dacilor și al parților, mare pontif, învestit cu puterea tribuniciană pentru a XX-a oară, aclamat *imperator* a XII-a oară, consul a șasea oară, părinte al Patriei, Traianenses Tropaeenses [sub] Q. Roscius Murena Coelius Pompeius Falco, legat imperial de rang pretorian”.

Deci inscripția datează de la sfârșitul domniei lui Traian, când guvernator al provinciei Moesia Inferior era Pompeius Falcos; locuitorii cetății sînt acei *Traianenses Tropaeenses*, denumire ce amintește *Tropaeum Traiani*.

Dezvoltarea rapidă a orașului, înlesnită de factorii amintiți, îl plasează într-o poziție preeminentă în cadrul epocii antonine și-i asigură rangul de *municipium* încă din timpul domniei împăratului Marcus Aurelius (161–180), așa după cum menționează clar unele inscripții, dintre care merită amintită aceasta:

Ordo spl[endi-]
 dissime (sic) mun[ic(ipii)]
 Trop(aei) per Tib(erium) Gla[ud(ium)]
 Germanu(m) e[t] M(areum)
 5 Aur(elium) Flaviu(m) d[uu]
 mveros, a(e)dile[s]
 Val(erius) Valerianus e[t]
 Iul(ius) Quirillus, qu[a]
 estores Ulp(ius) Hercu-
 10 lanus et Iul(ius) Hercula-
 [nus],s[crib]a Coc[ceius]
 [po]s(uerunt)

Traducere: „Senatul preastrălucit al Municipiului Tro-paeum prin îngrijirea lui Tiberius Claudius Germanus și M. Aurelius Flavius, duumviri, edilii Valerius Valerianus și Iulius Quirillus, cvestorii Ulpus Herculanus și Iulius Herculanus, secretarul Cocceius au pus (acest altar)”.

Documentul epigrafic cu menționarea emfatică a „preastrălucitului senat” arată evident rangul de *municipium* al orașului, căpătat, după toate probabilitățile, chiar înainte de atacul costobocilor din 170, dar, în orice caz, sub Marcus Aurelius. Mai mult, ca și altele, inserează pe lângă acel *ordo decurionum*, ca organ legislativ al cetății, și unele magistraturi însemnate, mai cu seamă de caracter administrativ: *duumviri*, cu atribuții juridice, administrative, financiare, gospodărești etc. La interval de cinci ani, aceștia erau însărcinați cu alcătuirea censului municipal, în care situație apare titlul de *duumviri quinquennales*. *Duoviri iure dicundo* erau magistrații eponimi între două mandate ale quinquennialilor; *aediles* (edilii) organizau și supravegheau funcționarea piețelor, aprovizionarea populației cu cereale, cu apă; se ocupau de întreținerea străzilor, a băilor, a circulației; aveau de asemenea atribuții cu caracter juridic; *quaestores* aveau însărcinări administrative și financiare; *scribae* (secretari) se ocupau de rezolvarea problemelor care reveneau colegiilor, orașul nefiind prea mare în comparație cu multe altele din Imperiu.

Municipiul a suferit multe distrugerii în decursul existenței sale, unele mai grave decât celelalte. Prima și foarte violentă a fost cea din anul 170 e.n., când neamul costobocilor, coborînd din zona de nord a patriei noastre, a lovit puternic cetatea, devastînd-o. Fapta se oglindește în importante documente epigrafice: unul amintește numele localnicului Daizus, fiul lui Comozous, ucis de năvălitorii costoboci (fig. XXII); tot atunci a fost omorît și un înalt funcționar al cetății, *decurio* și *duumvir*, al cărui nume, Lucius Fufidius Lucianus, apare într-o piatră funerară.

Nu știm exact cât de grave vor fi fost avariile provocate de costoboci în cetate. Săpăturile arheologice au dus la constatarea că, după aceea, ea se va reface și se va dezvolta continuu pînă la mijlocul secolului al III-lea e.n. Se construiesc foarte multe edificii publice și particulare, străzi, canale, apeducte — unele venind de la distanțe foarte mari —, dar starea lor bună de funcționare va fi menținută prin reparații și îmbunătățiri făcute pe timpul împăraților Septimius Severus (193—211), Severus Alexander (211—217) și Gordian al III-lea (235—244).

La baza vieții economice stă, desigur, agricultura, fiindcă, printre mărturiile arheologice descoperite prin săpături, multe inscripții sînt dedicații către divinități agreste, cum ar fi Liber Pater, Ceres, Zeus Ombrimos, Hera ș.a. Se înmulțește numărul acelor *villae rusticae* în toată zona, cum este cea a senatorului Lucius Aelius Marcianus, de lîngă actualul sat Urluia, sau cum ar fi cele ale căror urme se identifică lîngă satele Pietreni și Pădureni.

După anul 212 e.n., cînd sub împăratul Caracalla (211—217) s-a promulgat cunoscuta *Constitutio Antoniniana*, potrivit căreia locuitorii liberi ai Imperiului capătă cetățenie romană — cu inerentele obligații fiscale care au format în realitate mobilul constituției —, asistăm la o accelerare puternică a procesului de romanizare și de revigorare a societății. În provincia Moesia Inferior, ca pretutindeni, urmările acestei măsuri au fost benefice și cu rezultate tonifiante în economie și societate, procesul de urbanizare căpătînd noi impulsuri, ceea ce se reflectă și la Tropaeum. Mijlocul secolului al III-lea reprezintă pentru Imperiul Roman începutul unei perioade de grele încercări social-politice și militare, provocate de contradicțiile interne și accentuate de neîntreruptele dispute pentru tron, precum și de atacurile violente ale popoarelor libere de la granițe. În Moesia Inferior această perioadă, a anarhiei militare, coincide cu epoca unor mari migrații, cu atacuri pustiitoare la frontieră.

Dar reconstituirea istoriei cetății pentru veacurile II—III este mult îngreunată din pricina suprapunerii firești a cetății târzii, ceea ce împiedică prospecțiunile în straturile inferioare. Descoperiri numeroase însă permit importante determinări și concluzii care ajută la înțelegerea devenirilor ulterioare, cele din epoca romano-bizantină. Aceasta înseamnă pentru cetate o nouă ascensiune, împletită însă cu lungul cortegiu al unor invazii în teritoriu, ce se întind pe durata secolelor III—VII. În ciuda lor însă, avem de arătat că cetatea cunoaște momente de real interes istoric, atît pe plan constructiv arhitectonic, cît mai ales pe plan spiritual.

Orașul va fi fost distrus la mijlocul secolului al III-lea de invazia atît de violentă a carpo-goților, apoi numai a goților, fapt care a impus rezidirea sa. Aceasta explică marile eforturi de reconstrucție de la începutul secolului al IV-lea e.n. Zidul de incintă care se vede acum este construit în vremea împăraților Constantin cel Mare și Licinius, în jurul anului 316 e.n. În această privință este concludentă inscripția descoperită la poarta de răsărit a cetății, împreună cu un trofeu în piatră — miniatură a celui mare —, înalt de 2,65 m, adevărată emblemă a orașului (fig. XXIII). Iată textul inscripției:

*Romanae securitatis libertatisq (ue) vindicibus
d (ominis) n (ostris), Fl (avio) Val (erio) Constantino et
[Liciniano]*

*[Licinio] piis felicibus aeternis Aug (ustis)
quorum virtute et providentia edomitis
ubique barbarum gentium populis
ad confirmandam limitis tutelam etiam
Tropaeensium civitas auspicato a fundamentis
feliciter opere constructa est.*

*Petr(onius) Annianus v (ir) c (larissimus) et Iul(ius)
Iulianus v (ir) em (imentissimus) praef (ecti) praet (orio)
numini eorum semper dicatissimi.*

Traducere: „Fiind apărători ai securității și libertății romane, stăpîni noștri Flavius Valerius Constantinus și Licinianus

Licinius, pioși, fericiți și veșnic auguști, prin a căror virtute și înțelepciune au fost supuse pretutindeni popoarele de seminție străină, în scopul asigurării durabile a graniței a fost zidită cu succes, din temelii și cetatea Tropaeenilor, pe vremea cînd prefecti ai pretoriului erau Petronius Annianus, bărbat de rang senatorial și Iulius Iulianus, bărbat de rang ecvestru, preacredincioși voinței divine a acestora (a împăraților)”.

Victoria la care se referă, aluziv, acest text este una asupra goților, din a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. De altfel, după această dată, mai exact în secolele IV—VII e.n., sînt de plasat cele mai multe construcții din interiorul cetății, care au fost scoase la lumină prin săpături și se constituie azi în monumente *in situ*. Cele mai numeroase sînt bazilicile paleocreștine, fiindcă *Civitas Tropaei Traiani* a ocupat un loc preminent în viața spirituală a provinciei *Scythia Minor*, remarcîndu-se ca un mare centru religios. În secolele IV—VII, aici a funcționat un episcopat, fapt confirmat din plin pe teren prin cele cinci bazilici descoperite pînă în prezent — patru în cetate, una la cimitirul antic —, în afară de alte numeroase mărturii edificatoare.

Istoria veacurilor tîrzii ale epocii romano-bizantine la *Tropaeum Traiani* se leagă nemijlocit de întreaga provincie, cu al său limes danubian, care va sfîrși prin a ceda marilor presiuni ale migratorilor avari, slavi și bulgari, din secolele VI—VII. În cetate, asistăm acum la un progres considerabil, social-economic, grație politicii pe această linie dusă de împăratul Anastasius (491—518) și apoi de Iustinian (527—565). Este perioada cînd așezarea se transformă într-un important centru civil, cu o adevărată explozie arhitecturală care se reflectă în edificii publice, laice și religioase.

Amănuntele legate de sfîrșitul vieții istorice la *Tropaeum* lipsesc. Cum se știe, provincia este abandonată de autoritățile romano-bizantine în favoarea migratorilor. Populația romanică generalizată în zonă va dăinui pentru totdeauna,

spiritualitatea și limba sa amintind existența și perenitatea străromânilor. De la acest etnos rămân acele mărturii ale veacurilor VIII—XII, de care Dobrogea este plină pînă în cele mai nebănuite cute ale reliefului său și care se regăsesc din abundență și în jurul orașului *Tropaeum*, fie pe lângă zidurile cetății, fie mai departe, pe colinele, dealurile și în pădurile de pe platourile care au ferit și asigurat dintotdeauna pe autohtonii români. Există numeroase mărturii de epocă feudal-timpurie care confirmă aserțiunea și care sînt de găsit în numeroase puncte din jurul cetății.

*

Ceea ce se vede acum din cetate aparține perioadei tîrzii. Zidul de incintă, construcțiile interioare — bazine, străzi etc. —, totul se datează între secolele IV—VII.

Dar a existat — cum era și firesc — o incintă romană timpurie, desigur, construită la începutul secolului al II-lea e.n., cînd romanii s-au stabilit peste așezarea geto-dacă ale cărei urme, reprezentate în special prin ceramică, au fost surprinse clar în straturi datate în secolele I î.e.n. — I e.n.

Evenimentele legate de invazia carpo-gotică de la mijlocul secolului al III-lea e.n. și de mai tîrziu, coroborate cu necesitatea unei incinte mai cuprinzătoare pentru perioada următoare, au impus construirea unui al doilea zid de apărare, mult mai mare și mai funcțional, proiectat conform canoanelor arhitecturale ale epocii. Săpăturile din ultimii ani au pus în lumină pe segmentul acestei incinte, cuprins între poarta de vest și cea de sud, mai mult degajat la exterior, temeliele abandonate ale unei fortificații preconstantiniene. Cinci turnuri de apărare și curtile lor au fost surprinse perfect. Cîte vor fi fost în totalitate rămîne să aflăm prin săpături ulterioare. Abandonarea acestei incinte, care desigur delimita întreaga așezare, s-a produs ca urmare a unor atacuri din epocă, poate sub domnia împăratului Aurelian (270—275).

Zidul de apărare ale cărui ruine se văd în zilele noastre a format obiectul unor insistente cercetări. S-a stabilit că data construcției sale se plasează la începutul secolului al IV-lea e.n., sub împărații Constantin cel Mare (306—337) și Licinius (308—324). Inscripția mai înainte menționată consemnează că totul a fost construit din temelii. Tot aici apare statuia miniaturală a trofeului, așezată la poarta răsăriteană cu același prilej comemorativ — micul trofeu, adăpostit astăzi în Muzeul „Tropaeum Traiani” din centrul civic al comunei Adamclisi.

Incinta constantiniană, mai mare decât cea veche, avea o lungime de 1 200 m și închidea o suprafață de peste zece ha, suprapunînd cel puțin în parte incinta din secolul al II-lea e.n. Zidul are patul așezat direct pe loess și este construit din piatră locală legată cu mortar alb, avînd o grosime de 3,50 m; temelia se înfundă 0,80—0,90 m și i se așază apoi un alt strat, de 0,60—0,70 m, tot din piatră cu mortar. La exterior și în interior are paramente din piatră cioplită în tehnica bosajului; emplectonul este făcut din piatră cu mortar alb și se păstrează astăzi pe înălțimi diferite. În unele porțiuni, mai bine conservate, s-au făcut recent importante reconstituiri, așa după cum este cazul la poarta de vest și pe segmentul dintre aceeași poartă și cea de sud, cu toate cele cinci turnuri de apărare (*coperta I*).

În ansamblu, incinta are formă poligonală-neregulată alungită către sud și cu laturile mai lungi la răsărit și apus. Acest aspect este impus, desigur, de relieful locului.

Traseul întregii incinte, al cărei contur îl considerăm pornind de la T(turnul) 1, care flanchează la nord poarta de răsărit, se îndreaptă către nord și nord-vest, apoi coboară către sud-vest. Turnurile 14 și 15 închid poarta de vest. Poarta de sud este neflancată de turnuri de apărare — se află, distanțată, între T 20 și T 21.

Turnurile se distribuie inegal și neregulat: sînt mai rare în segmentul de zid de la nord-est și la nord, ca să se îndească mai mult la miazăzi, pînă spre poarta de sud. De aici

pînă la T 22 se mai întîlnește unul singur: T 21. Cele mai multe au formă semirotundă, mai mult sau mai puțin alungită — unele de aspectul unei potcoave. T 12 este rectangular.

Poarta de răsărit este încadrată de T 22 și T 1, de formă semirotundă, alungită. Astăzi, se păstrează într-o stare care a permis lucrări de restaurare, în special pentru cel din nord. Deschiderea porții era de 4 m, cu un sistem de închidere cunoscut, bazat pe canaturi, prag și cu drugi pe dinăuntru (Fig. XXI). Pe aici se făcea legătura cu Monumentul Triumfal — drumul ce cobora de acolo sfîrșind pe o platformă din fața intrării. Strada principală dădea axul cetății de la est la vest și ajungea, după ce parcurgea 300 m, la cealaltă mare poartă, cea de vest. Și aceasta era prevăzută cu două mari turnuri, acum reconstituite pe o înălțime apreciabilă, mai exact, pînă la locul pornirii de boltă arcuită.

Poarta era orientată către marele drum care venea tot de la Dunăre, însă de la *Durostorum*, și se bifurca cu direcții către *Callatis* și către *Tomis*. Avea o deschidere de 4,40 m și era, probabil, identică celei de răsărit. Restaurările au respectat înălțimea de peste 6 m pînă la care s-au conservat porțiuni din embleton. În paramente se văd și astăzi numeroase fragmente de arhitectură sau ornamente de piatră, toate din elemente refolosite la construirea zidului.

Poarta de sud, cu deschidere de 4 m, avea un prag mai înalt spre afară, iar în interior trepte. Pe aici se circula numai pietonal.

Turnul rectangular face notă discordantă în contextul celorlalte 21, ovale sau în formă de potcoavă. Diferențele de formă și dimensiuni ale turnurilor denotă o incongruență cronologică a construirii lor și sînt excepții de la aspectul general; T 12 se află la vestul incintei, este mult mai mare decît celelalte și se păstrează relativ bine. Este un așa-numit *frurion*, înalt de 5—6 m și cu lungimea donjonului de 25 m; pereții sînt căptușiți cu pietre cioplite în

tehnica bosajului. Către etajul turnului urcau din oraș scări. Suprafața sa considerabilă — peste 74 m² — a permis locuitorilor să-l folosească în scopuri diverse: adăpost, magazie etc.

Curtinele au lungimi diferite dictate tocmai de poziția turnurilor pe circuitul incintei. Asizele din paramente, bosate, se mai păstrează pe anumite porțiuni de la două pînă la cinci rînduri. Se cunoaște mai bine segmentul zidului de apărare cuprins între poarta de vest și cea de sud, el întrunind datele tehnice cele mai complete, determinate de săpături executate recent. Astfel, pe cortina dintre turnurile 16 și 17, s-a descoperit o interesantă inscripție, de tipul acelor cunoscute în cazul cetăților de la Tomis și Ulmetum, cu scriere stîngace în limba greacă, pe care citim:

ΚΕΡΑΜΟΥ — κέραμου πό(σεως) ΒΖ(?)

ÎIBF

În traducere, foarte relativă: „... al olarului (?), 27 de picioare”. Se pare deci că este vorba de o porțiune din zidul de apărare construit sau refăcut pe cheltuiala unui meșteșugar, după toate probabilitățile un olar, desemnat prin substantivul comun κέραμος. După unele păreri, nu este exclus ca, chiar în această formă, să fie vorba de un antropomim, variantă a obișnuitului Κέραμων.

O altă particularitate a zidului de incintă este dată de prezența, între poarta de sud și cea de răsărit, pînă la micul turn care apare pe parcursul său, T 21, a unei construcții extramurane mari, de formă aproximativ patrulateră, adosată paramentului din cortina aferentă. Cercetată mai de multă vreme, i s-a determinat forma oarecum trapezoidală, de 75×95 m; este construită din blochete de calcar legate cu mortar alb; către ea veneau mai multe apeducte, de unde concluzia logică, potrivit căreia este vorba de o cisternă, din secolul al IV-lea e.n.

Întregul zid de apărare cu cele 22 de turnuri ale sale a suferit, pe durata funcționării îndelungate, refaceri și reparații în funcție de distrugerile mai mult sau mai puțin grave

încercate de cetate în marele proces migrator de după mijlocul secolului al III-lea e.n., pînă la părăsirea sa, către începutul secolului al VII-lea și chiar mai tîrziu. Cu titlu informativ, amintim refacerea sa în secolul al V-lea, în timpul împăratului Teodosiu al II-lea (408—450). I-au urmat și altele. După observații foarte atente a avut trei faze de existență bine circumstanțiate prin lucrări de reconstrucție.

Săpăturile din afara cetății, la fel ca și investigațiile de la suprafața solului, au permis constatarea că ea a fost locuită și extramuran, fapt probat de existența unor construcții ce se înșiruie de-o parte și de alta a porții de vest, ca și în alte puncte. Printre altele amintim un cuptor de ars ceramică, aflat între T 20 și poarta de sud, suprapus de o locuință datată în secolul al V-lea e.n. Locuințele extramurane de epocă tîrzie au suferit și ele distrugerii.

Sînt însă dovezi peremptorii și numeroase că, în epoca de început a feudalismului, în secolele IX—XI, în numeroase puncte din afara cetății, mai apropiate sau mai îndepărtate de zid, s-au dezvoltat așezări omenesti, unde a fost identificată ceramica specifică și alte vestigii, așa cum, de exemplu, este cazul cu spațiul aflat între T 17 și T 18.

Monumentele cetății. Din scurta retrospectivă asupra cercetărilor întreprinse la cetatea *Tropaeum Traiani*, se înțelege ușor că avem mai întîi o categorie de edificii publice și particulare de o importanță aparte, cu semnificație bine determinată pentru evoluția așezării și, apoi, o categorie de construcții scoase la lumină mai recent, nu atît de importante ca funcționalitate publică, în schimb investigate după cele mai recente metode și cu rezultate excelente pentru cunoașterea vieții locuitorilor de aici, în epoca romană tîrzie.

O prezentare succintă a acestor obiective, atît cît cel ce dorește să cunoască cetatea are nevoie, se poate face ținînd seama de axul cetății, dat de **STRADA PRINCIPALĂ** — *via principalis* (*decumanus*) — care unește poarta de răsărit

tehnica bosajului. Către etajul turnului urcau din oraș scări. Suprafața sa considerabilă — peste 74 m² — a permis locuitorilor să-l folosească în scopuri diverse: adăpost, magazie etc.

Curtinele au lungimi diferite dictate tocmai de poziția turnurilor pe circuitul incintei. Asizele din paramente, bosate, se mai păstrează pe anumite porțiuni de la două pînă la cinci rînduri. Se cunoaște mai bine segmentul zidului de apărare cuprins între poarta de vest și cea de sud, el întrunind datele tehnice cele mai complete, determinate de săpături executate recent. Astfel, pe cortina dintre turnurile 16 și 17, s-a descoperit o interesantă inscripție, de tipul acelor cunoscute în cazul cetăților de la Tomis și Ulmetum, cu scriere stîngace în limba greacă, pe care citim:

ΚΕΡΑΜΟΥ — κεράμου πό(σε)ς ΒΖ(?)

IIBF

În traducere, foarte relativă: „... al olarului (?), 27 de picioare”. Se pare deci că este vorba de o porțiune din zidul de apărare construit sau refăcut pe cheltuiala unui meșteșugar, după toate probabilitățile un olar, desemnat prin substantivul comun κέραμος. După unele păreri, nu este exclus ca, chiar în această formă, să fie vorba de un antropom, variantă a obișnuitului Κεράμων.

O altă particularitate a zidului de incintă este dată de prezența, între poarta de sud și cea de răsărit, pînă la micul turn care apare pe parcursul său, T 21, a unei construcții extramurane mari, de formă aproximativ patrulateră, adosată paramentului din cortina aferentă. Cercetată mai de multă vreme, i s-a determinat forma oarecum trapezoidală, de 75×95 m; este construită din blochete de calcar legate cu mortar alb; către ea veneau mai multe apeducte, de unde concluzia logică, potrivit căreia este vorba de o cisternă, din secolul al IV-lea e.n.

Întregul zid de apărare cu cele 22 de turnuri ale sale a suferit, pe durata funcționării îndelungate, refaceri și reparații în funcție de distrugerile mai mult sau mai puțin grave

încercate de cetate în marele proces migrator de după mijlocul secolului al III-lea e.n., pînă la părăsirea sa, către începutul secolului al VII-lea și chiar mai tîrziu. Cu titlu informativ, amintim refacerea sa în secolul al V-lea, în timpul împăratului Teodosiu al II-lea (408—450). I-au urmat și altele. După observații foarte atente a avut trei faze de existență bine circumstanțiate prin lucrări de reconstrucție.

Săpăturile din afara cetății, la fel ca și investigațiile de la suprafața solului, au permis constatarea că ea a fost locuită și extramuran, fapt probat de existența unor construcții ce se înșiruie de-o parte și de alta a porții de vest, ca și în alte puncte. Printre altele amintim un cuptor de ars ceramică, aflat între T 20 și poarta de sud, suprapus de o locuință datată în secolul al V-lea e.n. Locuințele extramurane de epocă tîrzie au suferit și ele distrugerii.

Sînt însă dovezi peremptorii și numeroase că, în epoca de început a feudalismului, în secolele IX—XI, în numeroase puncte din afara cetății, mai apropiate sau mai îndepărtate de zid, s-au dezvoltat așezări omenști, unde a fost identificată ceramica specifică și alte vestigii, așa cum, de exemplu, este cazul cu spațiul aflat între T 17 și T 18.

Monumentele cetății. Din scurta retrospectivă asupra cercetărilor întreprinse la cetatea *Tropaeum Traiani*, se înțelege ușor că avem mai întîi o categorie de edificii publice și particulare de o importanță aparte, cu semnificație bine determinată pentru evoluția așezării și, apoi, o categorie de construcții scoase la lumină mai recent, nu atît de importante ca funcționalitate publică, în schimb investigate după cele mai recente metode și cu rezultate excelente pentru cunoașterea vieții locuitorilor de aici, în epoca romană tîrzie.

O prezentare succintă a acestor obiective, atît cît cel ce dorește să cunoască cetatea are nevoie, se poate face ținînd seama de axul cetății, dat de **STRADA PRINCIPALĂ** — *via principalis* (*decumanus*) — care unește poarta de răsărit

cu cea de apus (fig. XXIV, XXV). Strada este splendidă: călătorul care pătrunde în cetate pe la răsărit, venind, în mod firesc, de la monument, are satisfacția unui adevărat spectacol arheologic: strada, pavată cu dale mari de piatră, cu un canal pe mijloc pentru evacuarea apelor pluviale și, totodată, pentru adăpostirea apeductelor; de-o parte și de alta resturile de portice trădează măreția și frumusețea arhitecturală, la ori ine, a acestei artere. Dacă pînă în 1968 cercetările arheologice n-au urmat un plan bine determinat de cercetare, aceasta fiind lăsată în seama liberei dorințe a autorilor, după această dată s-a adoptat un adevărat program de lucru, circumscris unui plan judicios, care este urmat și acum. Pentru sistematizarea lor interiorul cetății a fost împărțit în patru sectoare (zone) aproximativ egale, două la nord și alte două la sud de axul median al cetății (*via principalis*): zona A — de la T 1 la T 5; zona B — de la T 6 la poarta de vest; zona C — de la poarta de vest, respectiv T 14 și T 15, pînă la T 20, în apropiere de poarta de sud; în sfîrșit, zona D — de la T 20 la poarta de est. Acestor segmente din zidul de incintă le răspunde în interior sectorul de teren aferent, marcat și el de *via principalis* de la est la vest, iar de la nord la sud de o linie convențională.

Imediat ce se intră în cetate, la dreapta — deci la nord de *via principalis*, în sectorul A —, au fost degajate în ultimii ani mai multe construcții datate global în secolele V—VII.

1. Adosate incintei — căci unul dintre pereții edificiului este reprezentat de însuși zidul de incintă — au fost surprinse construcții de piatră cu temelii adînc înfipite în pămînt. De fapt, în secolul al V-lea e.n., se modifică numeroase construcții ale orașului; la fel și unele străzi. Aceasta fiindcă s-a înmulțit populația. Apar aici și numeroase alte construcții din piatră legată cu pămînt, în apropierea lui T 1. Se pare, după observații competente de ordin stratigrafic, că zidirea lor este efectul admiterii în Imperiu a federalilor goți de către împăratul Teodosiu I (379—395). Un edificiu de

mari dimensiuni ($9,30 \times 8,50$ m), care se înălța aici, se compunea din două încăperi și avea două intrări. La 2 m sud de edificiu se afla un portic redat de trei altare refolosite.

În interiorul celor două încăperi, sub un nivel gros de dărîmături, s-au găsit materiale arheologice: ceramică, un *dolium* (chiup), un *mortarium* de calcar, o monedă de bronz de la împăratul Iustinian (527—565) etc. Ieșirea se făcea pe o stradă laterală, a cărei lățime atinge 3,30 m. S-a presupus că acest edificiu avea o destinație comercială.

2. În apropierea edificiului de mai sus, s-a descoperit un altul, asemănător ca modalitate constructivă (fig. 95). Acesta are în fața intrării, lată de 1,60 m, un prag din dale mari de calcar ce se încadra perfect în nivelul general al pavajului stradal. Intrarea era, după toate probabilitățile, flancată de două coloane așezate pe baze rectangulare simple.

Și acest al doilea edificiu avea două încăperi. În prima dintre ele s-a descoperit o monedă de la Iustinian, databilă în 538—539, fapt ce permite o încadrare cronologică exactă a complexului cu importante funcții social-economice. Se confirmă aserțiunea și prin materialele arheologice de aici, bogate și variate.

Într-una din secțiunile trasate în sectorul cuprins între poarta de est a cetății și bazilica simplă, la cca 15 m vest de zidul de incintă și cca 15 m nord de axa străzii principale, în 1969, s-a efectuat un sondaj în scopul cercetării nivelurilor anterioare secolelor IV—VI. Cu acest prilej s-a descoperit un tezaur de denari romani imperiali, la $-1,80$ m față de solul actual. El se compune din 1 548 piese de la Nero (54—68) pînă la Septimius Severus (193—211) și reflectă în mai mare măsură emisiunile și circulația monetară din Imperiu din secolul al II-lea pînă la începutul secolului al III-lea. Tezaurul de la Adamclisi este important prin simpla sa prezență în cetate unde, împreună cu descoperirile arheologice

din ultimii ani, contribuie la completarea imaginii istorice asupra municipiului preconstantinian.

3. Pe latura de sud a *viei principalis*, în sectorul D și în apropierea lui T 22 al porții, s-au găsit temeliiile unei alte construcții, din patru încăperi care închid în total 350 m². În partea apuseană a celei de a treia încăperi apare un zid-absidă, adosat zidului principal — deci mai târziu. Destinația sa n-a putut fi precizată. Materialul arheologic de aici este numeros, preponderente fiind însă monedele care se întind în timp de la sfârșitul secolului al V-lea pînă în al treilea sfert al secolului al VI-lea. Imobilul se afla pe o stradelă destul de lată, pavată și ea cu dale de piatră. Intrarea se făcea, din stradelă, pe lîngă un monument funerar mai vechi reprezentînd doi lei — sculpturi din calcar, în manieră târzie provincială, aduși de locuitorii orașului din perimetrul necropolei romane aflate în apropiere.

4. În zona intersecției străzii principale est-vest (*decumanus*) cu cealaltă arteră mai importantă a orașului, orientată nord-sud (*cardo*), în zona basilicii forensis (vezi mai jos), s-au identificat, în ultimii ani, numeroase alte construcții datînd din secolele V—VI, cele mai multe fiind case din piatră legată cu pămînt. Pe latura de sud a străzii principale clădirile înaintează pînă la marginea canalului. S-a surprins și un portic cu coloane, amplasate pe postamente care și acum se mențin în forma și poziția ultimei lor refaceri, pe latura de nord, la o distanță de cinci metri de canal. De obicei ele au forma unor lespezi paralelipipedice de calcar cu suprafața de 0,90 × 0,60 m, între ele existînd o distanță de 2,50—2,75 m. În unele cazuri, lîngă postamente s-au descoperit fragmente de coloane din calcar alb-gălbui, ce zăceau în stratul de dărîmături. Pe aceeași latură a străzii se aflau fragmentele a două altare cu inscripții latinești, datînd cel mai probabil din a doua jumătate a secolului al III-lea e.n., refolosite aici ca baze pentru stîlpii porticului aferent străzii principale. Imediat la vest de basilica forensis există temeliiile

Fig. XX. Cetatea *Tropaeum Traiani*: zidul de sud, parțial restaurat.

Fig. XXI. Poarta de est a cetății *Tropaeum Traiani*.

Fig. XXII. Inscripția funerară a unui autohton, Daizus, fiul lui Comozous, ucis de costoboci în anul 170 e.n.

Fig. XXIII. Micul trofeu, înălțat la poarta răsăriteană a cetății, cu prilejul refacerii zidului de apărare în vremea împăraților Constantin cel Mare și Licinius, la începutul secolului al IV-lea e.n.

Fig. XXIV. Pe *via principalis*, către poarta de est ; în dreapta, intrarea în *basilica forensis*.

Fig. XXV. Pe *via principalis*, către poarta de vest ; în dreapta, ruinele basilicii simple.

Fig. XXVI. *Bazilica forensis* — vedere de ansamblu.

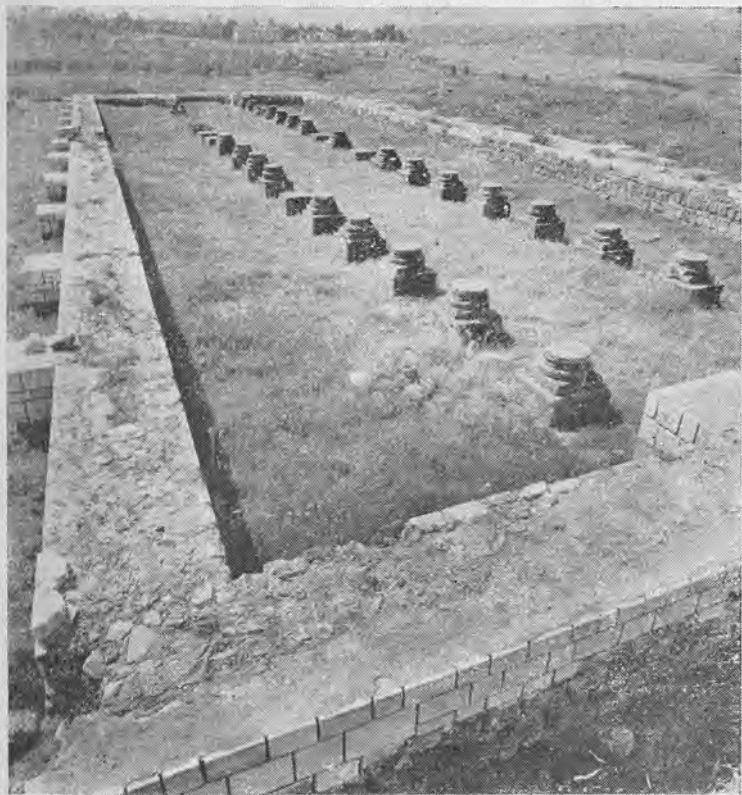

Fig. XXVII. Muzeul Tropaeum Traiani.

Fig. XXVIII. Interior din Muzeul Tropacum Traiani; în planul îndepărtat, micul trofeu din secolul al IV-lea e.n.

Fig. XXIX. Inscricție funerară din secolele II—III, spartă în două blocuri utilizate ca material de construcție în secolul al IV-lea e.n.

Fig. XXX. Muzeul Tropaeum Traiani; în planul apropiat, macheta Monumentului Triumfal; în planul îndepărtat, piesele păstrate ale trofeului propriu-zis.

unei construcții de formă rectangulară, cu dimensiunile de $8,50 \times 7$ m, cu o intrare largă de 2 m, dispusă la mijloc.

BAZILICA SIMPLĂ (a). După ce se depășește sectorul recentelor descoperiri, se ajunge în dreptul a două monumente de multă vreme consacrate în literatura de specialitate. Pe partea dreaptă, la nord de *via principalis*, se află bazilica simplă, numită așa de primii ei descoperitori. De plan dreptunghiular, cu dimensiunile $21,30 \times 11,70$ m, are trei nave, nartex tripartit la apus și, după ultimele constatări, *atrium* și pridvor. Absida este mare, dar la exterior planul bazilical a fost modificat în dreptul acesteia de construcții auxiliare, la nord-est și la sud, care se consideră a fi așa-numitul *diaconicon*. Inițial s-a crezut că a fost zidită în secolele IV—V, dar mai târziu, constatându-se că nartexul este specific secolelor V—VI, a fost datată în timpul împăratului Anastasius (491—518). Mai mult, cu prilejul ultimelor săpături, s-a ajuns la concluzia că a fost ridicată în jurul anului 500 peste dărîmăturile nivelate ale unor construcții din secolele II—IV (fig. 18).

Tot recent s-a degajat o criptă înscrisă absidei, cu dimensiunile de $2,70 \times 2,30$ m și înaltă de 2,50 m. Se mai putea observa la descoperire, pe unul din pereții tencuiți, urma unui text scurt, scris cu vopsea roșie, care ar fi putut conține numele unor martiri. De altfel, sub dărîmăturile criptei s-au găsit împrăștiate resturile a cinci schelete omenești, poate ale unor martiri, fără urme de inventar, cu excepția unui singur cui de aramă, care provine probabil de la vreo cutie de lemn pentru moaște. Contextul arheologic arată că această criptă fusese profanată înainte de dărîmarea bolții.

BAZILICA CU TRANSEPT (d). Vizavi de bazilica simplă, la sud de axul dat de *via principalis*, se desfășoară în plan orizontal cunoscuta bazilică cu transept, adică în formă de T. Dimensiuni: $33,80 \times 10,70$ m; se datează în aceeași perioadă ca și bazilica simplă. Cele trei nave longitudinale,

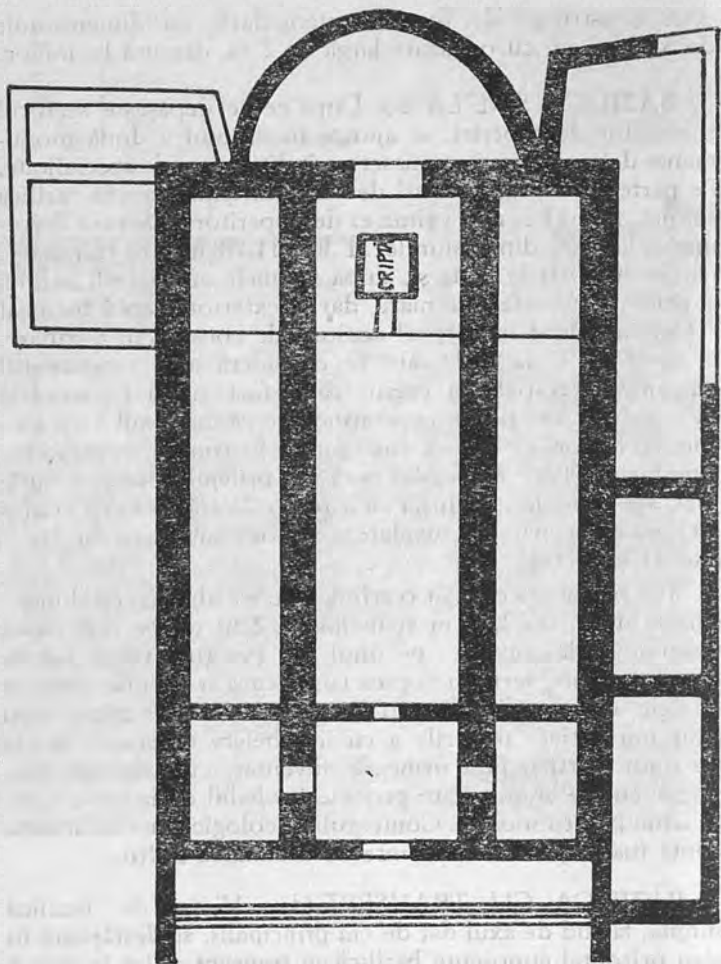

Fig. 18. Așa-numita bazilică simplă, cu criptă (plan).

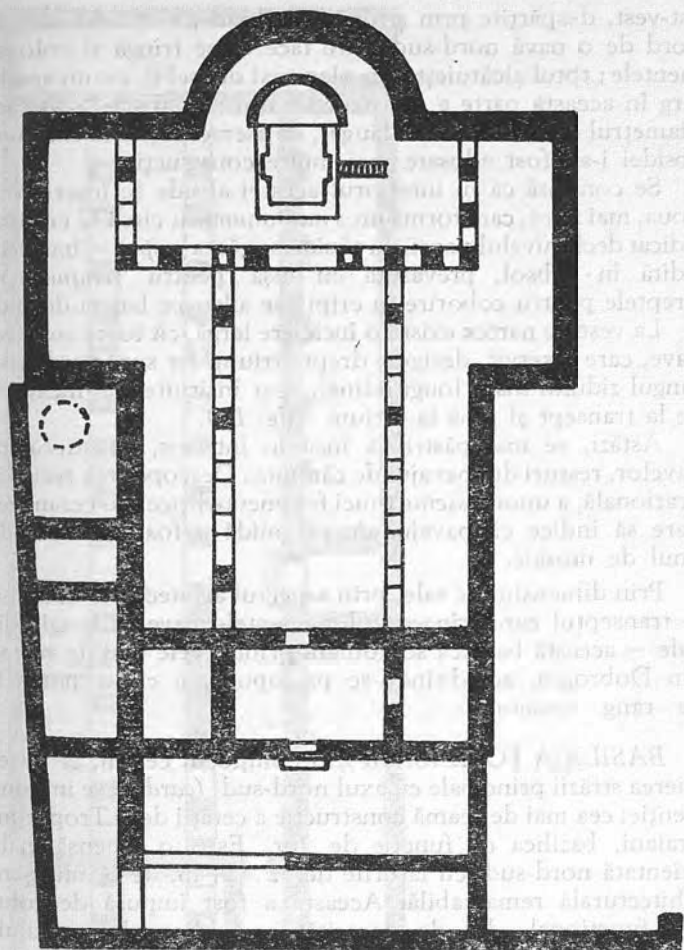

Fig. 19. Planul bazilicii cu transept.

est-vest, despărțite prin șiruri de coloane, sînt traversate la nord de o navă nord-sud, care face să se frîngă și colanamentele; totul alcătuiește un plan mai deosebit, cu un spațiu larg în această parte a construcției din fața absidei, care are diametrul de 9,60 m. De adăugat, de asemenea, că la exterior, absidei i-au fost adosate mai multe construcții.

Se constată că în interiorul acestei abside se înscrie o a doua, mai mică, care forma un *synthronum*, cu circa 12 cm mai ridicat decît nivelul navei. În absidă se găsea *cripta* — încăperezidită în subsol, prevăzută cu nișă pentru *reliquarium*. Treptele pentru coborîre în *criptă* se aflau pe latura de sud.

La vest de nartex exista o încăpere largă, cît toate cele trei nave, care a servit, desigur, drept atrium, iar spre nord, de-a lungul zidului mare longitudinal, apar înșiruite trei încăperi, de la transept și pînă la atrium (fig. 19).

Astăzi, se mai păstrează încă în interior, pe suprafața navelor, resturi din pavajul de cărămizi. Descoperirea recentă, ocazională, a unor *tesserae* (mici fragmente litice sau ceramice) pare să indice că pavajul de cărămidă a fost premers de unul de mozaic.

Prin dimensiunile sale, prin aspectul arhitectural deosebit — transeptul care frîgea colanamentele navelor longitudinale — această bazilică se numără printre cele mai de seamă din Dobrogea, acreditîndu-se presupunerea că ar putea fi de rang episcopal.

BASILICA FORENSIS (e). În mijlocul cetății, la întrețierea străzii principale cu axul nord-sud (*cardo*), se impune atenției cea mai de seamă construcție a cetății de la Tropaeum Traiani, bazilica cu funcție de for. Este o imensă hală orientată nord-sud, cu laturile de 52 × 24 m, de o înfățișare arhitecturală remarcabilă. Aceasta a fost impusă de rolul său funcțional, dat de necesitățile publice ale orașului. După toate probabilitățile, construcția sa — dacă nu cumva numai refacerea — datează din vremea împăratului Licinius (308—324).

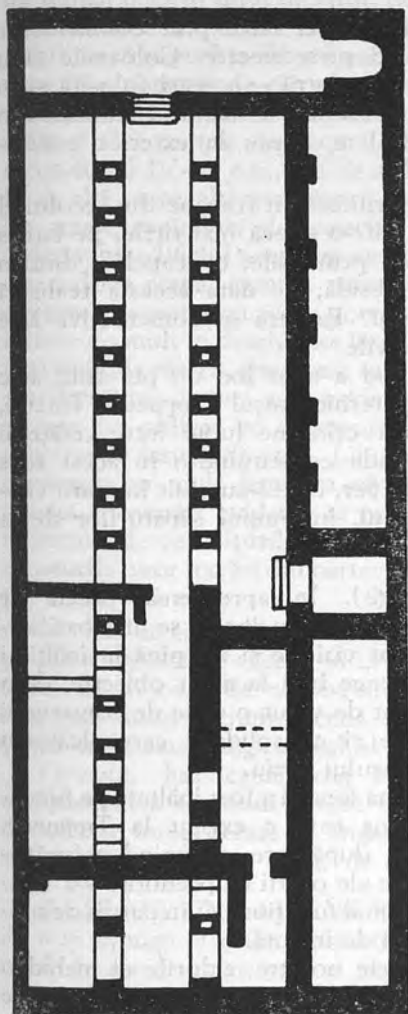

Fig. 20. Basilica forensis
(plan).

Interiorul era împărțit în trei nave prin colonamente masive formate din cîte 18 piese fiecare. Coloanele erau așezate pe socluri cu baze de piatră — aceeași folosită și în alte ziduri ale complexului. Zidurile edificiului realizate din piatră cu mortar, groase de 1 m, aveau la exterior contraforturi (fig. 20, fig. XXVI).

Acestei capodopere a arhitecturii romane din secolul al IV-lea e.n. i s-a adăugat, într-o epocă mai târzie, pe latura de nord, de-a lungul străzii principale, o „capelă”, dintr-o singură navă cu o mică absidă, de data aceasta realizată din piatră legată cu pămînt. Factura sa constructivă este mult inferioară bazilicii civile.

Între anii 586—587, cînd a avut loc un puternic atac avaro-slav, care a afectat puternic orașul *Tropaeum Traiani*, bazilica a fost teatrul unor crîncene lupte între cetățenii orașului și năvălitori, dovada constituind-o în acest sens craniile umane și armele de fier, care s-au găsit în mare cantitate în interiorul edificiului, în timpul săpăturilor de la sfîrșitul veacului trecut.

BAZILICA-CISTERNĂ (c). În apropierea porții de vest a cetății, tot la sud de *via principalis*, se află bazilica-cisternă, ale cărei ziduri sînt vizibile și azi pînă la înălțimi considerabile. Pînă a se ajunge însă la acest obiectiv, de-o parte și de alta a străzii, sînt de văzut o serie de construcții mai mici, acum conservate și consolidate, care alcătuiau prăvăliile sau locuințele orașului tîrziu.

I se spune bazilica-cisternă fiindcă a fost înălțată pe fundamentul unei cisterne, prima care a existat la *Tropaeum Traiani*, în secolele II—IV, după care, devenind neîncăpătoare pentru nevoile curente ale obștii tropeenilor, s-a construit o a doua, mai mare și mai funcțională, în partea de sud-est a cetății, în afara zidului de incintă.

Așa cum se vede în zilele noastre, zidurile ei închid o suprafață rectangulară cu laturile de 19,70 × 6,80 m. Pe laturile lungi există cîte două ziduri paralele, aflate la o depărtare

de numai 0,75 m unul de altul, de unde, la un moment dat, și denumirea de bazilica dublă. Pînă în prezent nu s-a putut stabili dacă suprafața interioară a bazilicii a avut una sau trei nave. S-a apreciat de către unii cercetători că deasupra cisternei romane s-au înălțat succesiv două bazilici cu cîte o navă și fără nartex — prima în cea de a doua jumătate a secolului al IV-lea e.n., cea de a doua cu un veac mai tîrziu. Pe de altă parte, alți cercetători, luînd ca bază a argumentației lor unele capiteluri descoperite în interiorul bazilicii, au apreciat că edificiul avea trei nave, măcar după reconstrucția din a doua etapă, ceea ce pare mai probabil, dacă asociem observația aceasta cu aceea potrivit căreia absida de la răsărit întrece cu mult în deschidere lărgimea presupusei unice nave. Mai mult, la răsărit absida are un aspect poligonal în interior, dat de latura de aici a cisternei, pe care deci o suprapune și care i-a obligat pe constructorii bazilicii să respecte în substrucție latura dreaptă. Linia semicirculară din exterior depășește cu mult lărgimea navei centrale. Dacă adăugăm acestei constatări evidente și pe aceea că așa-numitele contraforturi de pe colțurile de vest ale navelor sînt în realitate canaturile unor intrări din nartex, se confirmă ipoteza existenței celor trei nave.

Nivelul de călcare în bazilică este dat de cel de la intrarea pe scara îngustă ce accede în criptă și de cel de afară, de la apus, de dincolo de nartex, mai exact de pavajul care a aparținut unui atrium recent identificat. Cripta se abate puțin de la axul longitudinal al edificiului.

Oricum, bazilica-cisternă rămîne, prin caracterul și complexitatea sa, unul dintre cele mai interesante edificii din cîte se înregistrează la *Tropaeum Traiani*. Ea a fost cercetată, pentru prima oară, de George Murnu.

BAZILICA DE MARMURĂ (b). Cu puțin înainte de a se ajunge la poarta principală de vest, se deschide la nord de strada principală o potecă ce conduce la bazilica marmoreeană — numită convențional astfel din pricina

materialului folosit la reconstruirea sa în secolul al VI-lea e.n., mai precis sub Iustinian (527—565).

Acest edificiu marmoreean a fost cercetat încă din anul 1906. Cu prilejul săpăturilor s-au observat patru faze de construcție: prima, către mijlocul secolului al IV-lea e.n., sub Constantin cel Mare (306—336), cea de a doua la începutul secolului al V-lea; a treia sub Iustinian, când se presupune că a fost refăcută cu scopul de a servi drept biserică episcopală, construindu-i-se acum și un *baptisterium* în imediata apropiere; în sfârșit, cea de a patra fază se caracterizează prin reparații și înfrumusețări neterminate, înșirate pe o durată de mai mulți ani, probabil pînă la invazia avaro-slavă din anii 586—587, care distruge orașul.

Are o lungime de 25,50 m și o lărgime de 10,50 m. Începînd cu faza a II-a a existenței sale a avut și un atrium; este singura bazilică de tip elenistic cu atrium descoperită pînă în prezent în Dobrogea. În mijlocul atriumului are o mică fîntînă — *phiale* — cu resturile unui canal. Pe laturile de nord, de vest și de sud atriumul era înconjurat de porticuri.

Această caracteristică arhitectonică o întîlnim și la bazilicile din secolele V—VI e.n., din Grecia și din Asia Mică. Locul porticului de pe latura de est l-a luat nartexul care comunica cu atriumul prin două uși laterale, corespunzînd porticurilor de nord și sud, iar cu naosul prin trei intrări, cîte unul în dreptul fiecărei nave.

Pe verticală nartexul se afla mai sus decît atriumul și mai jos decît naosul. Interiorul lui era împărțit transversal prin două arcade susținute pe stîlpi sau coloane, așa cum ne indică unele analogii. Intrarea principală în edificiu se făcea pe latura de sud a nartexului, unde exista și un mic *propylon* (vestibul).

Naosul era împărțit în trei nave, cea din mijloc avînd lungimea dublă, respectiv 8 m, față de cele laterale. În partea de răsărit a navei centrale se mai păstrează baza balustradei — *cancelli* — care separa naosul de *presbyterium*. Acesta cuprindea, la rîndul său, absida și o parte din naos, în mijloc

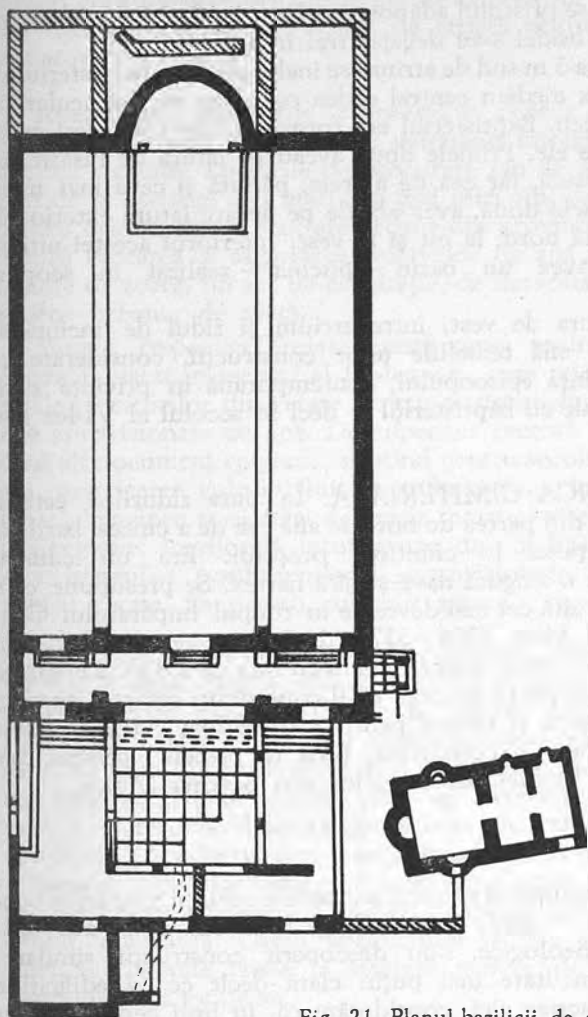

Fig. 21. Planul bazilicii de marmură.

înălțându-se pristolul adăpostit sub un baldachin — *ciborium*. În afara absidei s-au degajat trei încăperi.

La circa 3 m sud de atrium se înalță clădirea baptisteriului, al cărui ax median central cădea oarecum perpendicular pe axul bazilicii. Baptisteriul era format din trei încăperi ce se legau între ele. Primele două aveau pe latura de răsărit câte o mică absidă, iar cea de a treia, pătrată și ceva mai mare decât primele două, avea abside pe fiecare latură exterioară, respectiv la nord, la est și la vest. Interiorul acestei ultime încăperi avea un bazin — *piscina* — realizat în scopuri rituale.

Pe latura de vest, între atrium și zidul de incintă al cetății, se află temeliile unor construcții, considerate ca fiind locuința episcopului, contemporană în privința construcției sale cu baptisteriul — deci în secolul al VI-lea e.n. (fig. 21).

BAZILICA CIMITERIALĂ. În afara zidurilor cetății, pe platoul din partea de nord se află cea de a cincea bazilică, care funcționa în cimitirul orașului. Era un edificiu simplu, cu o singură navă și fără nartex. Se presupune că a fost construită cel mai devreme în timpul împăratului Constantin cel Mare (306—337), după moartea lui Licinius. La est are o absidă semicirculară cu raza de 2,8 m. Lungimea bazilicii este de 15 m, ceea ce îi conferă un caracter specific legat de locul și scopul pentru care a fost ridicată. Acest edificiu poate fi considerat, pînă în prezent, printre cele mai vechi bazilici paleocreștine din Scythia Minor.

*

Cu mențiunea că și-n alte sectoare ale cetății, împărțite convențional în vederea unei evidențe mai sistematice a investigațiilor arheologice, s-au descoperit construcții similare, de funcționalitate mai puțin clară decât cea a edificiilor publice descrise aici, considerăm că, în linii generale, s-au

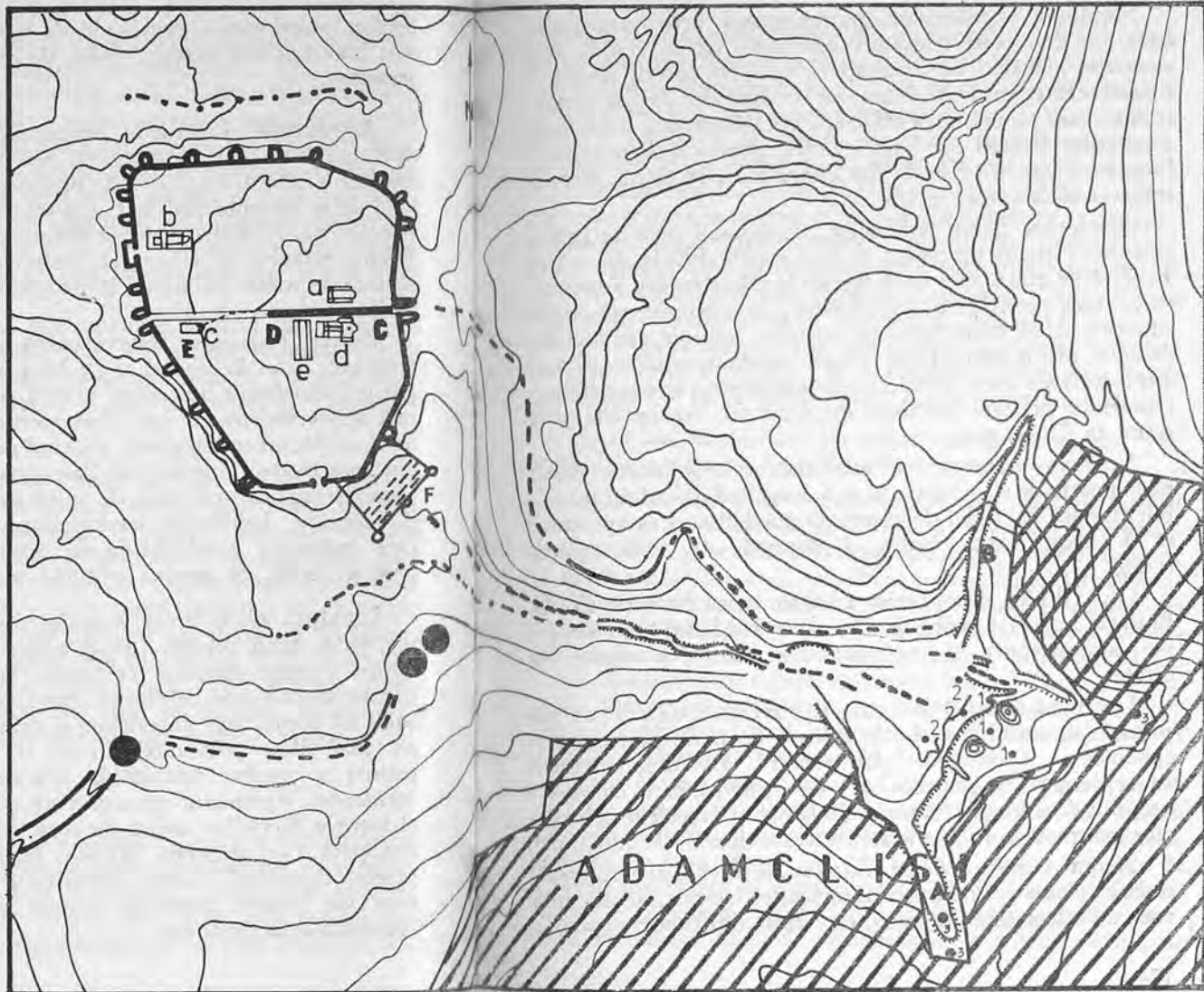
schițat coordonatele principale ale descoperirilor mai vechi sau mai noi din cetate, acelea de strictă utilitate pentru vizitator.

Apeductele. Eforturile tropeenilor pentru asigurarea apei potabile s-au constatat pe parcursul întregii existențe istorice a cetății. Lucrările de procurare sau de aducțiune a apei de la distanțe mai mari sau mai mici sînt de presupus pentru oricare dintre centrele urbane din provincie. Aceasta fiindcă captarea și asigurarea rezervelor de apă reprezenta, înainte de toate, un act de civilizație, de dezvoltare a structurilor urbane, de viață.

Pentru *Tropaeum Traiani* există șansa unui document epigrafic, datat în secolul al IV-lea e.n., care relevă preocupările locuitorilor din cetate pentru o sistematică și continuă aprovizionare cu apă. Descoperirea recentă în cetate a unui alt document epigrafic, atestînd pentru secolul al III-lea e.n. practicarea cultului lui *Zeus Ombrimos*, vine să întregască imaginea unei stări de spirit caracteristice populației din regiune, îngrijorată întotdeauna de condițiile naturale care îngreuiiau posibilitățile de aprovizionare cu apă fie pentru cetate, fie pentru culturile agrare.

Cu cîțiva ani în urmă, s-au descoperit în mod întîmplător, lîngă satul Șipote, tuburi antice ale unui apeduct ce indica direcția orașului *Tropaeum Traiani*. Cercetările au permis identificarea celui mai lung apeduct al cetății, remarcabil nu numai prin dimensiuni și prin maniera de realizare, ci, mai ales, prin modul cum se adaptează terenului, pentru a rezolva dificultățile ridicate de relieful sinuos, accidentat. Apeductul este construit după principiul general al tuturor lucrărilor antice de acest fel. Circulația apei prin conducte este asigurată printr-o înclinație minimă și, de obicei, constantă. Capul apeductului se află la începutul unei văi laterale tăiate în stratele masive de calcar ale platoului de la est de sat.

Fig. 22. Zona cetății
Tropaeum Traiani și
apeductele de pe Valea
Cetății; 1 — poziția
captărilor actuale pentru
cișmele; 2 — cișmele;
3 — puțuri moderne;
A, B — captări antice
probabile; C—D — tra-
seu asigurat al conductei
din canalul străzii; E —
cisternă transformată
ulterior în bazilică;
F — bazin-rezervor for-
tificat: a — bazilica sim-
plă; b — bazilica de
marmură; c — bazilica-
cisternă; d — bazilica cu
transept; e — bazilica
forensis.

Secțiunea apeductului impresionează prin masivitate; baza are de obicei marginile rotunjite, iar în centru este amenajat jghebul de circulație a apei cu pereții drepecți și fundul albiat, impermeabilizat cu un strat distinct de ciment special, care nu permitea infiltrația apei. Suprafața superioară a pereților laterali era bine netezită, pentru a se permite o bună aderență cu capacele din lespezi mari de piatră, dispuse transversal deasupra canalului.

Apeductul Șipote-Adamclisi, remarcabil prin realizarea tehnică, a putut funcționa și în condiții dificile de relief. În afară de executarea unor lucrări speciale pentru a permite traversarea crestelor a două dealuri, de o importanță aparte sînt cele două construcții ce asigurau trecerea apeductului de la un mal la altul al văii. Construcțiile în cauză — sifoane sau resturi ale unei substrucții de menținere a apeductului — reprezintă primele instalații de acest fel descoperite pînă acum în Dobrogea.

V. Pârvan a presupus că acest apeduct ar fi intrat în cetate pe la poarta de sud, fapt care ar fi creat însă dificultăți insolubile, fiindcă ar trebui demonstrată posibilitatea ca apeductul să fi urcat panta înaltă și dreaptă de sub zidurile cetății.

Un al doilea și important apeduct venea din satul Zorile. El urma malurile înalte ale văii ce se deschidea spre Urluia, pe care trebuia să o traverseze pentru a ajunge la cetate.

La o mică distanță de cetate, în povîrnișul de sub comuna Adamclisi, există o serie de izvoare de unde porneau alte apeducte — „apeductele văii cetății”. Izvoarele amintite au reprezentat principala bază de aprovizionare cu apă a orașului de-a lungul întregii sale istorii. Cercetările arheologice mai recente au pus în lumină vaste lucrări de aducțiune.

Singurul apeduct de pe malul sudic al văii, al cărui capăt trebuie plasat la începutul ramificației laterale, acolo unde roca de calcar este dezgolită, este acela din tuburi ceramice,

prevăzut cu instalație de decantare, semnalat de G. Murnu ca venind din direcția centrului satului. Astăzi izvorul nu mai există și adâncimea celor două fântîni din preajma lui indică măsura în care a coborît pînza de apă în acest punct. Singura precizare de traseu s-a putut face la confluența cu valea cetății, la o cotă foarte joasă. De aici apeductul avea în continuare un traseu liniar pînă la poarta de est a cetății, pe unde și intra în incintă. El se afla plasat sub *via principalis*, în stînga șanțului de scurgere. Tuburile de apeduct erau perfect izolate de apa ce curgea prin șanțul de scurgere, iar la partea superioară erau placate cu cărămizi. După 26,5 m apeductul este deviat cu 90°, către sud, apoi mai face un cot pentru a alimenta cisterna din cetate, cea care, începînd din secolul al V-lea e.n., va fi folosită — după mai multe reamenajări — ca bazilică (vezi supra — bazilica-cisternă).

Un al doilea apeduct din tuburi era așezat în axul văii mari. Din acesta s-a mai păstrat un tronson.

Un al treilea avea o construcție mai robustă, traseul său urmînd malul nordic al văii. La o dată care nu poate fi precizată, s-a procedat la o reparație a tronsonului inferior al apeductului. În aval, canalul a fost complet demantelat și, din extremitatea obturată cu mortar, apa se vărsa printr-un tub de conductă într-un sarcofag de marmură, iar de aici era preluată, pe la cealaltă extremitate a sarcofagului, de două conducte din tuburi ceramice, una cu diametrul mai mare, îndreptată spre cetate, iar alta mai îngustă, care constituia o derivație locală, orientată în sensul pantei. Întreaga instalație reprezintă un bazin de decantare.

Ceea ce se poate avansa cu siguranță încă de pe acum este că, într-un moment care va trebui precizat, din ultima fază de viațuire a cetății, în mod sigur posterior ridicării incintei, a fost necesar ca locuitorii — determinați fie de debitul insuficient al unui apeduct, fie de secarea izvorului captat — să apere printr-o fortificație suplimentară, puter-nică, terminația liniei de aducțiune de la poalele cetății, de

care depindea în mod predominant — și de la o anumită dată chiar exclusiv — alimentarea cu apă a orașului. Implicațiile defensive ale asigurării cu apă a cetății sînt evidente pentru împrejurările istorice din secolele tîrzii, ele condiționînd, în ultimă instanță, rațiunea de a fi a zidurilor de apărare.

Construcția și rețeaua de apeducte de la Tropaeum Traiani sînt strîns legate de o situație specifică teritoriului Dobrogei în toate timpurile — carența surselor de apă. Zonele din preajma izvoarelor au constituit constante ale ocupării teritoriului din cele mai îndepărtate epoci pînă în vremurile noastre (fig. 22).

MUZEUL TROPAEUM TRAIANI

Hotărîrea constituirii la Adamclisi a unui mare complex arheologic a condus la realizarea unei construcții muzeale care să adăpostească atît piesele originale care proveneau de la monument, mausoleu și altar, cît și pe acelea care s-au descoperit de-a lungul anilor în săpăturile de la cetate și din împrejurimi. Se dobîndeau în acest chip, pe de-o parte, o frescă fidelă de ordin istoric a întregii zone atît de profund implicate în procesul etnogenetic românesc și, pe de altă parte, condiții optime de conservare și valorificare instructiv-educativă a unuia dintre cele mai importante documente de cultură materială și artistic-spirituală din România.

În centrul civic al comunei Adamclisi, rețeaua rutieră asigură accesul la Muzeul „Tropaeum Traiani”, organizat într-o construcție modernă, adaptată necesităților de expunere a unui patrimoniu deosebit, insolit, cu o imagine mozaicată pe zidul exterior, inspirată din istoria veche a patriei noastre. Studenții Institutului de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu” din București, realizatorii acestei opere, pe cît de interesantă, pe atît de atractivă, au marcat cu simboluri, toponime și portrete tot ce era mai reprezentativ din trecutul românesc a cărui etnogeneză se leagă de *Tropaeum Traiani* (fig. XXVII).

Pe cele două niveluri interioare ale clădirii sînt expuse vestigii scoase din săpături sau descoperite ocazional în zonă, precum și piesele originare ale monumentului, în special cele figurate, care au nevoie imperioasă de o conservare

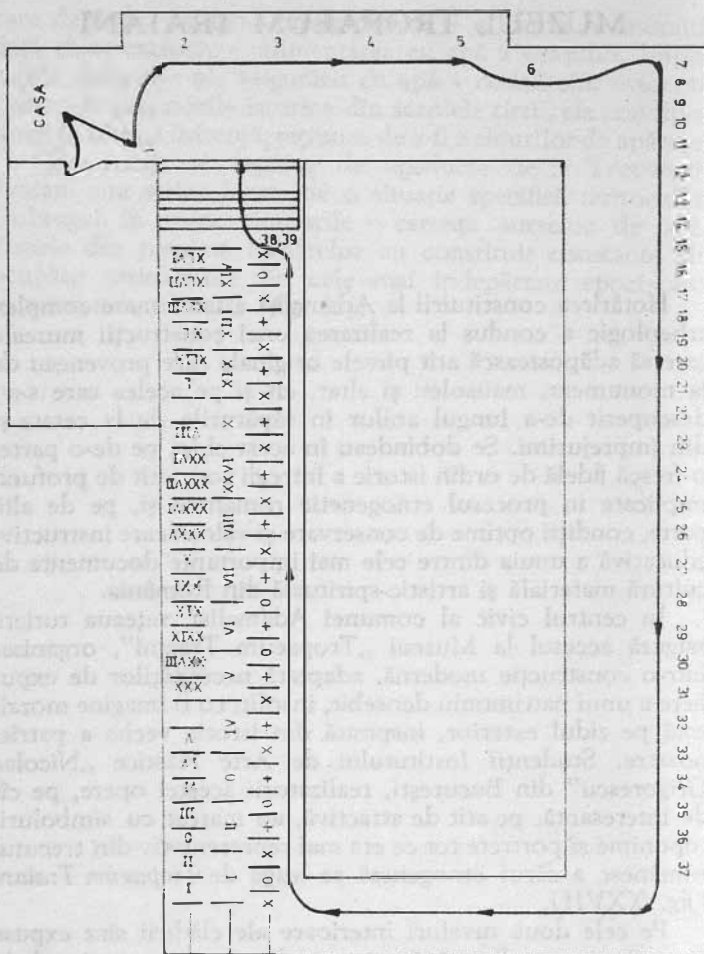

Fig. 23—24. Planul expunerii în Muzeul Tropaeum Traiani: nivelul superior (stînga); parterul (dreapta).

sigură (fig. XXVIII). În chipul acesta vizitatorul constată imagistic întreaga gamă de ansambluri ornamentale sau nefigurate care vin de la monument în special. Macheta expusă la parter îngăduie reconstituirea tuturor părților componente din structura marelui trofeu.

Nivelul I, cel superior, cuprinde elemente de civilizație care certifică, pe de-o parte, vechimea locuirii geto-dace în sud-vestul Dobrogei și, pe de altă parte, continuitatea de viață și evoluție culturală a lor. Vase ceramice, unelte, podoabe etc. se înscriu acestei idei tematice. De asemenea, tot aici, unui întreg perete i se alătură o parte din piesele arhitectonice și ornamentale scoase mai de mult de la cetate, sugerînd astfel simbioza daco-romană (fig. 23).

O primă vitrină conține urne de incinerare geto-dacice din zona Adamclisi, datate în secolele V—IV î.e.n., printre care se remarcă una cu corp bitronconic, cu patru apucători și fund plat. Alte vitrine cuprind tot vase geto-dacice lucrate atît cu mîna, cît și la roată, scoase de la Bugeac și Satu Nou. Se remarcă cu deosebire o strachină cu corp conic, cu fund plat și buză răsfrîntă în interior, arsă incomplet. În cea de a treia vitrină remarcăm alte două urne de la Bugeac, una cu proeminențe pe diametrul maxim, precum și o cană de culoare cenușie, lucrată la roată. Toate se datează în secolul al IV-lea î.e.n.

Un prim element de cultură romană alăturat peretelui este baza unei statui închinată împăratului Traian, în anii 115—116 e.n., de către locuitorii cetății *Tropaeum Traiani*, cu inscripție dedicatorie în care sînt numiți *Traianenses Tropaeenses* (vezi supra p. 148). Inscripția, de o importanță excepțională pentru înțelegerea și datarea marelui monument și a apartenenței sale și a cetății la epoca lui Traian, a fost descoperită la 15 iulie 1891, împreună cu alte epigrafe, laolaltă îndemnîndu-l pe Gr. Tocilescu să afirme deci că orașul din Valea Urлуiei se numește *Tropaeum Traiani*. Alături, se remarcă un frumos fragment arhitectonic, o arhitravă cu bucranii, datată în secolele II—III, refolosită

în secolul al IV-lea e.n. ca material de construcție în zidul de incintă al cetății, de unde a fost recuperată.

Trecînd peste vitrina nr. 6 cu ceramică geto-dacică de la Adamclisi, Bugeac și Rasova, se poate vedea în continuare o *aedicula* (nr. 7) din sec. II e.n., în forma a doi lei — sculptați neglijent — așezați pe labelle posterioare; este o lucrare tipic provincială, de caracter funerar-apotropaic, adusă în cetate de locuitorii din epoca romană tîrzie dintr-o necropolă romană mai veche.

Vitrina nr. 8 conține ceramică geto-dacică, iar nr. 9, cu aceeași categorie de elemente arheologice, mai are în plus o amforă, de tip Thasos, găsită la Rasova, laolaltă mărturisind relațiile firești, de ordin economic, statornicite între societatea autohtonă și coloniile grecești din Pontul Sîng. Același aspect îl ilustrează și amfora de Cos din vitrina nr. 10, descoperită la Ion Corvin. Este datată în secolele I î.e.n. — I e.n.; pe umărul sîng apar scrise cu negru literele grecești ΔΑΙ.

Probelor înfățișate pînă aici, privind începuturile vieții romane în sudul Dobrogei, li se adaugă în continuare altele; sînt prezentate în vitrina nr. 13 inventarele funerare ale mai multor morminte, printre care și cele ale unuia de inhumatie și ale altuia de incineratie din necropolele cetății *Tropaeum Traiani*, datate în a doua jumătate a secolului al II-lea e.n. și în prima jumătate a celui următor. Mormîntul de inhumatie era alcătuit dintr-o cutie de cărămidă care conține osemintele unei fete și mai multe obiecte în jur: o cană, un ulcior, ace, ace de păr, mărgelile etc. Cel de incineratie era de asemenea în cutie de cărămidă și cuprindea, pe lîngă cenușă, piese de inventar funerar: un opaiț, două inele de plumb cu geme — una din ele cu reprezentarea Minervei cu coif.

Stadiul avansat al societății romane din Moesia Inferior este demonstrat și de obiectele vitrinei următoare (nr. 15): vase de pămînt ars alături de splendide recipiente de sticlă, folosite mai ales pentru păstrarea cosmeticelor (unguentarii, lacrimarii etc.). În vitrina nr. 19 vedem ceramică romană:

amfore, castroane, străchini etc. Secolului al II-lea e.n. îi aparțin următoarele două piese care reprezintă un altar (nr. 20) și un relief votiv (nr. 21), ambele închinat lui Bacchus. În continuare (vitrina nr. 22) sînt expuse mai multe *lucernae* (opaite) aparținînd veacurilor II—III, cu discurile ornamentate diferit: pești, nereidă, taur, cap de bărbat, cocoș etc. Vitrina nr. 25 conține monede din secolele I—IV, descoperite în cetate.

După o ediculă, din secolul al II-lea e.n., descoperită la Zorile (1972), care îl înfățișează pe Thanatos aplecat spre stînga și sprijinit pe o făclie (nr. 27), și o amforă „cu coaste” romano-bizantină din secolele IV—V (nr. 28), din nou monede (nr. 29), de data aceasta din secolele IV—VI; se remarcă cele bizantine din secolul al VI-lea e.n. (*follis* și diviziuni) care oferă date importante legate de sfîrșitul cetății *Tropaeum Traiani*.

Vitrina nr. 32 conține o amforă și două greutatea pentru războiul de țesut vertical descoperite la Sacidava (Muzait-Dunăreni) și un tub de apeduct de la Adamclisi. Toate aceste piese se datează în secolele IV—VI. Vitrina nr. 33 cuprinde obiecte tîrzii: oale, farfurii, opaite, capace, tipare etc., din secolele V—VII, toate de proveniență tropaeensă.

Ultimele două vitrine, nr. 35 și 36, conțin vestigii de epocă feudală timpurie, printre care recunoaștem borcanele cu corp bitronconic, cel mai adesea decorate cu striuri orizontale incizate.

Printre piesele prezentate pînă acum se intercalează altele, fie așezate pe podea, fie suspendate pe stativi metalici. Scopul lor este acela de a crea ruperi de ritm, de a „colora” expunerea. Apar cel mai adesea capiteli de calcar (nr. 11, 14, 23, 24, 26, 30, 31, 34, 37). Remarcăm și o rîșniță de mînă (nr. 17), precum și un capitel de marmură (nr. 18).

Un întreg perete al nivelului I, dinspre sud, expune o primă jumătate a pieselor ornamentale și arhitecturale ale tamburului cilindric al Monumentului Triumfal și anume frizele, inferioară (ornamentată cu vrej de acant) și superioară

(cu decorația din torsade alternînd cu palmete); metopele, despărțite de pilaștri pitici, unii ornamentați cu caneluri verticale, alții cu vrejuri; apoi blocurile de cornișă și merloanele cu prizonieri, între care apar blocurile de parapet. Expunerea acestora continuă și la parter, unde se înșiruie cea de a doua jumătate a pieselor tamburului cilindric. Se mai pot vedea patru lei fragmentari, folosiți ca jgheaburi pentru scurgerea apelor meteorice de pe acoperișul Monumentului Triumfal (nr. 42—45).

La parter (fig. 24), la capătul segmentului al doilea cu piese ale tamburului cilindric, se găsesc alte cîteva importante părți ale acestuia, și anume: un pilastru de colț al bazei hexagonale superioare¹ (nr. 53), părți din trofeul monumentului puse peste bucăți din tamburul II și probabil I; trei statui de captivi, dintre care două stau pe cîteva bucăți din friza cu arme; tot aici apare și un fragment din tamburul IV, cu capul de meduză în relief (nr. 54), și doi pilaștri de colț ai bazei hexagonale inferioare (nr. 55—56).

De asemenea, printre mai multe fragmente sculpturale și arhitectonice provenite de la Monumentul Triumfal și cetate (nr. 57—58) mai recunoaștem cîteva bucăți de blocuri de parapet (nr. 58, 60—62) și un fragment dintr-un bloc de cornișă (nr. 67). Tot aici se găsește și stela funerară a lui Ulpius Archidamus (nr. 68) și un fragment de ediculă similară, se pare, cu cea de la nr. 7, dar din care se mai păstrează postamentul și urme din labelle leilor (nr. 73).

La nr. 79 este prezentată macheta care redă la scară redusă imaginea inițială a Monumentului Triumfal într-o ipostază de reconstituire mai recentă (fig. XXX).

La numerele 80—83 se află alte piese de la Monumentul Triumfal, printre care deosebim: un bloc de cornișă de la etajul inferior al suprastructurii (nr. 80), un alt fragment din tamburul IV (nr. 81), un scut cu cap de meduză de pe fața nordică a trofeului (nr. 81) și alte două fragmente din tamburele III și IV (nr. 83).

În continuare (nr. 84), macheta în piatră artificială cu imaginea inițială a altarului funerar militar în reconstituirea lui Georg Niemann. Urmează nouă fragmente din inscripția de la Monumentul Triumfal (nr. 85) și treisprezece fragmente din cea a altarului funerar militar (nr. 86).

La nr. 87—108 se află inscripții (fig. XXIX), fragmente arhitecturale etc., unele de importanță aparte, așa cum este documentul care menționează un *villicus* — administratorul moșiei de pe Valea Urluiei care aparținea senatorului L. Aelius Marcianus — pe un altar închinat lui Heros (nr. 90).

Existența unei stabile comunități grecești la *Tropaeum Traiani* este susținută, printre altele, și de o inscripție în limba elenă, prin care se mulțumește zeiței Hera pentru „găsirea apei” (nr. 94). Menționăm de asemenea altarul pus de consiliul municipal din *Tropaeum Traiani*, care se intitulează în inscripție „prea strălucit”, arătându-ne deci, indirect, dezvoltarea la care ajunsese cetatea la sfârșitul secolului al III-lea e.n. (nr. 99).

Ne reține atenția în continuare fragmentul de altar votiv al lui L. Fufidius Lucianus, *decurio* și *duumvir* — magistrat municipal —, care a pierit în anul 170 e.n., în timpul atacului costoboc (supra, p. 149). De aici s-a dedus categoric faptul că, încă în acel an, *Tropaeum Traiani* avea rangul de municipiu (nr. 101).

Importantă este și piatra funerară ridicată de Herculanius, fiul lui Severus, autohtoni geto-daci romanizați din cetate, în memoria soției sale *Marcia* și a fiului lor *Victor* (nr. 102).

Aceleași comunități grecești atestate de inscripția nr. 94 îi aparține și magistratul Protogenes, care închină lui Zeus Ombrimos — aducătorul de ploaie — un altar votiv (nr. 103).

De menționat, în continuare, un alt altar închinat lui Heros și datat în secolul al II-lea e.n. (nr. 104) și un fragment dintr-o inscripție unde sînt consemnați militari din Legiunea a V-a Macedonica (nr. 106), care, alături de ostași ai Legiunii a XI-a Claudia de la *Durostorum* și ai Legiunii I Italica dela

Novae, constituiau o vexilație pentru paza cetății *Tropaeum Traiani*.

După alte două piese care reprezintă un altar datat în secolul al III-lea e.n., dedicat lui Liber Pater de către P. Valerius Marcianus (nr. 107), și o bază de coloană din secolul al VI-lea (nr. 108), apare, la sfârșit, trofeul simbolic (108) de la poarta de răsărit a cetății *Tropaeum Traiani*. Este înalt de 2,65 m și imita marele trofeu din virful Monumentului Triumfal. A fost ridicat în anul 316 e.n., în timpul împăraților Constantin cel Mare (306—337) și Licinius (308—324), sub care s-au întreprins marile lucrări de refacere a cetății distruse mai înainte.

ÎNCHEIERE

Pentru poporul român, care s-a născut din osmoza civilizației geto-dace cu cea romană, monumentul avea să fie o cronică în piatră a străbunilor săi. Căci monumentul nu glorifică doar pe învingători, ci și pe învinși. Figurile dacilor și ale aliaților lor de pe basoreliefurile descrise exprimă calitățile recunoscute lor de atîția istorici ai antichității, dintre care subliniem vigoarea, curajul, statornicia. De aceea par veridice spusele împăratului Iulian Apostatul (361—363), pe care le atribuie lui Traian: „Am cucerit chiar și pe acești geți, cei mai războinici dintre toate neamurile cîte au existat vreodată, nu numai datorită puterii trupului lor, dar și din cauza învățăturilor lui Zalmoxis care este așa de slăvit de ei. Aceasta le-a întipărit în inimă că ei nu mor, ci numai își schimbă locuința și de aceea merg la moarte mai veseli decît în orice altă călătorie” (Iulian, *Caesares*, 22, 5).

Monumentul de la Adamclisi constituie, prin dimensiunile și armonia cu care a fost proiectat și construit, cea mai impunătoare operă de artă și arhitectură a antichității romane din această parte de lume. Pe bună dreptate Grigore Tocilescu îl considera ca pe un pandant necesar și ilustra totodată, prin originalitatea sa, la Columna Traiană din Roma. „Dacă la Roma, scria reputatul învățat român la finele secolului trecut în revista constănțeană *Ovidiu*, Columna Traiană este mărturia unei pagini glorioase din istoria Imperiului Roman, Monumentul Triumfal de la Adamclisi reprezintă pentru națiunea noastră actul ei de naștere”.

Monumentul ne apare astfel în semnificații multiple. Un monument conceput să exprime în timp și peste timp nu doar cea mai mare victorie romană, ci zorii unei noi alcătuirii etnice, ai unei noi istorii, cea a poporului român. Un monument conceput de asemenea ca o operă remarcabilă de artă constructivă și sculpturală, capabil să înfrunte timpul ca simbol al culturii romane. Dar, în perspectiva istoriei, un monument al civilizației daco-romane și o cronică în piatră, de o valoare documentară inestimabilă. Cercetările comparative întreprinse asupra benzilor figurate de pe Columna Traiană și a basoreliefurilor aparținând Monumentului Triumfal de la Adamclisi au scos în lumină o bogăție de date și detalii relevante. Dar nu numai comparațiile, ci și disocierile s-au dovedit fructuoase. S-au constatat diferențele dintre arta sculpturală, mai rudimentară, dar mai realistă și mai autentică a meșterilor locali de la *Trophaeum Traiani*, față cu arta mai rafinată a meșterilor romani, evidentă pe benzile Columnei Traiane. S-a putut vedea, de exemplu, că dacă figurile geto-dacilor și aliaților lor, bărboase, virile, dîrze, sînt similare pe trofeul ponto-danubian și pe columna romană, comportamentul, mai precis unele atitudini prezintă diferențe. Pe Columna Traiană se insistă asupra scenelor războinice, pe monument, asupra tipurilor umane. Cercetarea cronicii în piatră pe care o redau cu expresivitate metopele și celelalte piese figurate de la Adamclisi lasă încă loc destul aprofundării și meditației. Chiar dacă figurile, vestimentația, detaliile sculptate de meșterii locali denotă stîngăcie, chiar dacă materialul folosit — calcarul — nu era ideal precum marmura, basoreliefurile Monumentului Triumfal se remarcă și azi prin vigoare și autenticitate. Autenticitatea figurilor de la Adamclisi trebuie subliniată nu doar ca exemplu de artă provincială, ce se abate de la regulile clasice, în comparație, să zicem, cu Arcul de Triumf de la Susa, ridicat sub Augustus. Această autenticitate și vigoare, acest realism al exprimării plastice trebuie subliniate ca valențe proprii Monumentului

Tropaeum Traiani, ca atribute ale valorii documentare și originalității artistice ale acestuia.

S-a scris mult despre valențele și semnificațiile monumentului de la Adamclisi, ca și cum acesta s-ar fi păstrat intact peste timp și avataruri, peste dezastrele atîtor năvăliri și războaie. S-au avut în vedere cercetările și eforturile științifice de reconstruire cît mai exactă a sa. Eforturile unui mare număr de specialiști, de cercetători au dat roade, avînd astăzi nu numai imaginea de ansamblu, ci și de detaliu a monumentului, în centrul complexului dat și de celelalte obiective: altar, mausoleu, cetate, muzeu. Mai mult, visul tuturor acestor cercetători s-a împlinit: **MONUMENTUL TRIUMFAL** este redat în impunătoarea înfățișare originală și conservat, apărut. El apare măreț, ca simbol al originii noastre daco-romane, al vechimii și perenității eforturilor poporului nostru de viață materială și spirituală pe vatra închisă de fruntariile vechii Dacii. El a fost restituit astfel ca o imagine nepieritoare a istoriei noastre naționale, ca o operă menită să străbată veacurile, cu semnificații naționale și universale deopotrivă.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- C. ALLARD, *La Dobroutcha*, Paris, 1859.
- TH. ANTONESCU, *Le Trophée d'Adamclisi*, Iași, 1905.
- V. BARBU, *Trofeul lui Traian*, București, 1987.
- AL. BARNEA, *Trei altare inedite de la Tropaeum Traiani*, Studii și cercetări de istorie veche = SCIV, 20, 1969, 4; idem, *Piese arhitectonice inedite din cetatea Tropaeum Traiani*, SCIV, 21, 1970, 4.
- I. BARNEA (coordonator), *Tropaeum Traiani, I, Cetatea*, București, 1979.
- G. BOBICH, *Orme di Roma nell'oriente europeo. Il trofeo di Traiano in Adamklissi*, în „La strada di Francia”, 1940.
- A. CIACONUS, *Historia utriusque belli Dacici a Traiano Caesare gesti ex simulacris quae in Columna eiusdem Romae visuntur collecta*, Roma, 1576.
- C. CICHORIUS, *Die Reliefs des Denkmals von Adamklissi*, în „Philologische Beiträge Curt Wachsmuth”, Leipzig, 1897; idem, *Die Reliefs der Trajanssäule*, II, Berlin, 1899—1900; idem, *Die römischen Denkmäler in der Dobroudsha. Ein Erklärungsversuch*, Berlin, 1907.
- E. COURBAUD, *Les bas-reliefs romains*, Paris, 1899.
- Em. DORUȚIU-BOILĂ, *Some Observations on the Military Funeral Altar of Adamclisi*, Dacia, NS, 5, 1961; eadem, *Fragment necunoscut din inscripția Trofeului de la Adamclisi*, Studii clasice, 7, 1965.
- Fr. DREXEL, *Altes und Neues von Tropaeum Traiani*, Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur, 25, 1922, 49—50.
- M. DURRY, *Les cohortes prétoriennes*, Paris, 1938.
- R. FABRETTI, *De Columna Traiani syntagma*, Roma, 1683.

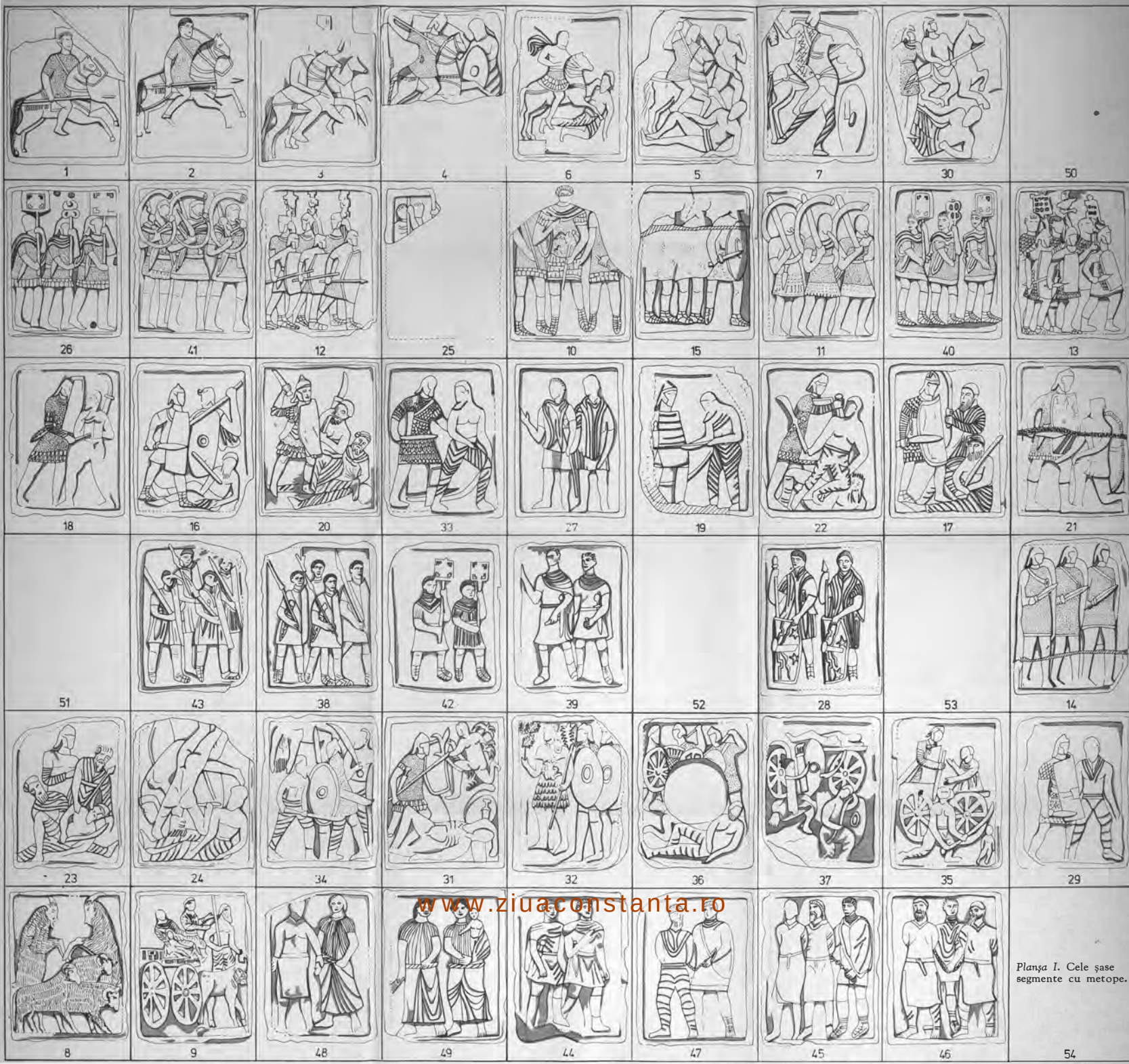
- S. FERRI, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933; idem, *Nuovi documenti relativi al Trofeo di Traiano nella Mesia Inferiore*, Bologna, 1933; idem, *Per il „Traianeum” di București*, *Bulletino del Museo dell'Impero Romano*, 59, Roma, 1931.
- Gr. FLORESCU, *Fouilles et recherches archéologiques à Calachioi (Capidava ?)*, en 1924 et 1926, *Dacia*, 3—4, 1927—1932, București, 1933.
- R. FLORESCU, *Adamclisi*, București, 1973; idem, *Observații cu privire la forma originară a Monumentului de la Adamclisi*, *Studii clasice*, 7, 1965.
- A. FROVA, *L'Arte di Roma e del mondo romano*, Torino, 1961.
- A. FURTWÄNGLER, *Das Tropaion von Adamklissi und provinzial-römische Kunst*, *Abhandlungen*, III, 1903, 22; idem, *Zum Tropaion von Adamklissi*, *Sitzungsberichte*, München, III, 1904.
- Z. GANZINIEC, *Geneza Tropainonu*, Warszawa — Wrocław, 1955.
- G. GIGLIOLI, *Museo Impero Romano*, 1929.
- N. GOSTAR, *Marele monument funerar roman de la Adamclisi. Studiu epigrafic*, Iași, 1977 (teză de doctorat).
- G. HIRSCHFELD, *Helmuth von Moltke, Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, Berlin, 1917.
- H. HOFFMANN, *Das Siegesdenkmal von Adamklissi*, în „*Rumänien in Wort und Bild*”, II, București, 1918, 12.
- T. J. HOPE, *The Journey of an English Aristocrat through the Balkans in 1801: The Travel Diaries of Colonel Lord William Bentinck*, *Revue des études sud-est européennes*, 12, 1974, 4.
- N. IORGA, *Explicația monumentului de la Adamclisi*, București, 1936 (*Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii istorice*, s. III, t. 18, mem. 9).
- W. JÁNECKE, *Die ursprüngliche Gestalt des Tropaions von Adamklissi*, *Sitzungsberichte* — Heidelberg, 20, 1919.
- J. MICHEL, *Les travaux de défense des Romains dans la Dobroudcha*, *Mémoires de la Société des antiquaires de France*, 25, Paris, 1862 (extras).
- G. MURNU, *De la cetatea Tropaeum — Adamclisi. Basilica cisternă București*, 1913; idem, *Cronica săpăturilor arheologice de la cetatea*

- Tropaeum* — Adamclisi, BCMI, 3, 1910; idem, *Monumente de piatră din colecția de antichități a Muzeului de la Adamclisi*, BCMI, 6, 1913.
- P. NICORESCU, *Neues über Tropaeum von Adamklissi*, VI. Internationaler Kongress für Archäologie, Berlin, 1939.
- Al. I. ODOBESCU, *Atheneul Român și clădirile antice cu dom circular*, București, 1888.
- R. PARIBENI, *Optimus Princeps: Saggio sulla storia e sui tempi dell' imperatore Traiano*, I—II, Messina, 1926—1927.
- V. PÂRVAN, *Cetatea Tropaeum: considerații istorice*, București, 1912 (*Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 4, 1911).
- K. F. PETERS, *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobroudscha*, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaftlichen Classe, 27, Viena, 1867.
- E. PETERSEN, *Sul Monumento di Adamklissi*, *Römische Mitteilungen*, 11, 1896.
- G. Ch. PICARD, *Les Trophées romains. Contributions à l'histoire de la religion et de l'art triomphal de Rome*, Paris, 1957.
- B. PICK, *Das Monument von Adamklissi auf Münzen von Tomis*, *Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich*, 15, 1892, 1.
- P. POLONIC, *Valurile antice din Dobrogea*, *Natura*, 24, 1931.
- S. REINACH, *Répertoires des reliefs grecs et romains*, II, Paris, 1909.
- I. A. RICHMOND, *Adamclisi*, *SCIV*, 19, 1968, 1.
- A. RIEGL, *Mitteilungen des österreichischen Museums für Kunst und Industrie*, I, Viena, 1896.
- M. SÂMPETRU, *Tropaeum Traiani. II. Monumentele romane*, București, 1984; idem, *Betrachtungen über das Siegesdenkmal von Adamclisi in Lichte der archäologischen Grabungen*, *Dacia*, NS, 13, 1969.
- A. SCHÖBER, *Zur Entstehung und Bedeutung der provinzialrömische Kunst*, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien*, 26, 1930.
- F. STUDNICZKA, *Tropaeum Traiani, Ein Beitrag zur Kunstgeschichte der Keiserzeit*, Leipzig, 1904.

- Gr. TOCILESCU, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900; idem, *Resultatul explorărilor sale arheologice făcute în vara anului 1891 la castrul roman de lângă Adam-Clissi*, *Analele Academiei Române*, s. II, t. 14, 1891—1892, București, 1893.
- Gr. TOCILESCU, O. BENNDORF, G. NIEMANN, *Monumentul de la Adamklissi Tropaeum Traiani*, Viena, 1895.
- Al. TZIGARA-SAMURCAȘ, *Trofeul de la Adamklissi*, București, 1945.
- K. von VINCKE, *Das Karassu-Tal zwischen der Donau unterhalb Rassowa und dem Schwarzen Meere bei Küstendchi*, Berlin, 1840.
- R. VULPE, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938; idem *À la mémoire de Jean Baradez: Le trophée d'Adamclissi et la stratégie de Décébale*, *Apulum*, 9, 1971.
- R. VULPE, I. BARNEA, *Din istoria Dobrogei, II, Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968.
- C. W. WUTZER, *Reise in den Orient-Europas und einen Theil Westasiens*, I, Elberfeld, 1860.

CUPRINS

CUVÎNT ÎNAINTE de prof. dr. Ion Barnea	5
INTRODUCERE	11
Căile de acces	12
Mediul natural	15
RETROSPECTIVĂ ISTORICĂ	19
CAUZELE ȘI CONDIȚIILE CARE AU DUS LA CONSTRUI- REA COMPLEXULUI DE LA ADAMCLISI	43
MONUMENTUL TRIUMFAL	56
Crepidoma (baza monumentului)	62
Tamburul cilindric (stereobatul)	65
Parapetul crenelat (merlatura cu prizonieri)	105
Acoperișul	117
Suprastructura	120
Trofeul	126
Altarul militar funerar	129
Tumulul	132
RECONSTITUIREA MONUMENTULUI TRIUMFAL	135
CETATEA	143
Zidul de apărare	154
Monumentele cetății	157
Apeductele	171
MUZEUL TROPAEUM TRAIANI	177
ÎNCHEIERE	186
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ	189

Planşa I. Cele şase
segmente cu metope.

www.ziuaconstanta.ro

Planşa II. Merloanele parapetului crenelat.

Monumentul de la Adamclisi constituie, prin dimensiunile și armonia cu care a fost proiectat și construit, cea mai impunătoare operă de artă și arhitectură a antichității romane din această parte de lume. Pe bună dreptate Grigore Tocilescu îl considera ca un pandant necesar și ilustru totodată, prin origina-

litatea sa, la Columna Traiană din Roma. «Dacă la Roma, scria reputatul învățat român la finele secolului trecut, Columna Traiană este mărturia unei pagini glorioase din istoria Imperiului Roman, Monumentul Triumfal de la Adamclisi reprezintă pentru națiunea noastră actul ei de naștere».

LEI 15,50

EDITURA SPORT TURISM
ST

www.ziuaconstanta.ro